

fidh

ЎЗБЕКИСТОН: СИЁСИЙ МАҲБУСЛАРНИНГ РЕПАРАЦИЯЛАР ОЛИШ ҲУҚУҚИ

Маълумот ўрнида: муқовадаги сурат 1992-94 йилларда Ўзбекистонда расмий чоп этилган ва кейинчалик тақиқланган “Эрк” газетасининг мухбири Рўзимуродов Юсуф (Юсуф Рўзимурод)га тегишли. Рўзимуродов сиёсий кўз-қарашлари туфайли таъқибга учраб, 1999 -йил Тошкент вилоят суди томонидан Ўзбекистон президентини ҳақорат қилганлик, конституцион тузумга қарши даъват қилганлик, ноқонуний ташкилот тузиш, унга аъзо бўлиб кирганлик ва жиноий уюшма тузганликда айбланиб 15 йилга озодликдан маҳрум қилинган. Қamoқ муддатини ўташ даврида ҳам 3 йил кўшиб берилиб, жами 19 йил қamoқ муддатини ўтаб, 2018 йил февраль ойида озодликка чиқди. Темур Карпов суратга олган.

Таркиби

ТУШУНТИРИШ ҚИСМИ.....	4
МУҚАДДИМА	7
МЕТОДИКА	9
ЁРДАМ УЧУН МИННАТДОРЧИЛИКЛАР	10
ТАРИХИЙ МАЪЛУМОТЛАР	11
СОБИҚ СИЁСИЙ МАҲБУСЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ АҲВОЛИ	19
СОБИҚ СИЁСИЙ МАҲБУСЛАРНИНГ РЕПАРАЦИЯЛАРГА БЎЛГАН ҲУҚУҚИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ ҲУҚУҚИЙ ТИЗИМ	31
РЕАБИЛИТАЦИЯ ВА РЕПАРАЦИЯЛАР КОМИССИЯЛАРИ	42
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР	57
ЎЗБЕКИСТОН ҲУКУМАТИГА УМУМИЙ МАЗМУНДАГИ ТАВСИЯЛАР	61
А ИЛОВАСИ: СИЁСИЙ САБАБЛАРГА БИНОАН СУДЛАНГАН ШАХСЛАРГА ҚЎЙИЛГАН АЙБЛАР ТАВСИФЛАРИ.....	64

ТУШУНТИРИШ ҚИСМИ

2016-йилдан буён ўтган даврда Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан эълон қилинган амнистия ва бошқа инсонпарварлик далолатномалари туфайли Ўзбекистон қамоқхоналаридан юзлаб сиёсий маҳбуслар озодликка чиқарилди. Тақдим қилинаётган мазкур дастурий ҳужжатда Ўзбекистон Республикасида сиёсий маҳбусларга нисбатан репарация ҳуқуқларининг бажарилиш ҳолатлари таҳлил қилинади. Ҳужжат қамоқ муддатини ўташ чоғида ғайриинсоний қийноқларга солинган кўпчилик сиёсий маҳбусларнинг жорий ва узоқ муддатли эҳтиёжлари кўламини қамраб олиш билан бирга, уларнинг Ўзбекистон қонунчилиги ва халқаро ҳуқуқ нормалари доирасидаги ҳуқуқлари ва давлат мажбуриятларининг шарҳи берилган. Ушбу ҳужжат турли хил ички можароларни ҳарбий тўқнашувларни бошидан кечирган ёки авторитар тузум зулмидан қутулиб чиққан бошқа давлатлардаги энг яхши тажрибаларга таянган ҳолда, собиқ сиёсий маҳбуслар ва ҳозирги кунда ҳам сиёсий сабаблар билан қамоқ муддатини ўтаётган маҳбусларнинг ҳуқуқларини тиклашда самарали ҳуқуқий восита бўлиш билан бирга, ўтиш даври суди ёхуд ўтиш судининг ҳақиқатни тиклаш, содир қилинган жиноятга жазонинг муқаррарлиги ва жамият олдида ишончли тиклаш каби кенг ва одилона мақсадларни рўёбга чиқаришнинг сиёсий йўлларини тавсия қилади.

Ўзбекистоннинг ўз зиммасига олган халқаро-ҳуқуқий мажбуриятларга асосланган ҳолда, қонунга ҳилоф равишда қамоққа олинганлик, қийноқ ва ғайриинсоний муомалада бўлганлик ҳолатлари оқибатида етказилган зарарни жабрланувчига ундириб бериш тамойиллари маҳаллий қонунчиликда ўз аксини топган бўлсада, иқтидордаги тизим бу борада дунё тажрибасида исботини топган муҳим жиҳатлардан ортда қолмоқда. Гарчанд, миллий қонунчилик тизими ноқонуний қамоққа олинган шахсга етказилган моддий ва маънавий зарарни қоплаш, уни ишига тиклаш, пенсия ва бошқа қатор ҳуқуқларини тиклаш борасида халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ бўлсада, у лавҳалаштирилган бўлиб, тулик эмас, айниқса, ушбу нуқсон тиббий ва руҳий реабилитация қилиш масаласига тааллуқлидир. Бевосита зарарни қоплаш масаласига келадиган бўлсак, унинг механизми фақат фуқаролик судлари орқали амалга оширишни кўзда тутган бўлиб, у жинсий иш бўйича ҳукм кучга киргандан кейингина амал қилади. Бундан ташқари, фуқаролик ҳуқуқий ҳимоя воситалари кўлами чекланган бўлиб, у бутунлай судьянинг ихтиёрига қолдирилади. Унинг устига, маҳкумларнинг қамоқ муддатини ўташ жараёнида ноҳақ қамалганликлари ҳақида шикоят аризаси билан мурожаат қилиб, озодликка чиқишлариغا эришишнинг қонуний ва амалий имкониятлари чекданган.

Энг муҳими, халқаро қонунчиликдаги инсон ҳуқуқларига нисбатан эътибори андозаси билан баҳо берганда «реабилитация» ёки «зарарни қоплаш» ҳуқуқларини татбиқ қилиш самарали эмас.

Олиб борган тадқиқотларимиз шуни кўрсатди-ки, бу Ўзбекистонда “реабилитация”, “зарарни қоплаш ва “репарация” ҳуқуқларини амалга оширишда ҳуқуқий тўсиқлардан ташқари, маҳаллий қонунчиликка ҳам зиддир. Ушбу ҳисоботда мингдан ортиқ сиёсий маҳбусларнинг озодликка чиқарилганлигини ҳисобга олиб, яна бир неча минг киши панжара ортида қолаётган бўлиши мумкинлигини таъкидланади. Мазкур ҳисоботни ёзиш чоғида бизга маълум бўлди-ки 2020 -йил давомида фақат бир нафар собиқ сиёсий маҳбусга чеккан азоб-уқубатлари учун рамизий тарзда товон тўланиб, тиббий ёки руҳий ёрдам кўрсатилди ҳолос. Бор-йўғи уч нафар собиқ сиёсий маҳбус айбловларни бекор қилиш орқали ўз ҳуқуқларини расмий қайта тиклашга эришди. Биз ўрганган ҳолатларнинг қарийб ярмида, қонунга ҳилоф тарзда судланган шахслар судга шикоят

аризасини билан мурожаат қилиш имконини берувчи дастлабки суд ҳукмлари ва бошқа тегишли материалларини олишга муваффақ бўлишмаган. Бу кўрсаткичлар зарарни қоплаш амалиёти ўта паст бўлган қўшни Қирғизистон ва Қозоғистондан ҳам ёмон эканлиги кўриниб турибди. Ўзбекистондаги ўтиш даври адлия тизими ҳам ўтмиш ҳақида ҳақиқатларни ошкора айтиш, жабрланганларни тан олиш, давлат муассасалари ва ҳукуматга ишончни тиклаш, таҳқирловчи амалиётларни тугатиш каби эришиш лозим бўлган мақсад ва вазифаларни бажаришда илгари бориш нуқтаи назаридан бундай талабларга жавоб бермайди. Репарацияларни амалга ошириш меъёрий-қонуний асослари мавжуд бўлса-да, амалдаги қонунчилик дастлабки эҳтиёжларни баҳолаш ишини ўтказгандан кейин юзага келган вазиятга асосланиб ишлайдиган «репарациялар комиссиясини» яратиш орқали барча масалаларни қамраб олиб, тартибга солинган ва тизимли тарзда қўлланиладиган умумий сиёсат билан бевосита боғланган бўлиши шарт.

Қуйида мавзу бўйича умумий шаклда аниқ тавсиялар ҳавола қилинмоқда.

А. Сиёсий сабаблар билан қамалиб озодликка чиққан, сиёсий сабаблар билан қамалиб ҳалиям қамокда бўлган шахсларни, шу жумладан, “диний маҳбуслар» деб номланган шахсларни озодликка чиқарилиши ва репарациялар олиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларни аниқлаш ҳамда, уларга тегишли ҳолатларнинг умумий жадвалини тузиш;

Б. Жабрланганларнинг вакиллари ва собиқ маҳбуслар билан маслаҳатлашган ҳолда, сўнгги йилларда озодликка чиқарилган ва қонуний жиҳатдан оқланган, шунингдек, озодликка чиқарилган, бироқ ҳали оқланмаган сиёсий маҳбуслар, хусусан қийноқлар ва шафқатсиз ҳаракатлардан жабрланганларнинг эҳтиёжларини дастлабки босқичда баҳолашини амалга ошириш;

В. 2017-2021 йилларга мўлжалланган стратегик режада, Республика Инсон Ҳуқуқлари Стратегияси, Президентнинг 2018-йил 2-июлдаги фармони ва Ўзбекистон Республикаси вазирлар маҳкамасининг 2018-йил 17-июлдаги № 543 рақамли қарорига мувофиқ, Ўзбекистонда ўтиш даври суд тизимидан мустақил равишда ёки унинг бир қисми сифатида “сиёсий маҳбусларга” ёки “қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум қилинган шахсларга” “репарациялар бериш” ва уларни “реабилитация” қилишнинг кенг қамровли сиёсатини қабул қилиш ҳамда бунда муассасалараро ёки ўз ваколатлари ва мақсад-вазифаларини жорий қилишда бутунлай мустақил комиссия ташкил қилишни назарда тутилади. Бу чоралар мақсадларда йўналтирилади;

(1) репарациялар учун мавжуд маҳаллий ҳуқуқий тизимни уйғунлаштириш, шу жумладан жиноят ва фуқаролик қонунчилигида мавжуд ҳуқуқий ҳимоя восита ва усуллари таъминлашга қўмаклашиш орқали;

(2) ушбу сиёсат ҳужжатида ифодаланган таърифга мувофиқ “сиёсий” жиноятларда айбланиб қамок жазоси берилган шахсларга ёки А иловасида белгиланган тоифаларнинг ҳар қайсисига мос келувчи шахсларга муайян давр ичида ёки узоқроқ давр ичида чиқарилган суд ҳукмларини қайта кўриб чиқилишига ва уларга репарациялар олиш ҳуқуқлари берилишига имкон бериш;

(3) “қонунга хилоф равишда қамок жазоси берилган шахслар”, ёки “сиёсий маҳбуслар” ва уларнинг тегишли халқаро ҳуқуқий воситаларда келтирилган маънодаги ворислари ва оилаларига репарациялар берилишини, жумладан, ҳар қандай халқаро суд ёки трибунал, маҳаллий судлар ёки маъмурий орган қарорларининг тўла амалга оширилишини ва уни назорат қилинишини таъминлаш;

(4) сиёсий маҳбусларнинг оилалари ва ворисларини репарациялар жараёнига тенг ҳуқуқли жабрланувчи сифатида қўшиш;

(5) БМТ Инсон Ҳуқуқлари бўйича Қўмитасининг фикрларини ва бошқа давлатлараро органларнинг ҳукуматга нисбатан чиқарилган қарорларининг ижросини таъминлаш;

(6) юқорида келтирилган вазифаларнинг барчасини амалга оширишга эришиш учун, Марказий Репарациялар Қўмитасини минтақавий филиаллари билан ташкил етиш. Ушбу Қўмитага қуйидаги роль, ваколат ва вазифалар берилиши лозим:

Қўмита қамоқларда ва ёпиқ жазони ўташ муассасаларида инсон ҳуқуқларининг бузилишини олдини олишни давлат тизимидан ташқарида шакллантирилиши ва ҳар бир вазиятни алоҳида кўриб чиқадиган ёки доимий амал қилувчи муассаса бўлиши лозим.

Бундай орган давлат ижроия органларидан бутунлай мустақил бўлиши ва мукаммал ҳолда унинг ваколатлари парламент чиқарган қонуний ҳужжат асосида берилиши лозим.

Қўмита таркибида архивлардан маълумот олиш ишларини амалга оширувчи, сиёсий асосларда қўйилган айбловларни текшириш ва қурбонларни хотирлаш ташаббусларини ишлаб чиқишда ёрдам берадиган ҳужжатлар билан ишлаш бўлими бўлиши лозим;

Ушбу қўмитанинг шакллантирилиши ва унинг аъзолигини белгилаш жараёнида фуқаролик жамияти, халқаро экспертлар, Омбудсмен ва сиёсий махбусларнинг вакилларига ўз фикрлари ва таклифларини бериш учун мазмунли маслаҳатлар бериш орқали тегишлича имкониятлар билан таъминланиши шарт;

Қўмита фуқаролик жамияти ва халқаро экспертлар билан мунтазам кенгашлар ўтказиб туриши лозим;

Ушбу Қўмитада озодликка чиқариш ва репарация олиш учун бериладиган аризалар бўйича томонлар учун бажарилиши шарт бўлган қарорлар чиқариш ва ваколатли тавсиялар каби арбитраж ваколатлари бўлиши лозим;

Ушбу Қўмита жабрланганларнинг руҳий ва жисмоний саломатликларини яхшилашга қаратилган руҳий-жисмоний ва тиббий ёрдам сиёсатларини тузиб жорий қилиши ҳамда бундай дастурларни ишлаб чиқишга масъул бўлиши лозим;

- Собиқ махбусларга фуқаролик ва малакали ижтимоий-сиёсий ҳаётига фаол иштирок этишлари, бошқа ишга жойлашиш, ҳамда ўз-ўзини молиялаштирувчи ташкилотлар ва собиқ махбуслар уюшмаларини тузиш имкониятларини бериш.

Г. Тавсияга мувофиқ Андижон шаҳрида 2005-йил май ойида содир бўлган воқеалар бўйича, жумладан, шу вазият учун махсус тузиладиган Ҳақиқатни Қарор Топтириш Қўмитаси каби алоҳида Тергов Комиссияси доирасида ёки Махсус Тавсияноманинг С бандида корсатилган сиёсатига мувофиқ ташкил этилсин. Тергов батафсил ва самарали терговлар ўтказиши учун ишончли чоралар кўриш, тергов ишида ушбу воқеалар бўйича барча ҳақиқатни қарор топтириш, маҳаллий ва халқаро қонунчиликни бузганлик учун жавобгарликка тортилишини таъминлаш ҳамда ушбу қонубузарликларнинг қурбонларига тўла репарациялар берилишини таъминлаш.

МУҚАДДИМА

2016- йил 2- сентябрь куни, Ўзбекистон халқига ушбу собиқ совет республикасини 25 йилдан ортиқ вақт давомида бошқариб келган президент Ислам Каримовнинг вафоти ҳақида хабар берилди. Ўша вақтда Ўзбекистон чуқур коррупцияга ботган¹ авторитар давлат бўлиб, иқтисодий таназзулга юз тутган эди.² Мамлакатдаги совет давридан қолган асосий эркинликларни поймол қилувчи репрессив бошқарув тизимига қудратли махсус хизмат тизими ва куч ишлатар тизимига тўла бўйсиндирилган суд тизими хизмат қиларди.³ Каримов ҳукмронлик қилган даврда минглаб маҳаллий диссидентлар, инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари, миллий озчилик ёки диний гуруҳлар вакиллари, журналистлар, тадқиқотчилар ва олимлар мамлакатдан чиқиб кетишга мажбур бўлишди ва яна минглаб бошқа одамлар таъқиб қилинди ёхуд сиёсий сабаблар билан айбловлар қўйилиб, аксар ҳолларда қийноқлар остида сохта айбларга иқдор бўлишга мажбурланиб узок муддатларга озодликдан маҳрум қилиндилар.⁴ Ўзбекистон дунёдаги энг репрессив давлатлардан бири, деб кенг эътироф этилган эди.⁵

Марказий Осиёнинг ушбу, аҳолиси энг кўп⁶ бўлган мамлакатининг келажаги номаълум бўлган бир шароитда, мамлакат ижобий ўзгаришлар учун имкон яратиши мумкин бўлган сиёсий ўтиш даврига қадам ташлади. 2016 йил 8 сентябрь куни Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири лавозимида 2003 йилдан бери ишлаб келаётган Шавкат Мирзиёев президент вазифасини бажарувчи сифатида эълон қилинди. 2016 йил 4 декабрда Ўзбекистонда муддидан олдин президентлик сайловлари бўлиб ўтди. Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХХТ) томонидан “рақобатдан холи” деб аталган ва узок даврлардан бери давом этаётган тизимли камчиликлар натижасида демократик меъёрларнинг жиддий бузилиши билан ифодалаган навбатдан ташқари президент сайловида Шавкат Мирзиёев 88,1% овоз билан ўзининг ғалабасини таъминлади.⁷

Лавозимга сайинлангандан кейинги бир неча ой давомида янги президент дадил сиёсий ва ижтимоий ислохотларни бошлаб юборди. Бир қатор қонунлар орқали сўз эркинлиги, саёҳат ва йиғилишлар борасидаги чекловлар анча енгиллаштирди, мажбурий меҳнат тақиқланди,⁸ хавфсизлик хизматининг тузилиши тартибга солинди, суд тизими мустахкамланди ва бу юзлаб сиёсий маҳбусларнинг озодликка чиқарилишига сабаб бўлди.⁹ Шундан буён Ўзбекистон Республикаси ўз иқтисодий ўсишини, инсон ҳуқуқлари бўйича кўрсаткичларни кўтаришга, шунингдек БМТ Инсон Ҳуқуқлари Кенгашига иштирокчи этиб сайланишига эришди. Нуфузли нашрлардан бири “Ўзбекистонни 2019-йилнинг энг ижобий кўрсаткичларга эришган давлат”

1. Transparency International рейтингига кўра 2017- йилда 180 давлат орасида 157 ўринни эгаллаган. Қаранг: Transparency International. *Corruption Perceptions Index 2017*, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017

2. Freedom House ташкилотининг 2016-йил Ҳисоботида Ўзбекистон ҳақидаги маълумотни қаранг: <https://freedomhouse.org/country/uzbekistan/freedom-net/2016>

3. Uzbekistan: In Transition, Crisis Group Europe and Central Asia Briefing N. 82, 29 September 2016, p. 1.

4. Ўша ерда. p. 5.

5. Қаранг, масалан. Casey Michel, *Uzbekistan's Karimov Leaves Behind a Legacy of Repression, Slavery, and Kleptocracy*, 3 September 2016, ушбу ҳаволада: <https://thediplomat.com/2016/09/uzbekistans-karimov-leaves-behind-a-legacy-of-repression-slavery-and-kleptocracy/>

6. Хужжат тайёрланаётган вақтда Ўзбекистон аҳолиси тахминан 30 миллион киши эди.

7. Ўзбекистон БВ Ғарб кузатувчилари томонидан танқид қилинган президентлик сайловида ғалаба қозонди, 2016й. 5 декабрь, ушбу ҳаволада: <https://www.reuters.com/article/us-uzbekistan-election/uzbekistan-pm-wins-presidential-vote-panned-by-western-monitors-idUSKBN13U1BH>; ЕХХТ/ОДИНР Сайловларни кузатиш миссиясининг якуний ҳисоботи: Ўзбекистон Республикаси, 2016-й 4-декабрь навбатдан ташқари президент сайловлари, 2017-й. 21-март, ушбу ҳаволада <https://www.osce.org/files/f/documents/c/2/306451.pdf>.

8. <https://www.economist.com/asia/2018/11/08/uzbekistan-tries-to-end-the-use-of-forced-labour-in-the-cotton-fields>

9. ИХХФ: Ўзбекистон: [Release of human rights defenders a positive sign, others must follow](#).

деб топди. Бу кўрсаткичлар Ўзбекистоннинг халқаро майдонда ўз иммижини яхшилаганлигидан далолатдир.¹⁰

Бироқ, ислохотларда мукамаллик ва изчилликнинг етишмаслиги ҳамда, муайян адолатсиз амалиётларнинг давом этаётганлиги тез орада кўзга ташлана бошлади. Бу эса, Ўзбекистон Республикаси ўз сиёсий макъсидини яхшилаш борасида қилаётган ҳаракатлари инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида аҳволни ҳақиқий узгартириш ишларидан, ўзиб кетмоқда. Халқаро инсон ҳуқуқлари НДТ Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги ютуқларини «камтарона» деб номлади, чунки юзлаб шахслар ҳали ҳам уйдирма айбловлар билан ҳибсга олиниши, озод қилинганлардан эса уйдирма айбловлар олиб ташланмаслиги ёки улар тортган азоб-уқубатлар учун товон тўланмаслиги ва бугунги кунда ҳам давом этаётган асоссиз ҳибсга олишлар, қонунга ҳилоф равишда суд ҳукмлари чиқариш ҳолатлари инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги ва қонун устуворлигини таъминлашдаги аниқ ижобий силжишларни йўққа чиқариш ҳавфидан солади.¹¹ Собик режимнинг тизимли жиноятлари ва қурбонлар, жабрланганларнинг жами сони ҳали ҳам эълон қилинмасдан, номаълумлигича қолмоқда. Ўтмишдаги ҳуқуқбузарликлар учун деярлик ҳеч ким жавобгарликка тортилгани йўқ. 2016-йилда Каримовнинг йўлидан бориш¹² ҳақида ваъда берган Шавкат Мирзиёев “авторитар ва марказлашган тузилмаларни”,¹³ ҳамда мамлакат сиёсий ҳаётига сингиб кетган непотизм (қариндош-уруғчилик) ва коррупцияни, ҳамда тинимсиз ҳуқуқбузарликларни содир қилишда давом этиб, жазосиз қолаётган куч ишлатар тузилмаларининг ҳамма жойда ҳозир-нозирлиги одатини бузиб ташлай оладими-йўқми деган саволлар ҳали ҳам жавобсиз қолмоқда.

Мазкур дастурий ҳужжатни тузган муаллифлар, демократлаштириш ва узоқ давом этадиган ижтимоий ўзгаришлар фақат адолат, ҳақиқатни очик айтиш, қурбонлар ва жабрланганларни, жумладан, уларнинг тўла реабилитация қилиниши ҳамда репарациянинг бошқа турларига бўлган ҳуқуқларини тан олиш ва эътироф этиш¹⁴ йўли билангина эришилиши мумкин деган фикрга асосландилар. Бундан кўзланган мақсад Ўзбекистон Республикасига қатағон ва авторитар тузумдан қонун устуворлиги, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш тамойилига ўтишда ёрдам бериш, бунинг учун содир қилинган жиноятларни эътироф этиш ва уларнинг қайта такрорланишини олдини олиш, хусусан, озодликка чиқарилган сиёсий маҳбусларни эътироф этиш, уларнинг ҳуқуқларини тиклаш ва уларни жамиятга қайта қўшилишлари борасида дарҳол тегишли чоралар кўрилиши лозим.

Турли можароларни бошидан кечирганан ва авторитар тузум қулагандан кейин яшаётган давлатларда *ўтиш жараёнини бошдан кечираётган* одил суд учун репарациялар ўта муҳим таркибий қисмлардир. Репарациялар давлатларнинг инсон ҳуқуқларининг поймол қилиниши қурбонларини, хусусан бу ҳуқуқбузарликлар оммавий ва тизимли хусусиятга эга бўлган ҳамда уларда қийноққа солиш каби қабих жиноятлар ҳам қайд қилинган бўлса, қучайтирилган “самарали ҳуқуқий ҳимоя” билан таъминлаш мажбуриятидир.

Репарация амалиёти тизимли ҳуқуқбузарликлардан сўнг ижтимоий ишончни тиклашнинг марказий жиҳатига айланди; бундай ишлар жабрланганларнинг шахсий қадр-қимматини ва жамиятнинг тўлақонли аъзолари сифатида ўз жамиятига дахлдорлик

10. <https://www.economist.com/leaders/2019/12/21/which-nation-improved-the-most-in-2019>.

11. Хюман Райтс Воч, “Мирзиёев Ўзбекистонда тараққиёт”, 2019-й. 7-октябрь.

12. Фридом Хаус ташкилоти ҳисоботи, 2016-й.

13. <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25056&LangID=E>.

14. Сўнгги ўн йилликлар давомида қурбонларни тан олишнинг кўпайиши ва уларнинг ҳуқуқий ҳимоя, репарация олиш ҳуқуқларини, хусусан ўтиш даври сиёсатлари нуктаи назаридан тан олиш анъанаси кўчайди. Франк Ҳалдерман ва Томас Унгер. Бирлашган Миллатларнинг Жиноят учун жазосиз қолдиришга қарши кураш тамойиллари: Изох, (OUP 2018), Тамойил 31, 346 б, 38-банд.

туйғусини тиклашга ёрдам беради. Давлат жабрланганлар, қурбонлар ва жамиятда уларнинг ташишлари, ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш сабаблари масалаларини ечишга ва бундай ҳуқуқбузарликлар такрорланмаслигини таъминлашга тайёр эканлигини намоиш қилади.¹⁵ Ушбу дастурий ҳисоботга яқинда озодликка чиқарилган сиёсий маҳбуслар учун репарациялар масаласи нафақат уларнинг аҳволини яхшилаш, балки Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари борасида эришилаётган ютуқларига бўлган ишончни тиклаш ва мустаҳкамлашга қаратилган бир йўл сифатида ҳам кенгроқ маънода қаралмоқда. Шунингдек, ҳужжатда ханузгача қамоқларда қолаётган сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш масалалари ҳам муҳокама қилинади.

Муайян сиёсий тавсияларини ишлаб чиқиш учун ушбу дастурий ҳужжатда Ўзбекистондаги собиқ сиёсий маҳбусларнинг ҳозирги ва узоқ муддатли эҳтиёжлари ҳақидаги маълумотлар, биринчи навбатда, ўзларининг гувоҳликларига ва бошқа тадқиқотлар натижалари ҳисобга олинди. Сўнг, ҳужжатда институционал ёндашувларга эътибор қаратилиб, ўтиш даври шароитида халқаро ҳуқуқий стандартлар ва давлат репарациялари амалиёти тасвирланади. Маҳаллий ҳокимият органлари учун қамоқхоналардан озод қилинган ва ҳали ҳам қамоқхоналарда қолаётган, қонунга хилоф равишда ҳукм қилинган шахсларни самарали ҳуқуқий ҳимоя билан таъминлаш мақсадида дастурий тавсиялар билан чиқиш учун биз тегишли маҳаллий тармоқнинг мавжудлиги ва тегишлича амал қилишини, халқаро ҳуқуқ ва амалиёт асосида репарацияларнинг бирор бир турлари амалга оширилаётганлигини аниқлашимиз керак эди. Ниҳоят, ўтказилган қиёсий тадқиқотга асосланиб, биз, қурбонлар, халқаро ташкилотлар¹⁶ ва халқаро НДТларнинг¹⁷ фикрларини акс эттирган ҳолда мустақил репарациялар қўмитасини ёки реабилитация қўмитасини тузиш бўйича тавсияларни батафсил баён қилдик.

МЕТОДИКА

Ушбу ҳисобот ИХХФнинг (Инсон ҳуқуқлари халқаро федерацияси - FIDH) Ўзбекистондаги сиёсий маҳбусларнинг самарали ҳуқуқий ҳимоясини ва репарациялар олиш ҳуқуқини таъминлашни қўллаб-қувватлаш лойиҳаси доирасида ишлаб чиқилган. Ушбу ҳужжат бошқа авторитар бошқарувдан ёки қуролли тўқнашувлардан кейинги жараёнларни бошдан кечираётган мамлакатлардаги репарациялар ёки реабилитация сиёсатини тадқиқ қилиш, НДТларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳақида олдинги ҳисоботлари ва илмий адабиётлар, сифатли тадқиқот, жумладан собиқ сиёсий маҳбуслар ва уларнинг оила- аъзолари билан суҳбатлар, сўровномалар ва Ўзбекистондаги фуқаролик жамияти вакиллари ҳамда халқаро экспертлар билан ўтказилган учрашувлардан олинган маълумотларга асосланиб тайёрланган.

Давлат сиёсати бўйича тавсиялар ўтиш давридаги ҳуқуқий масалаларни ҳуқуқий ва қиёсий тадқиқотлар, Ўзбекистон фуқаролик жамияти вакиллари, халқаро НДТлар вакиллари ва мустақил экспертлар билан маълумот алмашинув ҳамда, эксперт маслаҳатларига асосланган. Ушбу маълумот алмашинувларнинг аксарияти 2019-йил бошида тузилган Ўзбекистондаги ўтиш даври ҳуқуқий масалалари ва сиёсий маҳбусларни реабилитация қилиш масалалари бўйича

15. <https://www.ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/reparations>.

16. Яқинда чиқарилган тавсияларида. БМТ Қийноқларга Қарши Қўмитаси Ўзбекистонни қурбонларни зарарларини қоплаш воситаларини, жумладан тоовон олиш ва реабилитация ҳуқуқларидан фойдаланишларини таъминлашга ундади ва ушбу масалалар билан шуғулланадиган мустақил комиссия тузиш масаласини қўриб чиқишни тавсия қилди. Ўзбекистон бўйича бешинчи даврий ҳисоботнинг якуний шарҳлари, 18-банд.

17. Қаранг, мас., Ўзбекистон бўйича бешинчи даврий ҳисоботнинг якуний шарҳлари, CAT/C/UZB/CO/5, 2020 йил 14 январь; Хюман Райтс Воч, "Ўзбекистон: Сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш ва реабилитация қилиш" ушбу ҳаволада <https://www.hrw.org/news/2018/11/17/uzbekistan-release-and-rehabilitate-political-prisoners> 2020- й 5-сентябрь куни қўрилган

норасмий ишчи гуруҳи йиғилишларида бўлиб ўтди. 2019-йилнинг январь ойидан 2020-йилнинг июнигача ишчи гуруҳ 7 марта телеконференция шаклидаги йиғилиш ва битта шахсан ҳозир бўлган учрашув, битта семинар (Workshop) ўтказди. Семинар давомида ИХХФ собиқ сиёсий маҳбуслар, маҳаллий ҳуқуқ ҳимоячилари (МХХ), журналистлар, ҳуқуқшунослар/адвокатлар, фаоллар, халқаро НДТ вакиллари ва ўтиш даври ҳуқуқий масалалари бўйича мутахассисларни бир жойга йиғдиди. Йиғилишнинг мақсади - яқинда озод этилган сиёсий маҳбусларнинг ҳуқуқлари ва ҳаёт фаровонлигини қайта тиклаш ниятида давлат сиёсати тааллуқли таклифларини ишлаб чиқиш эди. Йиғилиш қуйидаги саволлар муҳокамаси асосида олиб борилди:

собиқ сиёсий маҳбусларнинг репарация ёки реабилитация қилиш масаласини ҳал қилиш учун махсус индивидуал ва ижтимоий эҳтиёж бор-йўқлиги;

Ўзбекистонда репарациялар ҳуқуқи билан боғлиқ маҳаллий ҳуқуқий тизим ва ҳозирги замон ҳуқуқий амалиёти қандай амал қилади?

ушбу сайи-ҳаракатлар репарацияларнинг халқаро ҳуқуқий асослари ва собиқ совет иттифоқи давлатлари ҳамда, бошқа давлатлар тажрибаси билан таққослаганда қай даражада мос келади?

- собиқ сиёсий маҳбусларнинг аҳволини яхшилаш ва ўтиш даври суд тизими мақсадларига эришиш ишларини илгари суриш механизмларининг доираси ва шакли қандай бўлиши керак.

Ушбу давлат сиёсати борасида бериладиган тавсиялар ҳужжатида қўлланиладиган атамалар мажмуи халқаро қонунларда, хусусан БМТ қонун-қоидаларида асосан қўлланиладиган атамаларга мос келади ва ҳужжатда “репарациялар” оммавий ҳуқуқбузарликлар оқибатларини бартараф қилишда давлатлар ҳозирги кунда амалга оширадиган бир қатор чора-тадбирларни англатиб, “реабилитация” тушунчаси мана шундай чора тадбирларнинг бири ҳисобланади.¹⁸ “Сиёсий маҳбуслар” атамасини қўллаганда, ушбу сиёсат борасидаги тавсиялар ҳужжатида муаллифлар Европа Иттифоқи Парламент Ассамблеясининг 1900 (2012) қарорида келтирилган таърифга асосланишган.¹⁹

Лойиҳани амалга ошираётганда тўпланган ҳар қандай кўрсатмалар ва далилларни ушбу ҳужжатда келтириш учун уни нашрга чиқаришдан олдин кўрсатмалар ва далолатнома берган шахслар онгли равишда ижозат беришган.

ЁРДАМ УЧУН МИННАТДОРЧИЛИКЛАР

Ушбу ҳужжат, турли жой ва мамлакатларда жойлашган кўплаб инсонларнинг жиддий меҳнати ва фидокорлигисиз нашрга тайёрланиши мумкин бўлмасди. ИХХФ маъмурияти ИХХФнинг

18. Бошқалар қаторида жавобгарликка тортиш, ҳақиқатни қарор топтириш, тиклаш комиссиялари ва институционал ислохотлар киради. Инсон ҳуқуқларини бузишда айбдор шахсларнинг (фуқаролар ва сиёсий) жавобгарликдан омон қолишлари, бўйи комиссия қарорига кўра жаноб Жойнет тайёрлаган ҳисоботнинг қайта ишланган якуний нусхаси 1996/119, UN Doc E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1 (1997- й. 2 -октябрь).

19. Шахсий эркинлигидан маҳрум қилинган шахс қуйидаги ҳолатларда “сиёсий маҳбус” деб қаралади:

- a. агар озодликдан маҳрум қилиш Европа Инсон Ҳуқуқлари Конвенцияси ва унинг Протоколларининг (ЕИХК) фундаментал кафолатларини, хусусан, фикрлаш эркинлиги, виждон ва диний эътиқод эркинлиги, фикрини ифода қилиш ва маълумот олиш эркинлиги, йиғилиш ва уюшма тузиш эркинлигига бўлган кафолатларни бузган ҳолда амалга оширилган бўлса;
- b. агар озодликдан маҳрум қилиш яққол сиёсий сабабларга кўра бирор-бир жиноий иш билан боғлиқ бўлмасдан, мажбуран содир этилган бўлса;
- c. агар сиёсий сабабларга кўра, ҳибсда сақлаш муддати ёки унинг шароитлари шахс айбдор деб топилган ёки гумон қилинган жиноий ишга мос келмаслиги яққол аён бўлса;
- d. агар, сиёсий сабабларга кўра шахс бошқа шахсларга қараганда камситилган ҳолда ҳибсда сақланса; ёки,
- e. агар, ҳибсда сақлаш адолатсизлиги яққол намоён бўлган суд иши натижасида амалга оширилса ва бу ҳукумат вакиллариининг сиёсий мақсадлари билан боғлиқ бўлса”. (SG/Inf(2001)34, 10-банд).

ушбу ҳисоботини тайёрлашга ҳисса қўшган Ўзбекистондаги аъзо ва ҳамкор ташкилотларга чуқур миннатдорчилик билдиради.²⁰

ИХХФ маъмурияти ҳисоботимизни тайёрлашда муҳим ҳисса қўшган, жумладан: семинар ишида собиқ сиёсий маҳбуслар репарацияси масалалари бўйича ўз кўрсатмалари ва тажрибаларини баҳам кўрган маҳаллий ҳамкор ташкилотлар ва инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари, хусусан Халқаро Юристлар Қўмитаси (ХЮК), собиқ сиёсий маҳбуслар, ИХХлари, журналистлар ва фаолларга катта миннатдорчилик билдиради.

Шунингдек, ИХХФ Amnesty International, Фукарлар ҳуқуқлари ҳимоячилари, Ўтиш даври суд тизими масалалари бўйича халқаро марказ, Норвегиянинг Хельсинки Қўмитаси, Очиқ Жамият Фонди ва мустақил эксперт Стив Свирдловга (Steve Swerdlow),²¹ ҳамда ушбу ҳисоботни тайёрлашда ўзларининг қимматли вақтлари, фикрлари ва ташаббуслари билан улкан ҳисса қўшган Ишчи Гуруҳи аъзоларининг барчасига алоҳида миннатдорчилик билдиради.

Нихоят, ИХХФ маъмурияти ўзининг Женева Халқаро Гуманитар Қонун ва Инсон Ҳуқуқлари Академиясида малака ошираётган Чўлпон Қайназаровага Ўтиш Даври Ҳуқуқий Масалалар бўйича тадқиқот олиб боришда ва ушбу ҳисоботдан ўрин олган баъзи бўлимларининг дастлабки нусхаларини тузишда ўз ҳиссасини қўшганлиги учун алоҳида миннатдорчилик билдиради.

ТАРИХИЙ МАЪЛУМОТЛАР

Собиқ Президент Ислом Каримов 1989-йилда ўша вақтда Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси (Ўзбекистон ССР) коммунистик партиясининг биринчи котиби сифатида ҳукумат бошига келган эди²² 1990-йил 24-март куни Олий Кенгаш томонидан Ўзбекистон ССР президенти этиб сайланган ва 1991-йил 31-август куни Ўзбекистон совет иттифоқидан ажрашиб, мустақилликка эришгандан кейин, ҳукуматни ўз қўлида ушлаб қолган эди.²³ Қўшни Тожикистон, Қирғизистон, Қозоғистон ва Туркманистон давлатларига ўхшаб, совет давридан кейинги ҳукумат ва муассасалари учун совет давридаги *номенклатурага* асосланиб, ҳукмрон сиёсий элитанинг таркиби совет давридагига қараганда жиддий ўзгаришсиз қолди.²⁴ Марказий Осиё давлатларининг бирортасида ҳам совет даврида ўтказилган репрессиялар учун жавобгар собиқ коммунистик партиянинг масъул шахслари ёки КГБ ходимлари люстрация қилинмади ёки жиноий жавобгарликка тортилмади.²⁵

Худди қўшни давлатлардаги каби, Совет Иттифоқининг парчаланиб кетишидан кейин собиқ коммунист сиёсий элиталарининг советлардан кейинги Ўзбекистон ҳукумати ва давлат муассасаларида фаолиятини давом эттириши, ҳолдан тойган жамият ва социалистик воқелик илдиз отиб кетган ҳуқуқий маданият ҳар қандай мазмунли ўтиш даври суд чора-тадбирларини амалга оширишга ҳалақит бериб келди.²⁶ Мустақилликка эришгандан сўнг миллий ўзликни қуриш мақсадида рамзий мазмунга эга бўлган сайи-ҳаракатлар амалга оширила бошланди-ю,

20. Хавфсизлик нуқтаи назаридан уларнинг номлари ва улар билан боғлиқ шахс, ташкилотлар номлари берилмади.

21. Хюман Райтс Воч ташкилотининг собиқ Марказий Осиё тадқиқотчиси, Жанубий Калифорния Университетида Инсон Ҳуқуқлари Амалиёти фани бўйича доцент.

22. КПСС Марказий қўмитаси пленуми материаллари, 1990 -й. 13-14 июль, <http://kpss.su/mp2801.html>

23. Коммунистик партия ва Совет иттифоқининг 1898-1991 йиллар тарихи бўйича маълумотнома, http://www.knowbysight.info/1_UZBEK/03465.asp

24. Лавиния Стан “Собиқ Совет Иттифоқида чекланган инobatга олиш”, Синтия М. Хорн ва Лавиния Станнинг таҳририда. Ўтиш даври адлия тизими ва Собиқ Совет Иттифоқи: Ўтмишни ўрганиб, келажакка боқиш, 36- б.

25. Ўша ерда., 20- б.

26. Ўша ерда. 32-36 б.

бунда асосан Ўзбекистоннинг совет режими остида жабрланганлиги фикрига асосланган коллектив тарихий хотирага эътибор бериш марказий мавзу бўлди. Президент Каримов Мустамлакачилик даври қурбонлари хотирасини тиклаш Кўмитасини тузди. Бу орган тўлалигича Олий Мажлис аъзоларидан ташкил топган бўлиб, ижроия ҳукуматга бутунлай тобе эди. Бироқ ушбу Кўмитанинг иши ёки ютуқлари ҳақида жуда кам маълумот мавжуд.²⁷ 2002 йилда Тошкент шаҳрида ўз эшикларини очган сиёсий репрессиялар қурбонлари музейи асосан совет даври жиноятларини ҳужжатларда расмийлаштиришга ва хотирлашга мўлжалланган. Коммунистик давр қаҳрамонларининг ҳайкаллари олиб ташланди ва кўчаларнинг номларини ўзгартириш жараёни Қозоғистон ва Қирғизистонга қараганда анча жадалроқ олиб борилди.²⁸ Ён қўшни давлатлардан фарқли ўлароқ, Ўзбекистоннинг собиқ совет ҳукумати вакиллари совет даври қурбонларига репарациялар масаласи ёки собиқ режим КГБси архивлари билан танишиш учун кўп имкон бермадилар.²⁹

Қисқа қилиб айтганда, Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин, айғоқчилар тармоқлари ва Ўзбекистон миллий хавфсизлик хизматининг (МХХ-СНБ) аввалги муқобили совет КГБсининг ваҳшийликлари ҳақидаги ҳақиқатни очишга ёрдам берадиган мазмунли ўтиш даври суд тизимини ислоҳ қилиш жараёнини амалга оширилмади, бу эса Ўзбекистонда ўз мустақилликка эришгандан сўнг ҳам бундай амалиётларнинг давом этишига йўл очиб берди.

Репрессиялар маданияти

Ўзбекистон мустақил давлат сифатида пайдо бўлганидан сўнг, маҳаллий аҳоли ўз миллий анъаналарини тиклай бошлади ва совет режими томонидан узоқ вақт бостириб келинган фуқаролик, сиёсий, маданий ва иқтисодий ҳуқуқлар берилишини талаб қила бошлади. Мамлакатнинг сиёсий ҳаётида ислом динига кенг ўрин бериш фикри тарафдорлари ҳам янада кўпроқ эркинликлар беришга чақиритди.³⁰ Қатъий дунёвий сиёсат тарафдори ва совет *аппаратчиси* бўлмиш И. Каримов диний ёки сиёсий кўринишдаги ўзгача фикрлаш ҳолатларининг намоён бўлиш ҳолатларига қарши қатъий чоралар кўра бошлади.

1991-йилдан кейин ҳукумат сиёсатига муҳолифатликни эълон қилган барча сиёсий партиялар, жумладан: Бирлик партиялари давлат қайдидан ўтказилмади, қонуний рўйхатдан ўтган ягона расмий партия-«Эрк» қисқа вақт фаолият кўрсатганидан кейин қонунга ҳилоф равишда тақиқилаб қўйилди ва юзлаб сиёсий муҳолифат фаоллари ноқонуний ҳибсга олинди, судланди.³¹ Масалан, 1991 йилдан 1992 йилгача Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси депутати ва Қашқадарё вилоятининг Муборак шаҳар кенгаши раиси (Ҳокими) бўлган “Эрк” партиясининг таникли аъзоси Мурод Жўраев 1994 йилда ҳибсга олинган. У совет иттифоқи қулаганидан кейин фақатгина ўзи раҳбарлик қилган Муборак шаҳридаги коммунистик партия бўлимини тарқатиб юборган биринчи масъул шахс бўлганлиги учун 21 йил қамоқда

27. Омур Бакинер, *Сиёсат ва тарих орасида, ўтиш даври асуд тизимида ва Собиқ Совет Иттифоқи*, 157б.

28. Наталья Ромашина, *Ўзбекистонда совет аскарларига қўйилган ҳайкаллarga нима қилишди*, 2020 йил 14 май, <https://www.ridus.ru/news/326914>

29. Совет репрессияларидан кўпроқ азият чеккан (айниқса Қозоғистон) қўшни Қирғизистон ва Қозоғистон давлатларида бир неча репарация дастурлари тузилган. Ушбу дастурлар таккослаш учун фойдали манба ҳисобланса-да, улар доирасида қурбонларга етарли моддий ва ижтимоий ёрдам кўрсатилмаган. Асосан, қаранг, А. Даниель, Л. Еремина, Е. Жемкова таҳририда, *Реабилитация ва хотира*, (Мемоориал – Звенья, Мовсва, 2016),

30. Филипп Шишкин, *Тиниб-тинчимас водий: Марказий Осиё марказида Инқилоб, Қотиллик, ва Фитна*, Йель Университети нашриёти, 2013, 74 – 75 б.

31. Қаранг: Ўзбекистон бўйича Умумий Даврий Шарх, Инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлиги бўйича Ўзбекистон бюроси, https://www.fidh.org/IMG/pdf/ubhrrl_report_2013.pdf

ўтириб чиқди.³² Мустақилликка эришилгандан кейин Олий Мажлис раисининг ўринбосари, “Эрк” партияси ижроия қўмитаси аъзоси бўлган Самандар Қўқонов эса Каримов томонидан хавфсизлик хизматининг барча бўлимларини бевосита ўзига бўйсундириш режасини эълон қилганида эътироз билдирган.³³ Қўқонов 1993-йилда ҳибсга олинган, ва 23 йил умрини қамокда ўтказган.³⁴ Ушбу икки шахс ҳам қийноқларга солинган.³⁵

1992-йилда Наманган шаҳрида дин тарафдорларига ва фаолларига қарши бошланган³⁶ ва ундан кейин оддий халқга қарши репрессияларга айланиб кетган тадбирлар натижасида “диний маҳбуслар” деб номланган кўп сонли одамларнинг қамалиши,³⁷ инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларига, журналистлар, ҳарбий қисмлар аъзоларига, ҳулас, 20-аср охирида ва 21-аср бошида режимга танқидий муносабатда бўлган ёки режим хавфли деб ҳисоблаган ҳар қандай инсонга қарши таъқиблар ва суд ишлари одатий ҳол бўлиб қолди.³⁸ Ижроия органлари фуқароларнинг “қора рўйхатларини” тузишар, бундай шахсларга саёҳат қилиш имконияти чекланар, доимо кузатувда бўлар ва таъқиб қилинар эди.³⁹ Бундай таъқиб қилинадиган шахслар қаторига дин тарафдорлари (жумладан ҳижоб кийиб юрадиган аёллар ёки намоз ўқийдиган шахслар ҳам кирган), ва коррупцияга, ёки бошқа бирор сиёсий ёки ижтимоий муаммоларга қарши гапиришга журъат қилган шахслар кирар эди.

1999-йил 16-февраль куни Тошкент шаҳридаги портлашлардан кейин репрессияларнинг кўлами янада ошди ва 10-тадан 20 нафаргача одамнинг ўлимига олиб келган портлашлардан кейин яна минглаб шахслар ҳибсга олинди.⁴⁰ Ҳибсга олинганлар қаторида – тақиқланган “Эрк” газетасининг собиқ муҳаррири Муҳаммад Бекжонов ва 1999 йилда Муҳаммад Бекжонов билан бирга судланган журналист Юсуф Рўзимуродов ҳам бор эди. Ушбу икки шахс ҳозирги замонда дунёда энг кўп муддат қамокда ўтирган журналистлардир.⁴¹ Кўп сонли маҳбуслар, шу жумладан Бекжонов ҳам, сони тобора кўпайиб кетаётган маҳкумларни сақлаш учун янги қурилган қамоқхона – кўп ҳолларда Ўзбекистоннинг “қийноқлар уйи” деб ёдга олинган ва ҳуқуқбузарликларнинг рамзига айнаган Жаслик қамоқхонасига жўнатилди.⁴²

32. Ўзбекистон: Фаол 21 йилдан сўнг озодликка чиқарилди; Тошкентни қонунга ҳилоф равишда озодикдан маҳрум қилиш учун жавобгар деб топиш учун Инсон Ҳуқуқларининг БМТга мурожаати.

33. “Ўзбекистон: узоқ қамокда сақланаётган фаол учун 3 йил қўшиб берилди: Вактинча Президент вазифасини бажарувчи шахс сиёсий маҳбусларга амнистия эълон қилиши лозим”, ҚРВ, 2016-й. 3- ноябрь.

34. ҚРВ, Озодликка чиқариш ва реабилитация қилиш, юқори изоҳ. 17.

35. Ўзбекистон: 21 йл қамокдан кейин фаол озодликка чиқарилди [Ouzbékistan : Un activiste a été libéré après 21 ans de prison], 2015й, 12 ноябрь, ҚРВ, ушбу ҳаволада: <https://www.hrw.org/fr/news/2015/11/12/ouzbekistan-un-activiste-ete-libere-apres-21-ans-de-prison>; Ўзбекистон: узоқ қамокда сақланаётган фаол учун 3 йил қўшиб берилди: Вактинча Президент вазифасини бажарувчи шахс сиёсий маҳбусларга амнистия эълон қилиши лозим”, ҚРВ, 2016-й. 3-ноябрь. Ушбу ҳаволада: <https://www.hrw.org/news/2016/11/03/uzbekistan-3-more-years-long-held-activist>

36. Инсон Ҳуқуқлари Маркази Хотираси: Ўзбекистонда диний ва сиёсий сабабларга кўра ҳибсга олинган ва қамок жазоси берилган шахсларнинг рўйхати (1997 декабрь – 2003 декабрь), 2014 май, 4 б.

37. Қаранг: Ўзбекистон бўйича Умумий Даврий Шарҳ, Инсон ҳуқуқлари ва Қонун устуворлиги бўйича Ўзбекистон бюроси (ИХҚУБЎБ) хИСОБОТ, https://www.fidh.org/IMG/pdf/ubhrrl_report_2013.pdf.

38. Ўзбекистон: Фаол 21 йилдан сўнг озодликка чиқарилди; Тошкентни қонунга ҳилоф равишда озодикдан маҳрум қилиш учун жавобгар, деб топиш учун Инсон Ҳуқуқларининг БМТга мурожаати, Ушбу ҳаволада https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/uzbekistan/uzbekistan-activist-freed-after-21-years-rights-groups-call-on-un-to_2020-й, 5- сентябрь куни қўрилган.

39. https://www.fidh.org/IMG/pdf/en_letter-concerns_on_uzb_19.12-clean.pdf, 2020 -й, 5- сентябрь куни қўрилган.

40. <https://www.rferl.org/a/1058611.html>, 2020-й, 4-сентябрь куни қўрилган.

41. <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/uzbekistan/uzbekistan-activist-freed-after-21-years-rights-groups-call-on-un-to>. Яна қаранг: Ўзбекистонлик муҳаррирга қамокда сақланаётган пайтида яна суд ҳукми”, Журналистларни ҳимоя қилиш қўмитаси, 20121, 25-январь, <http://cpj.org/2012/01/days-before-his-release-jailed-uzbek-editor-given.php> (2014-йил 11-сентябрь уни қўрилган)).

42. <https://www.rferl.org/a/uzbekistans-house-of-torture/24667200.html>.

ЖИНОЙИ ИШ ДИҚҚАТ МАРКАЗИМИЗДА: ЮСУФ РЎЗИМИРОВОДОВ

1993 йилда, Каримовнинг репрессиялари авжига чиқаётган вақтда, журналист Юсуф Рўзимуродовни ҳуқуқ-тартибот ходимлари унинг тақиқланган “Эрк” газетасидаги касбий фаолияти билан боғлиқ масалалар билан 1994-йил 11-март куни ҳибсга олишган. У Ўзбекистон ҳукумати органларининг қўлидан қочишга муваффақ бўлиб, Киев шаҳрига келган ва у ерда “Эрк” партияси сафида ишни давом эттирган ва шу билан бирга “Озодлик” радиосининг ўзбек шуъбаси билан ҳамкорлик қилиб, ўзбекистонда кечаётган ижтимоий-сиёсий ҳолатни мунтазам ёритиб борган. 1999-йили Юсуф Рўзимуродовни яна уч нафар мухолифат фаоллари билан бирга, Киев шаҳрида Ўзбекистон ҳукумати ҳуқуқ-тартибот ходимлари ўғирлаб, Ўзбекистонга экстрадиция қилишган.

Йўлда, самолётдаёқ унга нисбатан қонунга ҳилоф муомалада бўлишган ва кейинчалик у Ўзбекистондаги ИИБ ертўласида ҳам қаттиқ қийноқларга бардош берган. Ҳукумат уни ва бошқа ҳибсга олинган шахсларни 1999-йил 16-февраль куни содир бўлган портлашларга алоқадорлик бўйича сохта айбловларга иқдор қилиш учун ваҳшийларча қийноққа солган. Бу сохта айбловларга иқдор бўлмагач уларни бошқа сохта айбловлар билан судлашган. Рўзимурдов дастлабки 15 кун ичида калтаклашлар ва қийноқларда ҳукумат одамлари олти та резина таёқни синдиришганини эслайди. 1999-йили 18-август куни, Тошкент вилоят жиноий ишлар суди Юсуф Рўзимуродовни халқаро ОАВ орқали президентни мунтазам равишда ҳақорат қилганликда ва Ўзбекистон раҳбариятига нисбатан тўхмат ва бўҳтонлар ёғдириб келганликда, ушбу ҳатти-ҳаракатлари билан Ўзбекистон Республикасининг конституцион тартибини бузишга уринганлик, нодавлат уюшмани ноқонуний ташкил қилиш ва жиноий гуруҳ ташкил қилганлик каби қалбакилаштирилган айбловлар билан айблаб, уни 15 йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинган (тегишли равишда Жиноят кодексининг 158, 159, 216 ва 242- моддалари).

Қамоқ жазосини Навоий вилоятида жойлашган “Қизилтепа” колониясида ўтаётган вақтда Юсуф Рўзимуродов 10 йил давомида ғишт заводида даҳшатли қийноқлар ва ноқонуний муомалаларга чидаб ишлаган. Ушбу қамоқ жазоси муддати тугагач, ҳукумат органлари унинг қамоқ жазоси муддатини энг камида икки марта ноқонуний асосларда чўзишган. 2017 йил 24 июнь куни уни Бўстонлик туманида жойлашган 64\3 колониясида иккинчи маротаба қамоқ муддатини узайтириш мақсадида жазо ҳибсхонасига қамашганда Рўзимуродов муддатсиз очлик эълон қилади. 2017-йил 28-сентябрда Рўзимуродовни Тошкентдаги 1- марказий вақтинчалик ҳибсхона, яъни Тоштурмадан 64\1 колониясига суд қилиш учун 64 кун очлик қилган ҳолда олиб келинган. Суд яна 3 йилу ўн кун қўшиб берган. Рўзимуродов яна очлик қилишда давом этган. Жами бўлиб Рўзимуродов 94 кун очлик қилиши натижасида шикоят аризасининг президент Мирзиёевга етиб боришига эришган. Ниҳоят, 2018-йил 22-февраль куни 19 йил қамоқ муддатини ўтаганидан кейин Рўзимуродов Олий суднинг сўнгги қўшиб берилган суд ҳукмини бекор қилганлиги ҳақидаги қарорига мувофиқ озод қилинди. Журналистларни Ҳимоя Қилиш Қўмитаси уни дунёда энг узок муддат қамоқда ўтирган журналист деб ҳисоблайди.

Қонунга асосланмаган оммавий ҳибсга олишлар ташқи дунёдан бутунлай узиб қўйилган ҳолда қамаб қўйишлар мунтазам ноқонуний муомала ва қийноқлар билан бирга олиб борилган.⁴³ Шу Жумладан, калтаклашлар, электр токи билан таъсир қилиш, қарцерга қамаш, овқат ва уйқу бермаслик, мажбурий меҳнат, зўрлаш ва жинсий таҳқирлашлар, пластик халталар ва противогазлар билан бўғишлар, тиббий синовлар ўтказиш ва ҳаттоки маҳбусларни мажбурий стерилизация қилишлар ҳам қийноқларнинг таркибий қисми бўлган.⁴⁴ Шунингдек, инсон

43. ‘Антирекорд учун БМТ Қийноққа қарши экспертлари Ўзбекистонни танқид’. Ушбу ҳаволада <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/uzbekistan/14394-un-anti-torture-experts-rebuke-uzbekistan-for-its-abysmal-record>, accessed 5 September 2020.

44. <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/uzbekistan/un-urges-uzbekistan-to-investigate-torture-and-ill-treatment-of-human>.

ҳуқуқлари ҳимоячиси сифатида фаолият кўрсатган аёлларни мажбуран руҳий касал сифатида муолажа қилишган.⁴⁵

Хизмат вазифасини суистеъмол қилиш жиноятлари айниқса Ўзбекистоннинг шимоли-ғарбида жойлашган Жаслик қамоқхонасида даҳшатли тус олган. У ерда Бекжоновдан ташқари, Аъзам Фармоновга ўхшаган инсон ҳуқуқлари фаолларини ва Акрам Йўлдошевга ўхшаган диний етакчиларни қайта-қайта калтаклаб, давомли қийноқларга солишган.⁴⁶ Хюман Райтс Воч (Human Rights Watch (HRW)) вакиллари 2010-йиддан 2013-йил орасида суҳбатлашган 34 сиёсий маҳбуслардан йигирма тўққизтаси уларга нисбатан қийноқлар тизимли олиб борилганлигини таъкидлашган.⁴⁷

ЖИНОЙИ ИШ ДИҚҚАТ МАРКАЗИМИЗДА: АЪЗАМЖОН ФАРМОНОВ

Ўзбекистон Инсон Ҳуқуқлари Жамиятининг (ЎИХЖ) Сирдарё бўлими раис Аъзамжон Фармонов 2006-йил 29-апрель куни асоссиз тарзда ҳибсга олинганда маҳаллий фермерларга бир муҳим нефть экспортерига қарши уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ёрдам бераётганди. Фармоновга Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодесининг 165-моддасига кўра қалбаки тарзда товламачилик билан пул ундириш айби қўйилиб судланган.

Ҳукумат одамлари уни Гулистон шаҳар ички ишлар бошқармасининг муваққат ушлаб туриш марказида ўтказилган тергов босқичидаёқ қийноқларга солишни бошлашган ва у ерда Фармоновни бир ойдан кўпроқ вақт давомида оила-аъзолари билан хат ёзишув ва мулоқот қилиш ҳуқуқини бермасдан, ушлаб туришган. Бу вақтда, ҳукумат ходимлари уни ўзи содир қилмаган жиноятга иқрор бўлишига эришиш мақсадида ҳушидан кетгунча противогаз билан бўғишган, унинг тишларини резина таёқ ва пластик сув идишлари билан уриб синдиришган. Улар Фармоновни кимирлаганда инсон танасини қисиб ташлайдиган “чопонга” – резина кийимга ўрашар, ва унинг фарзандларини ўлдириш ва турмуш ўртоғини ёнидаги қамоқ камерасисига тикиб қўйиш билан кўрkitишган.

2006-йил 15-июнь куни Фармоновни тўққиз йил қамоқ жазосига ҳукм қилиб, Жаслик қамоқхонасга жўнатишган. Қамоқхона масъул ходимлари Фармоновнинг оғриқдан бақирган овози ташқарига чиқмаслиги учун, унинг оғзига латта тикишар экан ва унинг оёқларига оғриқни сезмас даража уйишиб кетгунча резина таёқлар билан уришган. Бундай қийноқлардан кейин у ўн кунлаб юра олмаган. “Агар сиз мендан мени неча марта қийноққа солганларини сўрасангиз, - деб хотирлайди Фармонов, - мен сизга аниқ жавоб бера олмайман. Кўплигидан ҳисобдан адашиб кетганман”. Фармонов қамоқдагиларни ўлгунча катлаклашгани ҳолатлари ҳақида кўрсатма берган.

2015 йил апрель ойида, унинг қамоқ муддати тугаб, озодликка чиқишига санокли кунлар қолганида, Аъзамжон Фармонов гўёки жазони ижро этиш муассасаси ички тартибини бузганликда айбланиб, яна беш йил қўшимча қамоқ жазосига ҳукм қилинган (Жиноят кодексининг 221-моддаси). У 2017-йил 3-октябрь куни, 11 йилдан ошиқ адолатсизларча белгиланган қамоқ жазосини ўтагандан кейин озодликка чиқарилди.

Қийноқлар ва ноқонуний муомаладан ташқари, маҳбусларга мунтазам равишда суд ишини адолатли олиб бориш ҳуқуқидан, жумладан, адвокат билан таъминлаш ёки адвокатни танлаш

45. Таникли мажбурий меҳнатга қарши фаол Елена Урлаева суд қарори 2001, 2005, 2012 ва 2016-йилларда энг камида тўрт маротаба Тошкент шаҳар руҳий касалхонасида мажбурий муолажа олишга жўнатишган. Қаранг: Frontline Defenders, Елена Урлаевани зўрлик билан психиатрик муассасада ушлаб, <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/elena-urlaeva-forcibly-detained-psychiatric-institution>; Frontline Defenders, Ўзбекистонлик ИХХни психиатрик дориларни ичишга мажбур қилишмоқда, <https://www.frontlinedefenders.org/ru/case/uzbek-hrd-forced-take-psychiatric-drugs>

46. ХРВ. “Сўнгги нуктагача”. “Ўзбекистонда сиёсий сабабларга кўра қамаш” (2014-й. 25-сентябрь), ушбу ҳаволада <https://www.hrw.org/report/2014/09/25/until-very-end/politically-motivated-imprisonment-uzbekistan>

47. Ўша ерда.

ҳуқуқидан ва томонлар тенглигини таъминлаш, оила-аъзолари билан учрашиш, малакали тиббий ёрдам олиш ҳуқуқидан маҳрум қилинганлар ва Қизил Қош Халқаро Қўмитаси (ҚХХҚ) вакилларининг ташрифлари учун ижозат берилмаган.⁴⁸ Қўпчилик маҳбусларнинг камок муддатлари ҳеч қандай асоссиз, узоқ ойлар ва йилларга арзимаган айблар,-камерада тозаликни қониқарли сақламаганлик, ёки номма-ном ўқиб текшириш тадбирига кечикканлик каби муассассасида ўрнатилган тартибни бузганлик маъносида ўйлаб топилган қалбаки айбловлар билан узайтирилган.⁴⁹

ЖИНОЯТ ИШИ ДИҚҚАТ МАРКАЗИМИЗДА: СОЛИЖОН АБДУРАҲМОНОВ 2008-йил 7-июнь куни ўз тугилган жойи Қорақалпоғистонда ҳукумат тизимида коррупция ҳолатлари ва инсон ҳуқуқларининг поймол қилиниши ҳақида ёзиш билан танилган журналист Солижон Абдурахмонов асоссиз тарзда ҳибсга олиниб, сўнг унга гиёҳванд моддаларни ишлаб чиқариш, сотиб олиш, сақлаш ва ташиб юриш (Жиноят кодексининг 276.2а моддаси) айблови қўйилган. Абдурахмонов қони таҳлил қилинмаган ва 2008 йил 2 сентябрда, унга қўйилган айбловлар гиёҳванд моддаларни сотиш мақсадида сақлашга (Жиноят кодексининг 273.5 моддаси) ўзгартирилган. Абдурахмонов ўз айбига иқрор бўлмаган ва гиёҳванд моддалар унга инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва журналистлик фаолияти учун жазо бериш мақсадида атайин ташлаб қўйилганлигини даво қилган. Шунга қарамай, 2008 йил 10 октябрь куни адолатсиз суд ишидан кейин, Қорақалпоғистон Республикаси Тахтакўпир туман суди Абдурахмоновни ўн йил озодликдан маҳрум қилиш ҳақида ҳукм чиқарган. 2012-йилда, ХҚХҚ бир неча ой мобайнида Абдурахмонов билан учрашишга уриниб кўрди. Бир маротаба, камок маъмурияти ХҚХҚ вакиллари олдида ўзини Абдурахмонов деб таништирган бошқа бир одамни келтиришган. Бироқ, ХҚХҚ вакилларида Абдурахмоновнинг расми/сурати бўлганлиги учун ўзини Абдурахмонов деб кўрсатаётган одамга ишонишдан бош тортишган. 2017-йил 4-октябрь куни камокда қарийб ўн йил ўтирганидан кейин, Солижон Абдурахмонов озодликка чиқарилди. 2019-йил 29-март куни, БМТнинг Инсон Ҳуқуқлари Қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Абдурахмоновнинг эркинликка бўлган ҳуқуқини, суд ишининг адолатли олиб борилишига ва овоз эркинлиги ҳуқуқини (тегишли равишда Халқаро Фуқаролик ва Сиёсий Ҳуқуқлари ҳақидаги Битимнинг 9 (1), 14 (1) ва 19 (2) моддалари) бузган деб топди. Бундан ташқари, ушбу Қўмита Ўзбекистон Республикаси журналистни самарали ҳуқуқий ҳимоя билан таъминлаши, жумладан, тўла репарация қилиш, ҳуқуқий масалалар учун сарф қилинган харажатларни тўлаш, ва бузилган ҳуқуқлари учун бошидан кечирган азоб уқубатл

ари учун тегишли тарзда муносиб тоvon тўлаши ҳамда мусодара қилинган журналистик материалларини қайтариб бериши лозим эканлигини белгилади.

48. Қаранг: Хюман Райтс Вотч ҳисоботи, энг сўнгги нуктагача', 2014, 85 б.

49. Ўзбекистон Жиноят кодексининг 221-моддаси – камок қоидаларини бузиш. 1

ЖИНОЯТ ИШИ ДИҚҚАТ МАРКАЗИМИЗДА СОЛИЖОН АБДУРАҲМОНОВ

2008-йил 7-июнь куни ўз ватани Қорақалпоғистонда ҳукумат тизимида коррупция ҳолатлари ва инсон ҳуқуқларининг поймол қилиниши ҳақида ёзиш билан танилган журналист Солижон Абдураҳмонов асоссиз тарзда ҳибсга олиниб, сўнг унга гиёҳванд моддаларни ишлаб чиқариш, сотиб олиш, сақлаш ва ташиб юриш (Жиноят кодексининг 276.2а моддаси) айблови қўйилган. Абдураҳмоновнинг қони таҳлил қилинганда, наркотик моддалар миқдори умуман топилмаган ва 2008-йил 2-август куни, унга қўйилган айбловлар гиёҳванд моддаларни сотиш мақсадида сақлашга (Жиноят кодексининг 273.5 моддаси) ўзгартирилган. Абдураҳмонов ўз айбига иқроф бўлмаган, гиёҳванд моддалар унга инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва журналистлик фаолияти учун жазо бериш мақсадида атайин ташлаб қўйилганлигини даво қилган. Шунга қарамай, 2008 йил 10 октябрь куни адолатсиз суд ишидан кейин, Қорақалпоғистон Республикаси Тахтакўпир туман суди Абдураҳмоновни ўн йил озодликдан маҳрум қилиш ҳақида ҳукм чиқарган.

2012- йилда, ХҚХҚ бир неча ой мобайнида Абдураҳмонов билан учрашишга уриниб кўрди. Бир маротаба, қамоқ маъмурияти ХҚХҚ вакиллари олдига ўзини Абдураҳмонов деб таништирган бошқа бир одамни келтиришган. Бироқ, ХҚХҚ вакилларида Абдураҳмоновнинг расми/сурати бўлганлиги учун ўзини Абдураҳмонов деб кўрсатаётган одамга ишонишдан бош тортишган.

2017-йил 4-октябрь куни қамоқда қарийб ўн йил ўтирганидан кейин, Солижон Абдураҳмонов озодликка чиқарилди. 2019-йил 29-март куни, БМТнинг Инсон Ҳуқуқлари Қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Абдураҳмоновнинг эркинликка бўлган ҳуқуқини, суд ишининг адолатли олиб борилишига ва овоз эркинлиги ҳуқуқини (тегишли равишда Халқаро Фуқаролик ва Сиёсий Ҳуқуқлари ҳақидаги Битимнинг 9 (1), 14 (1) ва 19 (2) моддалари) бузган деб топди. Бундан ташқари, ушбу Қўмита Ўзбекистон Республикаси журналистни самарали ҳуқуқий ҳимоя билан таъминлаши, жумладан, тўла репарация қилиш, ҳуқуқий масалалар учун сарф қилинган харажатларни тўлаш ва бузилган ҳуқуқлари учун бошидан кечирган азоб уқубатлари муносиб тарзда тоvon тўлаши ҳамда мусодара қилинган журналистик материалларини қайтариб бериши лозим эканлигини белгилади. Солижон Абдураҳмонов БМТ Инсон Ҳуқуқлари Қўмитасининг ушбу қарори маҳаллий судларнинг уни реабилитация қилишлари учун муҳим туртки бўлади, деб ўйлайди.

2005-йилга келиб репрессиялар ўзининг энг ёмон нуктасига етди. Андижон шаҳрида содир бўлган фожеавий воқеалар май ойининг бошларида 23 нафар ўта эътиқодли мусулмон ва ўз жамоаларида фаол бўлган Акромия деб номланган ҳаракатда иштирок этганликда ва ҳукуматга қарши ҳатти-ҳаракат қилганлик айбловлари билан судланган маҳаллий ишбилармонлар устидан ўтказилган суд иши бўйича норозилик чиқишларидан бошланди.⁵⁰ Қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш ҳолатларига қарши намоишлардан кейин ҳибсга олишлар бўлиб, бу қонунсизлик тартиббузарликларнинг кўпайишини келтириб чиқарди.⁵¹ 2005-йил 13-май куни кечки пайт, қуролланган аскарлар минган ҳарбий автомашиналар Андижонга исёни босиш учун чақирилди. Ҳукумат кучлари оломонга қарата бетартиб ўт очдилар ва тахминан 750 қуролсиз фуқароларни,

50. Гўёки собиқ «Ҳизб ут-Тахрир» гуруҳининг собиқ тарафдори Ақром Йўлдошевдан илҳомланган норасмий диний ҳаракат. Ўзбекистон: Андижон: нотинчлик, инқироз гуруҳи брифинги № 38: Европа & Марказий Осиё 2005-й. 25-Май, 2 б.

51. Ўша ерда. Яна қаранг: <https://www.hrw.org/report/2005/06/06/bullets-were-falling-rain/andijan-massacre-may-13-2005>. Йигирма икки айбланувчилар жиноий гуруҳ ташкил қилганлик, Ўзбекистон конституциявий тузумини ағдаришга ҳаракат қилиш, ноқонуний диний ташкилотга аъзолик ва давлат хавфсизлиги учун таҳдид матнлари мавжуд адабиётларга эғалик қилиш ёки тарқатиш каби айбловлар билан судланган, Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 242, 159, 244-1 ва 244-2 моддалари, ва бир айбланувчи ўз касбий лавозимини суистеъмол қилганликда ҳам айбланган, жиноят кодексининг 205- моддаси.

жумладан болалар ўлдирилди.⁵²

Ушбу оммавий қирғиндан кейин, ҳукумат терроризмга ва экстремизмга қарши кенг қўламли қонунларни⁵³ қабул қилди ва тахминан 5900 нафар шахсни сиёсий ва диний айблар билан ҳибсга олиб, янада қатъийроқ чоралар қўришни бошлади.⁵⁴ Ўша даврда Ўзбекистонда қайддан ўтган ягона мустақил инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ташкилоти “Эзгулик”нинг Андижон бўлими собиқ раиси Исроилжон Холдоров бундай шахслардан бири эди.⁵⁵ Андижондаги оммавий қирғиндан кейин, Холдоров халқаро оммавий ахборот воситалари вакиллари билан Андижон шаҳри ҳудудидаги ва ундан ташқаридаги оммавий қабрлар ҳақида суҳбатлашган. 2006-йил июнь ойида, Ўзбекистон хавфсизлик хизмати кучлари Холдоровни Қирғизистоннинг Ўш шаҳрида ўғирлаб, мажбуран Ўзбекистонга қайтариб олиб келишган. Сўнг, у “конституцион тузумга таҳдид солиш”, “Ўзбекистон ҳудудидан ноқонуний чиқиб кетиш ва ҳудудига кириш” айбловлари билан олти йил қамоқ жазосига ҳукм қилинган. Жазо муддатини ўташ давомида бошқа одамлар қатори, унга ҳам асоссиз айблар қўйилиб қамоқ муддати тўққиз йилга узайтирилган.⁵⁶

Ҳозирги кунгача, оммавий қирғин, асоссиз ноқонуний ҳибсга олишлар ва судлашлар, қийноқлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар бўйича Андижонда фуқароларга қарата ўт очишга ким буйруқ берганлиги, ёки ҳеч бўлмаганда, қурбонларни тан олишга ёрдам бериши мумкин бўлган самарали тергов ишлари ўтказилмаган.⁵⁷

Фуқаролик жамиятининг алоҳида қамоққа олинган вакилларида ташқари, репрессиялар мустақил оммавий ахборот воситалари ва НДТларни ҳам уюшмалар тузиш ҳуқуқини бузган ҳолда, йўқ қилдинди. 2005-йилдан 2012-йилгача, тўрт юздан ортиқ хусусий ташкилотлар ва НДТлари, ИХХФ аъзо ташкилотлари, ва тахминан элликта оммавий ахборот воситалари ва НДТлари, жумладан Америка Овози, Озодлик Радиоси, Уруш ва Тинчликни Ёритиш Институти (УТЎИ - IWPR) ва Хьюман Райтс Воч (Инсон ҳуқуқлари посбонлигида - Human Rights Watch – HRW) ёпилди.⁵⁸ 2013 йилдан бери, фаолият олиб боришга ижозат берилган, бироқ фаолият юритишда жиддий қийинчиликлар туғдириладиган ХҚХҚ ҳибсда сақланаётган шахсларни бориб қўриш ташрифларини тўхтатди.⁵⁹

Ҳукуматнинг халқаро ташкилотларда, хусусан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан шуғулланувчи жараёнларда иштироки чекланган ва бу масалаларда ҳамкорлик қилиш нияти умуман йўқ эди. БМТнинг собиқ ходими Эркин Мусаевнинг иши ҳукуматнинг четдан келиб фаолият олиб борувчиларни мавжуд режимга душман, деб ҳисоблаш муносабатини ўз сиёсатида қарши шакллантирди. 1997-йилдан 2001-йилгача Мусаев Брюсселда Ўзбекистон ҳукуматининг НАТОдаги вакили сифатида ишлаган, кейинчалик БМТ Ривожланиш Дастурининг «Марказий Осиёда чегара бошқаруви» лойиҳасида лойиҳа бошқарувчиси бўлиб ишлаган.⁶⁰ 2006 йилда у ҳибсга олиниб ва кейинчалик Ватанга хиёнат ва бошқа айбловлар билан судланган, ҳамда қийноқлар остида қолиб 11 йилга ноқонуний қамоқ жазосига ҳукм қилинган.⁶¹

52. Ўзбекистон: Андижон: Нотинчлик, Инқироз Гуруҳи Бирифинги № 38: Европа & Марказий Осиё 2005-й. 25-Май, 16 б.

53. Ўша манба, р.16

54. Виталий Пономарев, “Ўзбекистонда диний, сиёсий сабабларга кўра ҳибсга олинган ва қамоқ жазоси берилган шахсларнинг рўйхати (2004-й январь- 2008-й декабрь),” Мемориал Инсон Ҳуқуқлари, (Москва: 2009), 10 б.

55. ХРВ. «Сўнгги нуктагача».

56. Ўша ерда.

57. CCPR/C/UZB/CO/5, 1 May 2020, para. 16.

58. Қаранг: Ўзбекистон бўйича умумий даврий шарҳ, Инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлиги бўйича Ўзбек бюроси (ИХҚУЎБ) Ҳисобот, https://www.fidh.org/IMG/pdf/ubhrrl_report_2013.pdf.

59. Маҳаллий экспертларнинг Семинарда кўрсатма беришларига кўра.

60. Эркин Мусаев 11 қонунга хилоф равишда қамоқда сақлангандан кейин озод қилинди, <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2017/08/erkin-musaev-released-after-11-years-of-wrongful-imprisonment/>.

61. Ўша ерда.

Репрессияларнинг кўлами, мустақил мониторинг механизмларининг йўқлиги ва жазони ижро этиш тизимида шаффофликнинг бўлмаганлиги сабабли Ўзбекистондаги “сиёсий маҳбусларнинг” аниқ сонини⁶² аниқлашнинг имкони йўқ.

2014-йилга келиб, турли ҳисоб-китобларга кўра, 7000дан 12000гача шахс⁶³ А -иловасида келтирилган жиноятларда айбланган тоифаларга кирган. Уйдирмалар асосида қурилган сиёсий маънодаги айбловлар энг биринчи ва энг кўп учрайдиган айбловлардир. Юзлаб одамлар жиноят кодексининг 157- ва 159 -моддаларида назарда тутилган Ватанга хиёнат ва Ўзбекистоннинг конституцион тузумига таҳдид солиш каби сиёсий маънодаги айбловлар билан жазога тортилган.⁶⁴ Иккинчи, яна бир кўп сонли гуруҳ таркибига “диний маҳбуслар” деб аталадиган шахсларнинг аксарияти қалбаки кўрсатмалар, ёки қийноқлар остида олинган кўрсатмалар асосида айбланган – 155-модда – терроризм, ёки экстремизм жиноятлари ва/ёки 244-2 моддада назарда тутилган – диний экстремист, сепаратизм, ёки бошқа тақиқланган ташкилотни тузишда айбланган шахсларни ўз ичига оладиган одамлар тоифасидир. Учинчи, нисбатан кам сонли гуруҳ таркибига гиёҳванд моддаларни сақлаш ёки ўғрилиқ, бировнинг мулкига ноқонуний эгаллик қилиб олиш каби оддий айбловлар билан қамалган муҳолифат фаоллари, сиёсий диссидентлар, журналистлар ва инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари киради. Аксар ҳолларда, 2016-йилга қадар тахминан 25-30 кишидан иборат бўлган ушбу сўнгги гуруҳ аъзолари оддий жиноятлар бўйича айбланиб қамалган бўлсаларда, уларга сиёсий ёки террористик жиноятлар учун ҳам айбловлар қўйилиб келинган.⁶⁵

СОБИҚ СИЁСИЙ МАҲБУСЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ АҲВОЛИ

Президент Мирзиёев ҳукумат бошига келган вақтга келиб, Ўзбекистондаги сиёсий маҳбуслар сони Марказий Осиёнинг барча мамлакатларидаги сиёсий маҳбусларнинг жами сонидан ошиб кетган эди.⁶⁶ У “инсон ҳуқуқлари биринчи ўринда турадиган демократик ва адолатли жамият қуриш” билан мамлакатни фаровонликка олиб бориш муҳимлигига урғу бера бошлади.⁶⁷ Бугунги кундаги режим инсон ҳуқуқларини устувор масала даражасига чиқаришда катта муваффақияларга эришмаган бўлсада, 2000 дан ортиқ янги қонунлар ва ижроия қарорлари⁶⁸ ортидан бошлаб юборилган ислохотлар натижасида инсон ҳуқуқлари масаласи сезиларли даражада яхшиланди.

Мирзиёев бугунги кунда номи давлат хавфсизлиги хизматига ўзгартирилган миллий хавфсизлик хизматига узоқ вақтлардан бери раислик қилиб келаётган, Каримовнинг ички доирасида энг қудратли аъзоларидан бири бўлган Рустам Иноятовни истеъфога чиқариб, ўрнига бошқа одамни тайинлаш билан тўла қайта қуришга уриниб кўрди.⁶⁹ Суд тизимининг

62. Таърифи методология бўлимида келтирилган.

63. ҚРВ, ҳисобот, ‘Сўнгги нуктагача’ юқоридаги изох 50.

64. <https://memohrc.org/ru/monitorings/pravozashchitnik-vitaliy-ponomarev-o-politicheskikh-zaklyuchennykh-v-centralnoy-azii>.

65. Ўша ерда.

66. Виталий Пономарев, интервью, <https://www.fergananews.com/articles/8846>, сўнгги марта 2020й. 5 сентябрь куни кўрилган.

67. Энтони К. Бойер, *Мирзиёев Ўзбекистонда сиёсий ислохотлар: Сайловлар, сиёсий партиялар ва фуқаролик жамияти*, Марказий Осиё-Кавказ Институти ва Ипак Йўли, SILK ROAD PAPER 2018й. март, 64 б.

68. Н.Атаева, *президент Шавкат Мирзиёев ислохотими ёки Каримов диктаторлигининг?*, 130 б.

69. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги, *Президент Миллий хавфсизлик кенгашининг кенгайтирилган мажлисини*, 2918-й., 31-январь, <https://mfa.uz/ru/press/news/2018/01/13811/>.

мустақиллигида сезиларли ўзгаришлар бор⁷⁰ ва бу 2017-2021 йилларда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясига” мувофиқ келади.⁷¹ Ўзбекистон Республикасининг жиноий ва процессуал қонунчилигини халқаро стандартларга мослаштириш мақсадида чуқур ислоҳ қилиш бошланди.⁷²

Пахта етиштириш соҳасида мажбурий меҳнатни йўқ қилиш учун самарали чоралар кўрилди, бироқ, жорий ҳолат ушбу амалиёт тўлалигича йўқотилмаганлигини кўрсатмоқда.⁷³ Мирзиёев сўз ва йиғилишлар эркинлиги бўйича чекловларни енгиллаштирди.⁷⁴ Қарийб 20 йил ичида биринчи марта Ўзбекистон БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Катта Комиссари ва БМТ Махсус Процедураларининг, ЕИ делегациялари ва НДТнинг вакиллари мамлакатга расмий ташрифлар билан келишга таклиф қилди.⁷⁵ Булар, шунингдек, Ўзбекистоннинг БМТ Инсон ҳуқуқлари кенгашига аъзоликка қабул қилиниши,⁷⁶ Ўзбекистоннинг халқаро ҳамкорлигини янада чуқурлаштириши имконини берди.⁷⁷

Эндиликда, ҳибсга олинганларнинг ҳуқуқлари яхшироқ ҳурмат қилинмоқда ва уларнинг сони, ҳеч бўлмаганда ҳукумат манбаларига кўра, сезиларли даражада камайди. 2020 йилда Ўзбекистон ҳукумати Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегиясини қабул қилди ва унда мамлакатда ҳибсга олинганлар сони икки ярим баробарга қисқаргани ҳақида фахр билан қайд этилади.⁷⁸ Ҳукумат машъум Жаслиқ камоқхонасини ёпди,⁷⁹ бироқ, афтидан, бу муассаса суддан олдин муваққат ҳибсда сақлаб туриш жойига айлантирилган.⁸⁰ Бундан ташқари қийноқлар остида олинган кўрсатмаларни қўллаш ҳам тақиқланди.⁸¹ БМТ Инсон ҳуқуқлари кўмитаси 2020-йилда ўтказган Фуқаролик ва инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро битимдаги талабларни (ФИХХБ) жорий қилиш мавзусида ўзининг Ўзбекистон бўйича бешинчи Умумий Даврий Шарҳининг ҳулосасида, янги президент сайланганидан кейин, бошқа тадбирлар каторида сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш билан «Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари маданиятини ривожлантиришда жиддий ютуқларга эришди», деб таъкидлаб ўтган.⁸²

70. Қаранг, мас. <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25056&LangID=E>. Яна қаранг Сергей Саяпин, “Танкидий таҳлил, қатъий интизом ва шахсий масъулият»: Марказий Осиёда суд мустақиллигини мустаҳкамлаш бўйича айрим фикрлар, *Land and State* №. 3 (84), 2019-й. декабрь, 18 – 27 б

71. Ўзбекистон республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги № 4947 рақамли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Фармони, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=94327>

72. Сергей Саяпин, “Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг қайта кўриб чиқилган таҳририда инсоният тинчлиги ва ҳафсизлигига қарши жиноятлар”, № 45 *Марказий Осиё ва Шарқий Европа қонунчилиги шарҳи* (2020), 1 – 23 б.

73. <https://www.economist.com/asia/2018/11/08/uzbekistan-tries-to-end-the-use-of-forced-labour-in-the-cotton-fields>

74. Amnesty International, Ўзбекистонда блогерлик: туризмни олқишлаш, танкидни йўқ қилиш, 2020й. июнь 0.

75. Ўша манба,р. 63

76. Навбахор Имомова, “Will Uzbekistan Seat on UN Human Rights Council Bolster Justice?”, ушбу ҳаволада <https://www.voanews.com/south-central-asia/will-uzbekistan-seat-un-human-rights-council>.

77. Бошқа НДТлар каторида, Норвегия Хелсинки кўмитаси, ИХХФ аъзоси, мамлакатга ташриф буюриб, ҳукумат вакиллари билан учрашди. Қаранг, мас. <https://www.nhc.no/en/uzbekistan-welcoming-human-rights/>.

78. Миллий инсон ҳуқуқлари стратегияси, 4 б

79. ХРВ, Ҳисобот, “Бадном Жаслиқ камоқхонасини ёпиш Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари учун бир ғалаба Ҳюман Райтс Воч ташкилоти «Қийноқлар уйига» халқаро эътиборни қаратишда ёрдам берди”, ушбу ҳаволада <https://www.hrw.org/news/2019/08/27/shuttering-notorious-jaslyk-prison-victory-human-rights-uzbekistan>, 2020-й 5-сентябрь куни кўрилган

80. Қаранг: Инсон ҳуқуқлари учун халқаро ҳамкорлик, Amnesty International, Марказий Осиёда инсон ҳуқуқлари уюшмаси, “Ўзбекистон: Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Қийноқларга Қарши Кўмитасига такдимот,” 11-б, ушбу ҳаволада https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/UZB/INT_CAT_CSS_UZB_37515_E.pdf

81. <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25650&LangID=E>.

82. Ўша ерда

Албатта амнистиялар ва авф қилишлар⁸³ Каримов ҳукумат бошида бўлган даврларда ҳам эълон қилинганлигини таъкидлаб ўтишимиз лозим.⁸⁴ Бироқ, Мирзиёев раҳбарлик қилаётган вақтда сиёсий маҳбусларни оммавий озодликка чиқариш ҳукуматнинг энг ёмон ҳуқуқбузарликлардан бири масаласини ҳал қилишга ва суд тизими сиёсий сабабларга кўра одамларни суд қилиш учун ўта нотўғри қўлланилганини, ҳеч бўлмаганда очиқ айтмасдан тан олишга бўлган мисли кўрилмаган қизиқишини кўрсатади.

Озодликка чиқаришлар Каримов вафотидан кейин деярли дарҳол бошланди.⁸⁵ 2017 йил 7 декабрь куни Мирзиёев 2700 нафар маҳбусни ва улардан 956 нафарини дарҳол озодликка чиқариш ҳақидаги фармонни имзолади⁸⁶ Улар қаторида Бекжонов, Фармонов, Турғунов, Мусаев, ва Абдурахмоновлар ҳам бор эди.⁸⁷ Кўп сонли маҳбусларни озодликка чиқариши билан бирга, ушбу авф этиш амалидан кейин Каримов давридан фарқли ўлароқ янада кўпроқ авф этишлар эълон қилинди, чунки бу амалдан кейин яна авф этишга ҳуқуқи бўлган маҳбусларни аниқлаш мақсадида Авф этиш масалалари бўйича кўмита ташкил қилинди, бироқ унинг аниқ ваколатлари ва қамокда сақланаётган маҳбусларни танлаб олиш мезонлари номаълум.⁸⁸

Президент яна авф этиш фармонларини имзолади ва уларнинг натижасида баъзи маҳбуслар озодликка чиқарилди ёки ёпиқ режимдаги қамокхоналардан эркин турдаги манзил-колонияларга кўчирилди. 2018-йилда уч маротаба оммавий авф қилиш ҳақида фармон эълон қилинди ва тахминан 600 киши озодликка чиқарилди.⁸⁹ Яқинда эса, 2020-йил 27-август куни президент 1 сентябрь Мустақиллик куни муносабати билан имзолаган авф қилиш фармони асосида 113 маҳбус озодликка чиқарилди. Улардан 105 нафари диний экстремизмда айбланиб

83. Ўзбекистон Конституциясининг 93,23 - моддасига биноан, президент Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатига амнистия қонуний ҳужжатларини қабул қилиш ва Ўзбекистон Республикаси судлари томонидан қораланган шахсларни авф этиш тўғрисида таклиф киритиш ваколатига эга.

84. Мурод Жураев дунёдаги қамокда энг узок муддат ўтирган сиёсий маҳбуслардан бири бўлди ва унинг 21 йил қамокхонада сақлангандан кейин озод қилиниши ўша пайтдаги АҚШ Давлат котиби Жон Керрининг 2015-йилда мамлакатга ташрифидан кейин икки ҳафта ўтмасдан амалга оширилди. Афсуски, у кўп ўтмай қамокда орттирган тиббий хасталиклардан сўнг вафот этди; Diplomat, *Ўлим ва савол: Келажакда Ўзбекистон сиёсий маҳбусларини нималар кутиб турибди?* 2017й. 5 декабрь, <https://thediplomat.com/2017/12/a-death-and-a-question-what-does-the-future-hold-for-uzbekistans-political-prisoners/> Фаргона, *Ўзбекистон Конституцияси қабул қилинган сана муносабати билан, Ислам Каримов амнистия тўғрисидаги фармонни имзолади [В связи с годовщиной принятия Конституции Узбекистана Ислам Каримов подписал указ об амнистии]*, 2003й. 1 декабрь, <https://www.fergananews.com/article.php?id=2380>

85. Бу, одатда, жамоавий авфлар эълон қилиниши сифатида татбиқ қилинар эди. аксар ҳолларда бу амнистияларга сиёсий маҳбуслар киритилмасди, киритилган ҳолларда эса, уларга қўйилган айбловлар ҳақида эълон берилмас ёки бирорта озод қилинган маҳбусни сиёсий сабабдан судлангани тан олинмас эди ҳам. Бунинг ўрнига, кўп ҳолларда суд белгилаган қамок муддатини қисқартириш ёки ўлим жазосини қамок билан алмаштириш эди ҳолос. Масалан, 2016-йил октябр ойида Мирзиёев 40000 яқин шахсларни амнистия қилди, бироқ, воқеликда озод қилинган шахслар сони анча кам бўлган. Қаранг: Конституция қабул қилинганининг йигирма тўрт йиллиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг амнистия тўғрисидаги қарори, <https://lex.uz/docs/3043440>; Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий сайти, *Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг йигирма беш йиллиги муносабати билан жазони ўташ муассасаларида суд ҳукми билан жазони ўтаётган шахсларни авф этишга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида*, 2017 йил 2 октябрь, <https://president.uz/ru/lists/view/1095>.

86. Миллий ахборот агентлиги, *Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 25 йиллиги муносабати билан авф этиш тўғрисидаги Фармониға шарҳ*, 2017-йил 6 декабрь, <http://uza.uz/ru/documents/prezident-nashhey-strany-pomiloval-2-700-osuzhdennykh-06-12-2017>

87. Озодлик (RFE/RL Uzbekistan), *Мирзиёев 2700 маҳжумни авф қилди*, 2017-йил 6-декабрь, <https://www.ozodlik.org/a/28901188.html>.

88. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий сайти, *Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг йигирма беш йиллиги муносабати билан жазони ўташ муассасаларида суд ҳукми билан жазони ўтаётган шахсларни авф этишга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида*, 2017-йил 2-октябрь, <https://president.uz/ru/lists/view/1095>. Ишчи гуруҳ экспертларининг гувоҳлигига кўра, комиссия ҳали ҳам мавжуд ва амал қилмоқда. Бироқ, унинг аниқ ваколати ва ҳибсда сақланаётган шахсларни танлаш мезонлари номаълум.

89. Фаргона, *Ўзбекистон Бош прокуратураси жиноят ишларининг қалбақлаштирилганлигини тан олди*, 2019-й. январь, <https://fergana.agency/news/104473/>.

судланган одамлар эди.⁹⁰ 2016-йилнинг охиридан буён озодликка чиқарилган 1500 дан кўпроқ шахслар орасида сиёсий маҳбуслар сони энг камида 55 нафар, бироқ аслида бу рақам бир неча юзга, балки мингдан ортиқ кишини ташкил этиши эҳтимолдан холи эмас.⁹¹

Амнистиялар ва авфлардан ташқари, Мирзиёев шунингдек ҳуқуқ-тартибот органларига тақикланган диний ташкилотларга аъзоликда шубҳа қилинган Ўзбекистон фуқароларининг “қора рўйхатларни” қайта кўриб чиқишга буйруқ берди. Айтишларича, 2018 йилга келиб, ушбу рўйхатлардан 20000-дан ортиқ кишининг номи гўёки олиб ташланган.⁹²

Ушбу маҳбусларни оилалари бағрига қайтариш билан бирга, 2020-йил 27-августда имзоланган фармонда тегишли вазирликларга собиқ маҳбусларга ижтимоий мослашув, ишга жойлашиш ва жамиятда ўз нуфузли ролларига қайтишга ёрдам бериш ҳақида ҳам кўрсатмалар берилган.⁹³ Ушбу кўрсатмалар халқаро битимлар органларининг⁹⁴ собиқ маҳбусларни реабилитация қилиш ва жамиятга қайта қўшилиши, жумладан уларнинг фуқаролик, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини дарҳол ва тўлалигича тиклаш учун чора-тадбирлар кўриш, қийноқлар ва ноқонуний муомала қилиш бўйича қилинган эълонлар, арзлар ҳукумат органлари томонидан тез орада, ҳолисона ва самарали ўрганиб, текширилиб чиқишни таъминлаш борасида чора-тадбирлар кўриш ҳақидаги тавсияларини маъқуллаб, қабул қилганликнинг белгиси эди.⁹⁵

Бироқ, воқеликда эса, бу тавсияларнинг деярли ҳеч бири амалга оширилмади. Сиёсий маҳбуслар кўп йилларни қамокда ўтказганликлари туфайли оилаларидан ажралганликлари сабабли рухлари тушган, иш жойи ёки бошқа даромад манбаси йўқ, баъзилари эса иш қидириш учун ёшлари ўтиб қолган ёки саломатликлари ёмонлашган, ўзлари учун бирор фойда бермайдиган судланганлик деган иснод, муҳр қўйилган ҳолда руҳий ва жисмоний жиҳатдан азият чеккан ҳолатда қайтишди. Озодликка чиқарилган сиёсий маҳбусларнинг инсон ҳуқуқлари бузилиши қурбонлари мақоми эътироф этилмади ва бундай собиқ сиёсий маҳбуслар, уларнинг оилалари таҳқирлашлар, камситиш ва ижтимоий муҳитда ёмон отлик муҳри қўйилишига дуч келмокда. Уларнинг чеккан азоб-уқубатлари учун ҳеч қандай товон тўлангани йўқ ёки тиббий - руҳий ёрдам кўрсатилмаган. *Маҳаллий реабилитация амалиёти* бўлимида батафсил кўрсатилганидек, қонунга ҳилоф равишда судланган шахслар қонуний шикоят аризалари топшириш имконини олиш учун ўз суд иши ҳукмлари ва суд ишининг бошқа материалларини, шу жумладан, судда тақдим этилган айбловлар ва далилларнинг табиати билан боғлиқ бўлган материалларни олиб танишишга имкониятлари бўлмаган.

90. Фармон “Озодликдан маҳрум этиш жазосини ўтаётган, қилмишига чин қўнғилдан пушаймон бўлган ва тузалиш йўлига қатъий ўтган бир гуруҳ шахсларни авф этиш тўғрисида”, ушбу ҳаволада <http://uza.uz/ru/documents/ukazom-prezidenta-pomilovany-113-grazhdan-27-08-2020>, сўнгги марта 2002-й. 3-сентябрь уни қирилган.

91. Стив Свєрдлов, Реабилитация шу ерда ва ҳозир: Ўзбекистонда ўтиш даври адлия тизими томон» Ўзбекистон диққат марказида, ФПС, 116 б. Свєрдловга кўра, бу шахслар каторига барча сиёсий маҳбусларнинг кўпчилигини ташкил қиладиган ва жиноий ишларини текшириш жуда қийин бўлган «диний маҳбуслар» деб аталадиган шахслар киритилмаган. Рус тилидаги мақола ушбу ҳаволада https://cabar.asia/ru/reabilitatsiya-zdes-i-sejchas-obespechenie-pravosudiya-perehodnogo-perioda-v-uzbekistane?_utl_t=tw.

92. Eurasianet, Ўзбекистон: кўп шахслар учун авф жуда кеч келди, 2020-й. 8-авгст, https://eurasianet.org/uzbekistan-pardons-come-too-late-for-many-recipients?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, 2020-й, 3-сентябрда кўрилган.

93. Ўша ерда.

94. Ўзбекистон бўйича бешинчи даврий ҳисобот учун якуний шарҳлар, 18- банд.

95. Қийноқларга қарши қўмита, Ўзбекистон бўйича бешинчи даврий ҳисобот учун якуний шарҳлар, (CAT/C/UZB/CO/5), 14 January 2020, Para. 13; Ўзбекистонга борган миссия учун дин ва эъқод эркинлиги бўйича махсус ҳисобот берувчи ҳисоботи (A/HRC/37/49/Add.2), 2018-й. Февраль, para. 101 (h)-банд.

Одил судловга эришишнинг, ҳуқуқларни қайта тиклаш, жумладан, оқлаш, мулкни қайтариш, аввалги иш жойида тиклаш, таълимни давом эттириш имкониятининг йўқлиги

Озод қилинган сиёсий маҳбуслар судларда қонунга ҳилоф равишда чиқарилган суд ҳукмларига қарши самарали ҳуқуқий ҳимоя воситасининг йўқлиги, шу жумладан, ишга жойлашиш ёки ўз касблари бўйича мустақил амалиёт олиб боришда чеклашлар, йўқотилган мол-мулк ва ижтимоий алоқаларнинг камайиб кетганлиги каби кўп қийинчиликларга дуч келишади.⁹⁶ Уларнинг кўпчилиги иш топа олмаган ёки озодликка чиққандан кейин одатий ҳаётга қайта олмаган. Озодликка чиқарилган баъзи фаолларга ва ИХХлари сафида ўз амалиётларига қайтишга рухсат берилмаяпти. Улар таъқибларга ва асоссиз, қонунга ҳилоф равишда ҳибсга олиш ҳолларига дуч келишда давом этмоқда. Қамокда, ҳибсда бўлган вақтда қийноқларга учраган ёки касал бўлганлиги туфайли ногирон бўлганлар тиричилик учун нон топишда янада кўпроқ қийинчиликларга дуч келиш ҳоллари давом этмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг жиноят кодексига кўра, қамокдаги маҳбусларни муддатидан олдин озодликка чиқаришнинг беш хил йўли мавжуд: авф, амнистия, оқлов ҳукми, касаллик ва шартли-муддатидан олдин озодликка чиқариш.⁹⁷ Фақат оқлов ҳукмига реабилитация ва репарацияларга ҳуқуқ бериши мумкин бўлсада,⁹⁸ барча сиёсий маҳбуслар авф ёки амнистия шаклидаги қарорлар билан озодликка чиқарилди ва бу билан қонун доирасида оқлов суд ҳукми чиқарилгунча реабилитация қилишга тўсиқ қўйилди.⁹⁹ Баъзи ҳолатларда, кейинчалик оқлов ҳукми чиқариш ёки реабилитация қилиниш имкониятини йўққа чиқариш билан маҳбуслардан айбларини қайта бўйниларига олиш ёки расман авф қилишни ёзма равишда сўраш таклиф қилинган.¹⁰⁰ Кўпчилик шартли равишда озод қилинган.¹⁰¹ Баъзилардан зарар учун тўлов олиш ҳуқуқлари ва репарацияни бошқа шаклларидадан воз кечиб, ҳужжатга имзо қўйиш сўралган.¹⁰²

Озодликка чиққандан кейин айбловларнинг олиб ташланганлик мақомини олиш амалда жуда қийин. Ишчи Гуруҳининг олган маълумотларига кўра, ушбу ҳисоботни ёзиш вақтида фақат учта шахс оқланган ва бу билан маҳаллий қонун бўйича уларга репарация ҳуқуқи берилган. Бу ҳолатлар, шунингдек, мамлакат ичида реабилитация чораларини талаб қилганда дуч келадиган тўсиқлар ҳолатлари *Маҳаллий Реабилитация Амалиёти* бўлимида янада батафсилроқ келтирилган.

Кўп иш берувчилар собиқ сиёсий маҳбусларни ишга олишга ошиқмайдилар, чунки улар турли жарималардан ёки даромадли ҳукумат шартномаларини йўқотишдан қўрқишади. Бошқалари эса ишга олиниши мумкин бўлган ходим сиёсий маҳбус эканликларига шайма қилиб, оддий жиноятчи эмаслигига ишонишмайди. Ҳукумат томонидан иш таклифлари кўпинча шахснинг малакаси нуқтаи назаридан тўғри келмайди ва баъзида камситувчи хусусиятга эга бўлади. Давлат бюджетидан молиялаштириладиган ишга олинса ҳам, собиқ маҳбусларнинг

96. Кўрсатма Семинар вакида ёзиб олинган.

97. Маълум бўлишича, жазони ўташдан муддатидан олдин озод қилиш сиёсий маҳбусларга ҳеч қачон қўлланилмаган экан. Қаранг: Ўзбекистон Жиноят кодекси. 163-модда – Жазоси ўташдан муддатидан илгари озод қилиш ҳоллари, 18-модда. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинлигларини ҳимоя қилиш, <https://lex.uz/docs/163627#168609>

98. 301-модда талабларини Ўзбекистон жиноят-ижроия кодексини 83-модда талаблари билан бирга ўқиш лозим.

99. Семинар, собиқ сиёсий маҳбусларнинг айтганлари.

100. Давлат томонининг масалалар рўйхатига берган жавоби, CAT/C/UZB/Q/5/Add.1, 2019й.20 сентябрь 15-24 бандлар, 116, <https://undocs.org/CAT/C/UZB/Q/5/ADD.1>

101. Хюман Райтс Воч, “Ўзбекистон: Сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш ва реабилитация қилиш,” юқоридаги изох 17.

102. Семинар, собиқ сиёсий маҳбусларнинг айтганлари

аксарияти давлатга иш ҳақининг 20 фоизини тўлаши керак.¹⁰³

Яқинда озод қилинган кўпчиликка таниқли шахслардан бири, Тошкентдаги масжидлардан бирининг собиқ имоми 53 ёшли Рухиддин Фахриддинов ҳисобланади.¹⁰⁴ Фахриддинов 2006 йилда терроризм ва диний экстремизм айбловлари, жумладан гўёки 1999 -йилдаги портлашларда ҳам иштирок этганлик айбловлари билан ёпиқ суд мажлисларида 17 йилга озодликдан маҳрум қилинган.¹⁰⁵ Пировард натижада у 2020-йил 27-август куни озод қилингунга қадар 14 йил қамоқ жазосини ўтади. Озодликка чиққан куннинг эртаси куни, у Тошкент шаҳри Олмазор тумани ҳокими идорасига чақирилиб, унга пластик дераза ромлари ясайдиган заводда иш таклиф қилишган. Озодликка чиқариш шартларига асосан, Фахриддинов топган маошининг 20 фоизини давлатга тўлаши зарур.¹⁰⁶

Бекиёс дипломат, мудофаа вазирлиги ва БМТ тизимининг собиқ ходими Эркин Мусаев ИХХФ вакилига маҳаллий ва халқаро дипломатия соҳасида узоқ иш стажи бўлишига, чет тилини мукаммал билишига қарамай судланганлик тарихи борлиги сабабли иш топа олмаганини сўзлаб берди.¹⁰⁷

103. Фармон “Озодликдан маҳрум этиш жазосини ўтаётган, қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва тузалиш йўлига қатъий ўтган бир гуруҳ шахсларни афв этиш тўғрисида”, ушбу ҳаволада <http://uza.uz/ru/documents/ukazom-prezidenta-pomilovany-113-grazhdan-27-08-2020>, 2020й. 3-сентябрь куни кирилган.

104. https://eurasianet.org/uzbekistan-pardons-come-too-late-for-many-ecipients?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter.

105. Ўша ерда.

106. Ўша ерда.

107. 2020й. 5 сентябрь куни ИХХФга хусусий маълумот берилган.

Эътиборингизга ЭРКИН МУСАЕВга доир маълумотни ҳавола қиламиз:

Эркин Мусаев: “Мени Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017- йил 11-август қароридан кейин озодликка чиқаришди. Менга чиқарилган қамок жазоси муддати 20 йилдан 11 йил 6 ойгача қисқартирилди.

Озодликка чиққанимдан кейин мактаб ўқитувчиси бўлиб ишга киришга уриниб кўрдим. Хусусан, 2017-йилнинг сентябр ойида ўз маҳалламизга мурожаат қилдим. У ердагилар эса менга мактабда ишлаш учун тавсиянома беришди. Мактаб директори мен маҳаллий халқ таълими бўлимида ўтказиладиган кўрик-танловдан ўтсам, мени ишга қабул қилишга тайёрлигини билдирди. Бироқ, халқ таълими бўлимида менга собиқ маҳкумлар мактабга ишга олинмаслигини эълон қилишди.

2017- йил ноябрь ойида мени синов муддатини ўташ шарти билан хусусий ташхис клиникасида ишга қабул қилишди. Кўп ўтмай, давлат хавфсизлиги хизмати агентлари клиникага ташриф буюриб, клиника бошлиқларига Ички Ишлар вазирлигининг рўйхатларида (файлларида) эканлигимни маълум қилишди. Оқибатда мени бу ишдан кетишга мажбур қилишди.

2017-йилнинг декабрь ойида маҳалла маркази биносида синглим ташкил қилган инглиз тили таълим марказига ишга жойлашдим. Марказ, биринчи навбатда, ногирон болалар ва кам таъминланган оилалар фарзандларига дарс беради. Марказ раҳбариятига очиқ дарс ташкил қилишни таклиф қилдим. Хусусан, чет давлатлар элчихоналарига ва ёшлар ва санъаткорлар билан ишлаш марказига мурожаат қилиб, ушбу марказ ва элчихоналар вакиллари иштирокчиларга совғалар тақдим этадиган ҳамда турли санъаткорлар ўз чиқишларини намойиш этадиган кўнгил очар инглиз тили дарсини ташкил этишда ёрдам сўрадим. Тадбир жуда муваффақиятли ўтди. Унда ЕИ давлатлари дипломатлари, ёшлар маркази ходимлари ва ёш санъаткорлар ҳамда талабаларнинг ота-оналари иштирок этди. Бироқ, эртаси куниёқ солиқ ва ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари марказга келиб, у ерда энди кўринмаслигимни ёки шунга ўхшаш тадбирларни ташкиллаштирмаслигимни сўрашди. Шунинг учун ҳам ўқув марказидан ишдан кетишга мажбур бўлдим.

Шунингдек, БМТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг турли лойиҳаларида ишлаш учун аризалар ёздим. Бироқ, мен ҳар доим ўзимнинг судланганлик тарихим мавжудлиги туфайли халқаро ташкилотлар ёки хорижий давлатлар элчихоналарида ишлаш мумкин эмас, деган маънода жавоблар олдим. Мен, ҳатто, қаровулликка ҳам иш топа олмаيمان.”

Собиқ ИХХлари, фаоллар ва журналистлар ҳам мустақил иш қидирганларида, хусусан ўзлари бирор НДТни ташкил қилишга уринганларида ҳам, кўплаб тўсиқларга дуч келадилар.¹⁰⁸ Инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси Агзам Турғунов, Аъзам Фармонов ва Дилмурод Саидов каби собиқ сиёсий маҳбуслар билан бирга, ўтмишдаги қийноқлар ва ноқонуний муомалалар борасидаги ариза, тасдиқловларни текшириш ҳамда жабрланганларга зиён учун тўлов, тоvon тўланишини таъминлаш мақсадида адлия вазирлигига “Адолатни тиклаш” деб номланган НДТни ташкил қилиш учун кўп маротаба мурожаат қилган.¹⁰⁹ Унга беш маротаба турли хил сохта асосларда, асосан қайддан ўтиш тартибига риоя қилмаганлик туфайли рад жавоби беришган.¹¹⁰ Турғуновнинг “Инсон Ҳуқуқлари уйи” деб номланган яна бир ташкилотни давлат қайдидан ўтказиш учун давом этаётган уринишлари ҳали ҳам муваффақиятга эришгани йўқ.

Бошқа ИХХлари ўз ташкилотларини қайддан ўтказиш имкони йўқлигидан арз қилишган бир вақтда, 2020-йил 9-март куни Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги сўнгги

108. Ва бу 2018- йил май ойида «Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги» қонуннинг қабул қилинганига қарамай. <https://cabar.asia/en/why-is-it-difficult-to-open-an-ngo-in-uzbekistan/>.

109. Ўзбекистон бўйича бешинчи даврий ҳисоботнинг якуний шарҳлари, 2020-й. 14 январь, 17-банд.

110. Аъзам Турғунов, ИХХФ билан интервью, 2020-й, февраль.

17 йилда биринчи марта учинчи уринишдан кейингина ўзининг биринчи инсон ҳуқуқларини химоя қилувчи Аъзам Фармонов, Алишер Кароматов ва Дилмурод Саидовлар бошчилигидаги “Ҳуқуқий таянч” ташкилотини НДТни қайддан ўтказди.¹¹¹

Баъзи собиқ сиёсий маҳбуслар ўзларининг мусодара қилинган мол-мулкани, жумладан кўчмас мулкларини, автомобилларини, компьютерларини ва бошқа офис техникаларини қайтариб ололмаганлиги ҳақида хабар беришган.¹¹² Аксарият сайловларда овоз бериш чекловларига дуч келган бир вақтда, кўпчилик бирор сиёсий лавозимда ишга жойлашишга ариза бериш, уни эгаллаш имконияти йўқлиги ҳақида хабар беришади.¹¹³

Озодликка чиқарилган сиёсий маҳбусларнинг нафақат ноҳақ қўйилган айбловларни бекор қилинмаслигига ва ўз ишларида тикланмаслигига, мол-мулкани қайтарилмаслигига ҳамда сиёсий лавозимга ишга жойлашишга имкон берилмаслигига, балки, баъзи ҳолларда инсон ҳуқуқлари бузилишига ҳам бардош беришда давом этишмоқда. Жиноят кодексининг 73-моддасига мувофиқ «шартли равишда озод қилинганлар» ўз яшаш жойлари атрофида фаолият олиб бориш доирасини чекловчи совет давридан қолган яшаш жойини кўрсатувчи муҳр, рухсатнома - *прописка* (*муваққат прописка*) талабининг бекор қилинишига қарамай, уларнинг ҳаракатланиш, саёҳат қилиш эркинлиги ҳуқуқлари чекланганини айтишган. Уларни кузатишда давом этишмоқда ва «профилактик суҳбатлар» ўтказиш учун милиция бўлимига мунтазам равишда бориб туришлари керак.¹¹⁴ Баъзилари эса, масалан, Агзам Турғунов каби шахслар, ҳали ҳам қонунга ҳилоф равишда асоссиз ҳибсга олиш, жарималар белгилаш, озор бериш/таҳқирлаш ва ўз ишларини амалга оширишга ҳалақит берувчи бошқа ҳолатларни бошдан кечирмоқдалар.¹¹⁵

111. “17 йил ичида Ўзбекистон биринчи НДТни давлат қайдидан ўтказди”, ушбу ҳаволада <https://en.fergana.plus/news/116120/>.

112. Собиқ сиёсий маҳбусларга тарқатилган ИХХФ сўровномаси – (Абдурахмонов, Рўзимуродов, Турғунов).

113. *Ўша ерда*.

114. Ҳюман Райтс Воч, ‘Сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш ва реабилитация қилиш,’ юқори изоҳ. 17.

115. ИХХФ, ‘Ўзбекистон: Аъзам Турғунов асоссиз, қонунга ҳилоф равишда ҳибсга олинган ва паспортига мамлакатдан чиқишга рухсат берувчи муҳр қўйишмаган’, <https://www.fidh.org/en/issues/human-rights-defenders/uzbekistan-agzam-turgunov-arbitrarily-arrested-fined-and-denied-an>, 2020-й 15-сентябрь куни қўрилган.

АЪЗАМ ТУРҒУНОВга доир маълумотлар:

Товламачиликка айблаб махсус сохталаштириб қўйилган айбловлар билан тўққиз йиллик қамоқ жазосини ўтаб бўлгач, Агзам Турғунов 2017-йил 7-октябрда амнистия қилинди. Озодликка чиққандан кейин, Агзам Турғунов инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ишларини давом эттирди, шунингдек, президент Каримов кўрсатмаси билан ноқонуний ҳукм қилинган бошқа ўзбекистонликларни реабилитация қилиш борасида ишларни бошлаб юборди. Бу ҳаракатлар унга ва бу ишда иштирок этган бошқа фаолларга қарши куч ишлатар тизими вакиллари томонидан босим уюштирилишига олиб келди.

2018-йил октябрь ойидан бошлаб, Аъзам Турғунов давлат органларининг мунтазам кузатувида бўлганлигини, телефони зимдан эшитилишини ва қўрқитишларга дучор бўлаётганини хабар қилди. У озодликка чиқарилганидан кейин уни бир неча марта ҳибсга олишган ва маъмурий ҳуқуқбузарлик асосида айбловлар қўйишган. Бу ҳолатлар 2018-йил август ойида ва 2019-йил июнь ойида кузатилган. 2018-йил август ойида унга ижозат берилмаган тинч йиғилишни кузатиш ва расмларга олаётган вақтда ҳуқуқ-тартибот органи ходимининг қонуний талабларига бўйсунмаганлиги (Маъмурий Кодекснинг 194-моддаси) учун айблов қўйилган ва кейинчалик суд қилинган. Турғунов бу қарорга қарши апелляция шикоятини берган. Апелляция шикоятини кўриб чиқиш мажлисларида Турғунов иш юритишни бузганликда айбланган ва бу унга нисбатан янги айбловлар қўйилишини келтириб чиқарган: 2019-йил 30-март куни Турғунов суддан «туҳмат», «судга нисбатан ҳурматсизлик» ва «ҳуқуқ-тартибот ходимларининг буйруқларига риоя қилмасликда» айбланганини маълум қилинган чақирув қоғози олди (Маъмурий Кодекснинг 41, 180 ва 194-моддаларига биноан). Ниҳоят, 2019 йилнинг 4 июнь куни Тошкент тумани маъмурий суди Турғуновни безориликда (Маъмурий Кодекснинг 183-моддаси) айбдор деб топди.

Унга қўйилган айбловларда сиёсий сабаб бўлганлиги ва ҳукумат органларининг унинг реабилитация қилиш даъво, талабларидан ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш фаолиятидан қайтаришга бўлган уринишлар деб ўйлашга асослар бор.

Тиббий ва руҳий муолажанинг ёки бепул юридик ёрдамнинг йўқлиги

*Қамоқхонада мени айтиб бўлмайдиган руҳий ва жисмоний қийноқларга солишди. Мен бу ердан ҳеч қачон чиқиб кета олмасам ва тирик қолмасам керак деб ўйлар эдим. Худога шукрки, мен ҳеч бўлмаса тирикман-ку.*¹¹⁶

Собиқ сиёсий маҳбусларнинг кўпчилиги уларга нисбатан кўп йиллар давом этган калтаклашлар ва қийноқлардан, жумладан озиқ-овқат ва уйқудан маҳрум қилиш, мажбурий меҳнат, карцерга ташлаш ва бунинг натижасида куёш нурунинг ёки жисмоний машқларнинг йўқлигидан, битта қамоқ хонасида мўлжадан ортиқ одамларнинг сақланиши, жинсий таҳқирлашлар, оғир иқлим шароитларида унинг устига, тиббий ёрдамнинг йўқлиги ёки етишмаслиги сабабли жисмоний ва руҳий саломатлик муаммоларидан азоб чекишади. Маҳбусларнинг кўпчилиги оғир жисмоний ва руҳий зарарлар келтирган сил ва юқумли ёки бошқа турдаги сурункали касалликларини орттириб олишган.¹¹⁷ Журналист Дилмурод Саидов ва Мурод Жўраевларнинг иккаласи ҳам сил касалини юқтиришган ва Мурод Жўраев озодликка чиқарилганидан атиги икки ой ўтгач вафот этган;¹¹⁸ Солижон Абдурахмонов ичак яраси касалига учраган; Исроилжон Холдоров эса умуртқа поғонаси диски чуррасини; ЎИХЖнинг аъзоси Меҳринисо Ҳамдамова қандайдир бир ўсимтани зудлик билан олиб ташлаш учун жарроҳлик амалига муҳтож эканлигини хабар қилган,

116. Собиқ сиёсий маҳбус Аъзам Турғунов, ИХХФга берган баёнотида.

117. *Ўша ерда.*

118. <https://thediplomat.com/2017/12/a-death-and-a-question-what-does-the-future-hold-for-uzbekistans-political-prisoners/>.

шунингдек, кўп сонли бошқа инсонлар юрак ҳасталигига, ўпка касалликларига ва қон босими ошиши касаллигига дучор бўлганликларини хабар беришган.¹¹⁹ ИХЖнинг яна бир аъзоси, Ўзбекистон қурулган кучларининг собиқ заҳирадаги зобити Чўян Маматқулов 2012 йилда уни ҳибсга олишларидан олдин ҳам ногиронлик ҳолатида бўлган. У мунтазам қийноқларга солинган қамокда ўтказган икки йил давомида тишларини йўқотган. У ҳали ҳам танасининг орқа қисми ва қўлларида оғриқлардан азият чекади.¹²⁰

Тошкентдаги аёллар қамокхонасидан 2008- йилдан озод қилинган фаол Мўътабар Тожибоевани қамокхонанинг психиатрия бўлимидаги қарцерга тез-тез қамашган, зўрлашган ва қийноқларга солишган. Озодликка чиқарилганидан кейин Францияда яшашга мажбур бўлган вақтдан бошлаб, бир неча йил давомида муолажалар олишга мажбур бўлган.¹²¹ Озод қилинган сиёсий маҳбуслар кўпинча халқаро ташкилотлар, шахслар, ёки оила- аъзоларининг ёрдамларига мурожаат қилишга мажбур бўлишади, чунки маҳаллий ижтимоий қўллаб-қувватлаш тузилмалари ва хизматлари етарли эмас. ИХХФ саволларига жавоб берган сиёсий маҳбусларнинг ҳеч бири қамокда сақланганликдан келиб чиққан саломатлик ва руҳий муаммоларни ҳал қилиш учун давлатдан маҳаллий қонунларда назарда тутилган маънавий ёки тиббий ёрдам олганини хабар қилмаган. Ёрдам олиш учун тўсиқларни босиб ўтиш шунчалик қийинки, ариза билан мурожаат қилганлар оддийгина бу фикрдан воз кечишади.¹²²

Сиёсий маҳбусларнинг ўзларидан ташқари, уларнинг оила-аъзолари ҳам ўзлари севган яқинларининг олдиларида бўлмаганлиги, кўп ҳолларда улар ҳақида маълумотларнинг йўқлиги, шунингдек, улар даҳшатли азоб-уқубатларни бошдан кечириётганликларини билиб туриб, узоқ вақтлар руҳий азоб ва қийноқларга қолганлар. Баъзан, оила- аъзоларининг ўзлари ҳам ҳукумат органлари томонидан таҳқирлашларга (озор беришлар) ва қўрқитишларга дуч келганлар.¹²³ Уларнинг кўпчилиги ўз яқинларининг узоқ муддат қамокда сақланишлари ёки такрорий ҳибсга олинишлари орқасидан салбий жисмоний, руҳий ва молиявий таъсир остида доимий қийинчиликда яшашга мажбур бўлишган.

Собиқ сиёсий маҳбуслар, шунингдек, давлат томонидан ўз ҳуқуқларини қайта тиклашга ёрдам бериш учун бепул юридик ёрдам таклиф қилинмаганини ёки умуман маслаҳат берилмаганлиги ҳақида хабар беришган. Уларнинг баъзилари ҳуқуқий ёрдамдан фойдаланган бўлсалар-да, бу бепул кўрсатилган ёки халқаро НДТларнинг моддий ёрдами билан кўрсатилган ёрдамлар бўлиб, маҳаллий хавфсизлик хизмати эътиборини ўзига тортган.

Жарбланганлар ёки уларнинг оила- аъзоларига моддий ва маънавий зарар қўрганлик учун тўловларнинг йўқлиги, ҳуқуқбузарликлар, суистеъмол қилишларни тан олмаслик

Сиёсий маҳбуслар озодликка чиқиб уйга қайтгач, кўп ҳолларда уларнинг ўзлари ва оилалари кун кўришда қийинчиликларга учрайдилар ва бунда уларнинг бу аҳволга тушганликлари учун жавобгар бўлган Ўзбекистон ҳукумати органларининг ўрнига, қариндошлари, дўстлари ва хориждан келадиган хайрия ёрдамларига таянишади. Озод қилинган маҳбусларнинг баъзилари жамиятга «қайта интеграция» бўлиш учун номинал миқдорда ижтимоий ёрдам ҳаққи олган бўлса-да, ушбу ҳужжат ёзилаётган вақтда олинган хабарларга кўра фақат битта озодликка чиқарилган сиёсий маҳбус қонунга ҳилоф равишда озодликдан маҳрум қилиниб қамокда

119. ХРВ, «Сўнгги нуқтагача» юқоридаги изоҳ 50

120. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари фаоли тўла реабилитация қилишлари учун мурожаат қилган, 2020-й. 21-март, ушбу ҳаволада <https://acca.media/en/in-uzbekistan-human-rights-activist-has-sought-a-full-rehabilitation/>

121. <https://www.martinennalsaward.org/hrd/mutabar-tadjibaeva/>.

122. Свердлов, Ўзбекистон диққат марказимизда, 122 б.

123. Ўша ерда.

ўтказган йиллар, қийноқлар ва инсон ҳуқуқлари бузилишининг бошқа кўринишлари натижасида кўрган маънавий ва жисмоний зарар учун товон олди.¹²⁴ Ковид-19 касаллиги пандемияси собиқ маҳбусларнинг ўз ижтимоий ришталарини қайтадан ўрнатиш ва ўзларининг молиявий жихатдан хавфсизлигини таъминлашдаги курашларинини янада ёмонлаштириб юборди. Оқибатда тирик қолиш мақсадида уларнинг баъзилари жуда паст пул тўланадиган ишларда ишлашга ва ҳўжалик қошида қишлоқ ҳўжалиги экинларини етиштиришга мажбур бўлишди.¹²⁵

Энг юқори мансабдор шахслар ҳам ўтмишда айбловларни сохталаштиришга йўл кўйилганини тан олиб, баъзи баёнотлар ҳам қилишди.¹²⁶ Бироқ, бундай баёнотлардан кейин бирор хил расмий тан олиш ёки жабрланганлар, қурбонлар учун ёдгорлик каби бирор рамзий чора-тадбир амалга оширилмади. Собиқ сиёсий маҳбусларнинг атрофидагилар учун муаммо туғдирувчи тушунча бўлмиш обрўларига етказилган зарарга, уларни жамият олдида судланган, деган “чандиқ”, иснодда қолганликка қарши курашиш учун ҳеч қандай чоралар кўрилмади. Собиқ сиёсий маҳбус Солижон Абдурахмонов шундай дейди: «Биз [собиқ сиёсий маҳбуслар] билан мулоқот қилишдан кўрқиб “маданияти” жамиятда мустаҳкам ўрнашиб қолган».¹²⁷

Бундан ташқари, бир неча истиснолардан ташқари, қийноқлар ёки ноқонуний муомала қилишда айбдорлар қонун олдида жавобгарликка тортилмаган. Хусусан, 2018- йилнинг июнь ойида Ўзбекистон Республикаси ҳарбий суди етти нафар собиқ ҳуқуқ-тартибот органлари ходимларини қийноқларга солинганликда айбдор деб топиб, уларга узоқ муддатли қамоқ жазолари белгилаган.¹²⁸ Бироқ аксар ҳолларда, ҳукумат вакиллари халқаро ташкилотлар олдида собиқ маҳбуслар қийноққа солинганлиги ёки бошқа шафқатсиз муносабатларга дучор қилинганлиги ҳақидаги фактларни инкор этишда давом этмоқда. 2019 йил сентябрь ойида қийноқларга ва ҳар қандай бошқа турдаги ваҳшийлик, ғайриинсоний ва инсон ғурурини поймол қилувчи муносабатлар ҳамда жазоларга қарши конвенция (ҚҚК) органига жавоб тариқасида ёзган хатида, ҳукумат, Солижон Абдурахмонов, Эркин Мусаев, Аъзам Фармонов, журналист Бобомурод Абдуллаева, Дилмурод Саидов ва энг камида яна 10 нафар собиқ маҳбусларнинг жиноий ишларида қийноққа солинганлик ёки бошқа шафқатсиз муомала қилинганликнинг далиллари топилмаганлигини эълон қилган ҳамда ислоҳ қилиш зарур бўлган жиноий иш ҳолати йўқлигини қатъий таъкидлаган.¹²⁹ 2019-йил октябрь ойида ҚҚК вакиллари томонидан ўтказилган текширувда, ҳукумат вакиллари қийноқлар ва ноқонуний муомала қилганлик ҳақида берилган шикоятлар бўйича ўтказилган бирор бир тергов, текширув ишлари ҳақида батафсил маълумот беришдан бош тортишган.¹³⁰

Албатта, сиёсий маҳбусларнинг озодликка чиқарилиши Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари маданиятини яхшилашда муҳим кадам сифатида олқишланади, бироқ Ўзбекистоннинг халқаро ҳуқуқ нормаларига кўра бундай шахсларга нисбатан мавжуд мажбуриятларини бажариши ва

124. Чўян Мамткуловнинг иши кейинчалик маҳаллий реабилитация амалиёти бўлимида муҳокама қилинади, 54 б.

125. Аъзам Фармоновнинг ИХХФга берган интервьюси, 2020-й. 14- сентябрь.

126. Фарғона, *Ўзбекистон бош прокуратураси жиноят ишларининг қалбакилаштирилганлигини тан олди*, 2020-й. 21- январь, <https://fergana.agency/news/104473/>.

127. ИХХФга хусусий баёнот берганда.

128. Халқаро қийноқларга қарши кураш куни: НДТлар Марказий Осиё ҳукуматларини қийноқларга барҳам беришга чақирмоқда, ушбу ҳаволада <https://ahrca.org/uzbekistan/torture-prevention/999-international-anti-torture-day-ngos-call-on-central-asian-governments-to-end-torture>.

129. Ҳукумат томони ўз масалалари рўйхатида жавоб берди, CAT/C/UZB/Q/5/Add.1, 2019-й. 20 -сентябрь, 15-24, 116 бандлар, <https://undocs.org/CAT/C/UZB/Q/5/ADD.1> <https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/uzbekistan/report-uzbekistan/>.

130. ҚҚК, Ўзбекистон бўйича бешинчи даврий ҳисоботнинг якуний шарҳлари, CAT/C/UZB/CO/5, 202й, 14 январь, 12-банд.

Каримов даврига қайтмаслик учун сиёсий маҳбусларнинг эҳтиёжларини кондириш борасида кўп ишлар қилиниши керак.

Шу муносабат билан, БМТ жиноят содир этганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг ўтганлиги ҳақидаги қонун талаблари қийноққа солиш айбловларига ҳали ҳам қўлланилишини ва ҳукумат томони қийноқлар ёки шафқатсиз муомала қилганлик учун судланиб, ҳукм қилинган шахсларга амнистия беришда давом этаётганини ташвиш билан таъкидлаб ўтди.¹³¹ Шартли равишда сиёсий сабаблар асосида айбловлар билан судланган кўплаб шахслар ҳамон озодликдан маҳрум ҳолда қолмоқда. Улар жумласига, А иловасида батафсил кўрсатилганидек, диний маҳбуслар Ҳабибулло Мадумаров, Равшан Қосимов ва Хайрулло Турсунов; аскарлар Виктор Шин ва Алишер Очилдиевлар киришади.¹³²

Бундан ташқари, репрессия давридаги сиёсий элитанинг, айниқса, ҳукумат тузилмаларида илдиз отиб кетган институционал амалиётларнинг давом этаётганлиги гуруҳларни хиёнат ёки экстремизмда айблаб ҳибсга олишлар амалиётининг такроран пайдо бўлишига ва яна қийноқлар қўлланилганлиги ҳақида хабарлар берилишига олиб келди.¹³³ Яқин ўтмишда ҳибсга олинганлар қаторида 2020-йил январь ойида беш ярим йил қамок жазосига ҳукм қилинган собиқ Ўзбекистон дипломати Қодир Юсупов¹³⁴ ва 2020-йилнинг март ойида жосуслик айблови билан 12 йил қамок жазосига ҳукм қилинган муҳофизат вазирлигининг собиқ журналисти Владимир Калошинлар киради.¹³⁵ 2017 йилда, ҳукумат органлари журналист Бобомурод Абдуллаевни тўққиз ой ҳибсда ушлаб туришган ва унинг озодликка чиқарилиши фақат кучли халқаро босим шарофати билан мумкин бўлди холос.¹³⁶ Бу амалиётлар БМТ ИХҚни (Инсон ҳуқуқлари қўмитасини) диний, сўз, йиғилишлар ва уюшмалар тузиш эркинликларини, хусусан, сиёсий диссидентларга ва давлат томонидан ижозат берилмаган диний гуруҳларга қарши чеклашларнинг давом этаётганлиги борасидаги ташвишини баён қилишга ундади.¹³⁷ Бу амалиётларни фош қилувчи журналистларни, инсон ҳуқуқлари фаолларини ва ИХҚларини кўрқитиш амалиёти шу кунгача ҳам давом этмоқда.

Расмийлар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 221-моддасининг «қамокхона ички тартибини бузиш»¹³⁸ қонунини асоссиз равишда сиёсий маҳбусларнинг қамок жазоси муддатини узайтириш учун қўллашни тўхтатишларини бир неча марта такроран таъкидлаган бўлсаларда, улар бу амалиётдан бутунлай воз кечмаган кўринади.¹³⁹ БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Комиссари ва инсон ҳуқуқлари НДТлари томонидан ҳукумат органлари олдида бир неча марта сиёсий маҳбусларни озод қилиш ва уларнинг ҳуқуқларини тиклаш ишларини давом эттириш, асоссиз, қонунга ҳилоф равишда ҳибсга олиш амалиётига, қийноқлар ва ишқи судда адолатли кўриб чиқирилишига бўлган ҳуқуқнинг бузилишига чек қўйиш, Ўзбекистоннинг халқаро мажбуриятларини бузиши ва унинг обрўсига зарар келтиришни тўхтатиш зарурлиги масалаларини бир неча марта кўтарилди.¹⁴⁰

131. Ўша ерда

132. <https://www.hrw.org/news/2018/07/06/uzbekistan-mans-13-year-detention-revealed>.

133. Қаранг, мас., 'Ўзбекистонда қийноқлар давом', ушбу ҳаволада <https://ahrca.org/uzbekistan/torture-prevention/1076-torture-continues-in-uzbekistan>.

134. Majlis Podcast: Ўзбекистонда жосуслар ўйинлари, https://www.rferl.org/amp/majlis-podcast-spies-in-uzbekistan/30670139.html?__twitter_impression=true

135. <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5828642020ENGLISH.pdf>.

136. <https://www.nhc.no/en/kyrgyzstan-no-forced-return-to-uzbekistan/>.

137. CCPR/C/UZB/CO/5, para. 20.

138. Ўзбекистон Битимнинг 40- моддасига мувофиқ тақдим этган бешинчи даврий ҳисобот, CCPR/C/UZB/5, 2019й, 10 январь, 187-189 бандлар.

139. 30- банд.

140. Ўша ерда., яна қаранг Ҳюман Райтс Воч, 'Сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш ва реабилитация қилиш.', *supra* п. 17

СОБИҚ СИЁСІЙ МАҲБУСЛАРНИНГ РЕПАРАЦИЯЛАРГА БЎЛГАН ҲУҚУҚИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ ҲУҚУҚИЙ ТИЗИМ

Халқаро инсон ҳуқуқлари қонунчилиги

Ҳар қандай инсон ҳуқуқлари бузилиши жабрланувчи ёки унинг бенефициарлари учун репарация олиш ҳуқуқининг пайдо бўлишига асос бўлади ва бунда давлат томонидан репарация билан таъминлаш ва жабрланувчига айбдордан суд орқали талабини қондириш/ундириш имкониятини бериш мажбурияти назарда тутилади.¹⁴¹

«Реабилитация» ва репарациялар» атамалари кўп ҳолларда бир-бирининг ўрнида ишлатилса ҳам, улар бир хил тушунчани англатмайди. Бутун дунёдаги кўплаб суд лексиконларида, айниқса, шарқий ва марказий Европада, «реабилитация» атамаси тўлиқ ҳуқуқий ва жисмоний реабилитацияни ёки жабрланувчининг «яхши ном» ва обрўсини тиклаш, муайян чоралар кўриш, жумладан, жисмоний, тиббий ва ижтимоий хизматлар билан таъминлаш ҳамда зарарни қоплашни англатади.¹⁴² Халқаро инсон ҳуқуқлари қонунлари талабларига кўра, бу мажбуриятлар, сатисфакция бўйича чора-тадбирлар билан бирга, тўлалигича «репарациялар» беришни англатади, «реабилитация» эса репарациянинг бир тури сифатида биринчи навбатда шахснинг жисмоний ва руҳий фаровонлигини тиклашни англатади.¹⁴³

Инсон ҳуқуқларини поймол қилишда жабрланганларнинг ўзлари кўрган зарар учун репарация ҳуқуқи давлатнинг ҳуқуқбузарликларидан жабрланган шахсни «самарали ҳуқуқий ҳимоя» билан таъминлаш ёки унга «зарар учун товон тўлаш» мажбуриятидан келиб чиқади.¹⁴⁴ Бу аксарият инсон ҳуқуқлари борасида тузилган битимларда учрайдиган меъёр бўлиб,¹⁴⁵ у масалан, 1948- йил Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 8 -моддасида ҳам келтирилган ва одатдаги қонунга тенглаштирилиши мумкин.¹⁴⁶ Репарация ҳуқуқи ҳар бир инсон “унга конституция ёки қонун асосида берилган фундаментал ҳуқуқларининг бузилганлиги учун ваколатли маҳаллий суд органлари томонидан ўз ҳуқуқларининг самарали ҳимоя қилиниши” ҳуқуқига эгаллигини таъминлайди.¹⁴⁷ Айнан шунга ўхшаш қоида ФСХХХБда (Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар ҳақидаги халқаро Битим) ва БМТнинг 1985- йил қабул қилинган Қийноқларга ва ҳар қандай бошқа турдаги ваҳший, ғайриинсоний, инсон ғурурини поймол қилувчи

141. 31 -тамойил, янгиланган [[Бирлашган Миллатларнинг] инсон ҳуқуқларини жиноятларни жавобсиз қолдиришга қарши кураш орқали ҳимоя қилиш ва тарғиб қилиш тамойиллари мажмуи, UN Doc E/CN.4/2005/102/Add.1 (2005й, 8 февраль).

142. А. Л. Кононов, ‘«Сиёсий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш тўғрисидаги» Россия Федерацияси қонунининг ишлаб чиқиш тарихи тўғрисида’, А. Даниель, Л. Еремина, Е. Жемкова таърифида., *Реабилитация ва Хотира*, (Memorial – Zvenya, Москва 2016), 16 б.

143. Қаранг, юқоридаги изох 18, Жойнет тамойиллари

144. Ҳалдерман, 31- тамойил 31, *Жазосиз қолмаслик тамойиллари*, 337- б.

145. Қаранг, масалан., фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 2-моддаси, ирқчиликнинг барча шакллари бартараф этиш тўғрисидаги халқаро Конвенциянинг 6-моддаси, қийноқлар ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ёки жазога қарши конвенциянинг 14-моддаси, бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 39-моддаси, инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка низомининг 7-моддаси, инсон ҳуқуқлари бўйича Америка Конвенциясининг 25-моддаси ва инсон ҳуқуқлари бўйича Европа Конвенциясининг 13-моддаси. *Конго Демократик Республикаси ҳудудида қуроли ҳаракатлар (Конго - . Угандага қарши) (Ҳукм) [2005й.] ICJ Rep 168; ва Ишғол қилинган Фаластин ҳудудида девор қуришнинг ҳуқуқий оқибатлари (маслаҳат мақомидаги фикр) [2004-й.] IICJ Rep 136.*

146. Қаранг, мас. Де Шелтон, *Халқаро Инсон ҳуқуқлари қонунчилигида ҳимоя воситалари* (2d таҳрир, OUP 2006) 238; К Бассиоуни ‘Ҳуқуқбузарликлар қурбонларини халқаро тан олиш’ (2006) 6(2) Инсон ҳуқуқлари қонунчилиги шарҳи 203-79, 217.

147. 8-модда.

муносабатларга ва жазоларга қарши Конвенциясида (БМТҚҚКда) ҳам назарда тутилган ва бу иккала ҳужжат ҳам Ўзбекистон томонидан ратификация қилинган.¹⁴⁸

“Самарали ҳуқуқий ҳимоя” олиш ҳуқуқи давлатларга ўз табиатига кўра салбий ҳамда ижобий бўлган мажбуриятлар қўяди. Яъни, улар ҳуқуқни амалга оширишда ва бирор эзгу иш қилиш ва хизмат кўрсатиш ишларига аралашмасликни талаб қилади.¹⁴⁹ Бундан ташқари, “самарали ҳуқуқий ҳимояда” процессуал ва мазмуний таркиб мавжуд бўлиб, иккала қисмда ҳам ҳукумат вакилларининг ўз хизмат вазифаларини суистеъмол қилишидан жабрланган шахсларнинг суд ёки маъмурий орган¹⁵⁰ орқали ҳуқуқий ҳимоя процедураларидан *фойдалана олиши* ҳамда бундай жабрланган шахслар кўрган зарарни тегишлича *қоплаши*ни назарда тутади.

«Репарация» атамаси кўпинча инсонни асоссиз, ноқонуний ҳетдан еки озодлигидан маҳрум қилиш, қийноқлар ва ноқонуний муомала қилишнинг бошқа турлари ҳамда суд ишининг адолатли олиб борилиши ҳуқуқи каби инсон ҳуқуқларининг ўта жиддий тарзда бузилганлиги учун жиддий моддий товон олишни англатади¹⁵¹. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари кўмитаси каби кўплаб халқаро битимлар органлари репарациялар ва «самарали ҳуқуқий ҳимоя воситасини олиш» ҳуқуқи ўртасидаги ички узвий боғлиқликни такроран таъкидлаб келишган.¹⁵² Худди шу каби, ҚҚКда ҳам конвенциянинг 14 -моддасида қўлланилган «қоплаш/зиён учун товон бериш» атамаси «самарали ҳуқуқий ҳимоя воситалари» ва «репарацияларни» бирга қамраб олиши каби кенгроқ маънода тушунилади.¹⁵³

Репарация ҳуқуқининг қўлланилиш ҳоллари

Репарация қилиш ҳуқуқи жабрланганлар кўрган барча зарарларни қамраб олади; у халқаро қонун ҳужжатларида назарда тутилган аввалги ҳуқуқий мақомини тиклаш, зиён учун товон тўлаш, реабилитация ва сатисфакция чора-тадбирларини ўз ичига олиши шарт.¹⁵⁴

Судларда ва маъмурий иш олиб боришлардан фойдаланиш процессуал ҳуқуқига кўшимча тарзда, жиддий ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахслар ҳуқуқбузарликларнинг тури ва оғирлигига уларнинг алоҳида содир этилганлиги ёки оммавий хусусиятга эга бўлганлигига боғлиқ равишда репарациянинг бошқа турларини олиш ҳуқуқларига эга. 1976-йилнинг ўзидаёқ ФСХХХБда ноқонуний ҳибсга олиниш ёки ҳибсда сақланишга дучор қилинган шахсларга *зиён учун товон* олиш ҳуқуқи тан олинган.¹⁵⁵ БМТҚҚКнинг 14-моддасида қийноқлардан жабрланганлар “имкони борича тўла *раебилитация* қилиш воситаларини” ҳам ўз ичига олган “зарар учун товон” олиш ҳуқуқига эга эканлиги назарда тутилган.

148. 2(3)(а)-модда, ФСХХХБ, 13-модда, БМТҚҚК.

149. Ҳалдерманн, 31 тамойил, *жазосиз қолмаслик тамойиллари*, 337- б.

150. Гросман, 370- б, 3- банд.

151. Қаранг: Халқаро Юристлар Комиссияси, инсон ҳуқуқларининг қўпол бузилишида ҳуқуқий ҳимоя олиш ҳуқуқи, қайта ишланган таҳрир, (2018, окт.), xiii, ушбу ҳаволада <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2018/11/Universal-Right-to-a-Remedy-Publications-Reports-Practitioners-Guides-2018-ENG.pdf>.

152. 2004- йилда ФСХХБ учун берилган № 31 рақамли умумий изоҳ очик матн билан самарали ҳуқуқий ҳимоя олиш ҳуқуқи «реституция, реабилитация ва сатисфакция чора-тадбирлари, оммавий хотирлашлар, такрорланмаслик учун кафолатлар ва тегишли қонунлар ва амалиёларга ўзгартиришлар киритишни, шунингдек, инсон ҳуқуқларини бузган шахсларни жавобгарликка тортиш» шаклида репарация олиш ҳуқуқини ўз ичига олади, деб эътироф этилган. БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича кўмитаси, умумий изоҳ № 31, Пактга қўшилган давлатларга юклатилган мазмуни (табиати), CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13 (2004й, 26 май) 16 -бандда.

153. Қийноқларга қарши кўмита, умумий изоҳ № 3, Қўшилган давлатларнинг 14- моддани жорий қилишлари, CAT/C/GC/3 (2012й, 19- ноябрь) 2-банд.

154. 34 Тамойил, янгиланган [Бирлашган Миллатларнинг] инсон ҳуқуқларини жинойатларни жавобсиз қолдиришга қарши кураш орқали ҳимоя қилиш ва тарғиб қилиш тамойиллари мажмуи, UN DocE/CN.4/2005/102/Add.1 (2005й, 8 февраль).

155. 9(5) модда.

Кейинчалик, инсон ҳуқуқлари бўйича битимлар ва бажарилиши мажбурий бўлмаган юмшоқ қонуний воситаларда давлатларнинг зиёни қоплаш учун товон билан таъминлаш бўйича бундай турли мажбуриятлари кенгайтирилди ва бирлаштирилди.¹⁵⁶ Улар қаторига БМТнинг “Инсон ҳуқуқларини қонунсизлик билан кураш орқали ҳимоя қилиш ва тарғиб қилиш тамойиллар мажмуи”¹⁵⁷ ҳамда Инсон Ҳуқуқлари Қўмитасининг ФСХХХБнинг Факультатив Протоколининг талабларига мувофиқ, репарация чора-тадбирлари бўйича кўрсатмалар”¹⁵⁸ кирази. Бироқ репарациялар ҳуқуқи бўйича барча масалаларни қамраб олувчи баёнот БМТ бош ассамблеяси томонидан 2005- йилда қабул қилинди. Халқаро Инсон Ҳуқуқлари бўйича ҳуқуқнинг қўпол бузилиши ва халқаро гуманитар ҳуқуқнинг жиддий бузилиши қурбонлари учун ҳуқуқий ҳимоя ва репарация қилиш ҳуқуқи бўйича асосий тамойиллар ва кўрсатмалар (‘Репарация тамойиллари’) *аввалги ҳуқуқларини тиклаш, компенсация, реабилитация талабларини қондиришни*, (‘Репарация тамойиллари’) *аввалги ҳуқуқларини тиклаш, зарарни қоплаш, реабилитация, сатисфакция* ва қайта тақрорламасликка кафолатлар беришни репарацияларнинг бир тури, деб тан олиш ва бу тушунчаларнинг ҳар бирига таъриф бериш билан тегишли, самарали ва ўз вақтида тез амалга ошириладиган репарация ҳуқуқини қайтадан тасдиқлайди. 33-саҳифада келтирилган 1-жадвалда репарация чораларининг ҳар бирига умумлаштирилган таъриф берилган, ўз навбатида қуйида уларни тавсифи келтирилади.

Аввалги ҳуқуқий мақомни тиклаш

Репарация тамойиллари таркибидаги 19-тамойил жабрланувчининг ҳолати инсон ҳуқуқлари қонуни талаблари қўпол бузилиши содир этилганидан олдинги ҳолатга тикланиши лозимлигини назарда тутди. Бу «тегишли равишда: озодликни тиклаш, инсон ҳуқуқларидан, ўзлиги, оилавий ҳаёти ва фуқаролик ҳуқуқларидан фойдаланиш, ўз яшаш жойига қайтиш, иш билан таъминланиш ва мол-мулкни қайтаришни ўз ичига олади.» Ўз ҳуқуқлари, ҳолатини қайта тиклаш инсоннинг жамиятга қайтиши учун жуда муҳимдир. 1-жадвалда умумлаштирилган рўйхат тўлиқ эмас ва ҳуқуқи, ҳолатини қайта тиклаш бўйича ислоҳ қилиш чоралари ҳуқуқбузарликнинг турига ва оғирлигига боғлиқ бўлади.¹⁵⁹

Қўплаб давлатлар собиқ сиёсий маҳбуслар учун тарихларининг тозаллиги жамиятга қайта қўшилиб кетиш учун ўта муҳимлигини тан олиб, уларнинг ҳуқуқларини қайта тиклайдиган чора-тадбирларни қонунчиликка киритганлар. 1990-йилда Чехия Республикасининг қонунчилик органи судланганлик ҳолатини бекор қилиш қонунини қабул қилди ва бу қонун судланганлик ҳукмларини бекор қилди ҳамда қўпчилиги сиёсий сабабга эга бўлган айбловлар билан қаматилган 230000 нафар шахсга оқлов ҳукми чиқариш учун қўлланилди.¹⁶⁰ Ушбу қонун

156. 1985- йилда қабул қилинган жиноят ва хизмат лавозимини суистеъмол қилиш қурбонлари учун адолатнинг асосий тамойиллари декларацияси давлат амалдорлари ёки расмий, квази-расмий мақомда амал қилувчи вакиллари маҳаллий қонунларни бузган бўлса, қурбонлар бундай расмий шахслар етказган зарар учун улар тегишли бўлган давлатдан реституция олишлари керак. 11 банд.

157. *Юқоридаги изоҳ*. 158.

158. Инсон ҳуқуқлари қўмитаси, CCPR /C/158, 2016-й, 30- ноябрь.

159. Масалан, инсоннинг ишини судда адолатли кўриб чиқилишига бўлган ҳуқуқи бузилганда, реституция доирасидаги ҳуқуқий ҳимоя қилиш воситаси суд қарорини бекор қилишни ва янги суд ишини очишни ҳам ўз ичига олишни назарда тутилиши лозим. Қаранг, мас., Санжар Исмоилов Ўзбекистонга қарши ишда, ИХҚ жабрланувчи адвокат хизматидан фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган ёки ўзига қўйилаётган айбловларнинг маъно-мазмунини билмаган. Давлат томони эса муаллифга «Битимда қатъий белгилаб қўйилган барча кафолатларга мувофиқ қайтадан суд маҳкамаси ёки қамокдан озод қилиниши, шунингдек, тегишли репарациялар берилиши, жумладан, зарарни тўлаши лозим деб топган. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси, Санжар Исмоилов Ўзбекистонга қарши, 2011 йил 25 март Шарҳлари, № 1769/2008, 9-банд.

160. № 110/1990 ракамли акт, <http://www.ustrcr.cz/en/chronology-coming-to-terms-with-the-totalitarian-past>

шунингдек, сиёсий сабабларга кўра ўқишдан ҳайдалган талабалар, ишдан бўшатишган ишчи-ходимлар ва ўз иш жойларига қайта тикланишни хоҳлашлари мумкин бўлган, бироқ вафот этган бундай шахсларнинг қариндошларининг ҳуқуқлари ҳам тикланди.¹⁶¹ Худди шу каби, Руминияда ҳам ҳуқуқий реабилитацияни кўзда тутувчи қонун мавжуд бўлиб, бу ҳуқуқий реабилитация суд ўтказадиган баҳолаш натижаси асосида суд ҳукми сиёсий сабабларга асосланиб чиқарилгани аниқланган тақдирда, судланганликни бекор қилиш ёки суд ҳукмини ўчириб ташлаш «қонуни асосида айбловларни бекор қилишни» ўз ичига олди.¹⁶² Баъзи мамлакатларда ҳолат, ҳуқуқларини тиклаш чоралари фақат судланганликни бекор қилишдан иборат бўлмаган. Масалан, Албанияда, собиқ сиёсий маҳбусларни реабилитация қилиш учун қабул қилинган қонун унвонлар, мукофотлар ва иш жойларини ҳам тиклашни назарда тутган.¹⁶³

Собиқ сиёсий маҳбусларнинг ҳолат, ҳуқуқларини тиклаш турли шаклларни олди. Бразилияда давлат хизматидаги ёки ҳарбий хизматдаги лавозимларини йўқотганлар ўзларининг олдинги лавозимларига тикланиш орқали фаол хизматга қайтиш мақсадида мурожаат қилишлари мумкин бўлди. Аризаларни юқори ҳукумат органлари тайинлайдиган ариза берувчинин суд-ҳуқуқ ва маъмурий органларнинг ҳеч бўлмаганда уч вакилидан иборат «қўмиталар» кўриб чиққан ва улар бўйича қарорлар қабул қилган¹⁶⁴. Пиночет режими минглаб ҳукумат ходимларини сиёсий сабабларга кўра ўз лавозимларидан бўшатган Чилида, ўша даврда янги президент Айлвин сиёсий сабабларга кўра ишдан бўшатишган шахсларни ишларига қайта тиклаш учун давлат сектори муассаса, ташкилотларига кўрсатма берди. Аргентинада мафкуравий, сиёсий сабабларга кўра ёки касаба уюшмасига мансублиги туфайли ишдан кетишга мажбур қилинган ўқитувчилар, ҳукумат ходимлари, давлат банклари ва компанияларининг ходимлари ҳамда ташқи ишлар вазирлиги ходимларининг ҳолатлари, ишларида қайта тиклашни таклиф қилишни назарда тутадиган қонунлар қабул қилинди.¹⁶⁵

161. Роман Дэвид ва Сьюзан Чои Юг-пинг, Ўтиш даври суд тизими қурбонлари: Чехия Республикасида инсон ҳуқуқларининг бузилиши учун репарациялардан олинган дарслар, 27 -инсон ҳуқуқлари бўйича ҳар чоракда чиқадиган ҳисобот 393-435 (2005): 399.

162. Ливиния Стан, Коммунистик тизимдан кейинги Руминияда ўтиш даври суд тизими: Хотира сиёсати: 166, 174 (2013).

163. Ливиния Стан, коммунистик тузимдан кейинги Руминияда ўтиш даври суд тизими: Хотира сиёсати (2013): 164.

164. ЎДАТМХМ эксперти.

165. Қаранг: Лей 23238, 1985й. 28 сентябрь. Яна қаранг: Артуро Каррилльо ва Жейсон Пальмер, халқаро қонунчилик ва амалиётда ўтиш даврида оммавий шикоятлар бериш жараёнлари (ЎДОШБЖ) (2010): 359 и. 86.

1 - жадвал.

РЕПАРАЦИЯ ТУРЛАРИ	МАХСУС ЧОРА
Ҳолат, ҳуқуқларни тиклаш	• Озодликни тиклаш • Ҳукми бекор қилиш • Қайда суд ишини ўтказиш • Мол-мулкни қайтариш • Яшаш жойига қайтариш • Иш жойида тиклаш
Компенсация	• Йўқотилган маблағлар • Жисмоний зарар • Тиббий хизматлар учун харажатлар • Маънавий ва жисмоний зарар (зарар ва азоб-уқубатлар) • Мол-мулкка етган зарар • Ҳуқуқий хизматлар ва бошқа хил эксперт хизматлари • Оила- аъзоларига етказилган зарар
Реабилитация	• Тиббий хизматлар 1. Рухий-маънавий хизматлар • Ижтимоий хизматлар • Жабрланган шахснинг иззат-хурмати, номини тиклаш
Талабларни қондириш	• Жабрланган шахс ёки унинг мурдаси жойлашган жойни қидириш • Қийноқлар содир бўлган ҳолатарни тергов қилиш ва айбдорларга чоралар кўриш; • Ошкора кечирим сўраш/жавобгарлик ҳақида баёнот қилиш • Ҳақиқатни очиқлаш • Хотира тадбирлари

Зиённи қоплаш

Зиённинг қопланиши одатда пул маблағлари шаклида бериладиган ва жабрланган шахс ишлаб топиши мумкин бўлган, бироқ топа олмаган, яъни йўқотилган даромад жисмоний ёки маънавий зарар ва ҳуқуқий хизматлар ҳамда бошқа турдаги эксперт хизматлари харажатлари (1-жадвалга қаранг) каби зарарларни қоплаш ҳуқуқлари учун моддий фойда шакли ҳисобланади.

Зиённи қоплаш миқдори нуктаи- назаридан, кўп ҳолларда бўлганидек, у “шунчаки рамзий” эмас, балки “адолатли ва етарли” бўлиши лозим.¹⁶⁶ Зарарларни ҳисоблаш жараёнида, зиённи қоплаш ҳуқуқбузарликдан келиб чиққан, иқтисодий жиҳатдан аниқланса бўладиган зарар учун берилиши.¹⁶⁷ Масалан, ноқонуний ҳибсда сақлаб туриш натижасида йўқотилган даромад ҳолатида, Халқаро Юстиция Суди зиённи қоплаш таркибига агар шахс ҳибсда сақланмаганда ишлаши мумкин бўлган даромад миқдори ҳам киритилиши лозимлигини тан олди.¹⁶⁸ Баъзи халқаро судлар йўқотилган даромадлар миқдорини ҳуқуқбузарлик содир қилинганидан олдин ишлаган даромадлари ёки маҳаллий қонунчиликка кўра минимал иш ҳаққи миқдори

166. Қаранг, мас., ХРВ, *Гриффин Испанияга қарши*, Билдириш хати №. 493/1992.

167. Репарациялар тамойиллари. 20 тамойил.

168. Халқаро адлия суд, Аҳмадоу Садио Диалло Конго Демократик Республикасига қарши (товон тўлаш), 2012 йил 19 июндаги ҳукм, 40-банд.

асосида ҳисоблайдилар.¹⁶⁹ Баъзи ҳолларда, йўқотилган даромадлар учун зиёни қоплаш жабрланганларнинг оила-аъзоларига ёки инсон ҳуқуқлари бузилишининг бошқа билвосита жабрланувчиларига берилади.¹⁷⁰

Америкалараро суд ҳам, Европа Инсон Ҳуқуқлари Суди ҳам жабрланганларга улар азоб-укубат кўрган ёки бошқа руҳий ёки жисмоний зарар кўрган бўлса, маънавий зарар (моддий бўлмаган зарар) учун тоvon тўлашни буюради.¹⁷¹ Жабрланган шахс ўзи бошидан кечирган маънавий зарарни намоиш этиши шарт эмас, бироқ жуда қўпол ҳуқуқбузарликлар назарда тутилиши мумкин.¹⁷²

Шарқий Европа ва Жанубий Американинг авторитар режимлари кулаганидан кейинги оммавий ҳуқуқбузарликлар ҳолатларида, давлат амалиётида тўловлар учун маъмурий ёндашувларни афзал кўрилган ва одатда зиёни қоплашлар ҳар бир шахс бошидан кечирган барча зарарни аниқлаш ўрнига, шахсларнинг “сиёсий маҳбуслар” каби кенг қамровли тоифаларини ўрнатиб тўланган.¹⁷³ Аргентина ҳукумати 1976-1983 йиллардаги ҳарбий диктатуранинг сиёсий маҳбуслар учун ноқонуний ва узоқ муддатли ҳибсга олганлик зиёини тўлади. Зиён учун тоvon сифатида тўлов олувчилар жумласига нафақат собиқ маҳбуслар, балки қамокхонада вафот этганларнинг оилалари, шунингдек, оналари қамокхонада туққан болалар ҳам киритилган. Тўловлар миқдори турлича бўлиб, ҳибсда сақланган кунлар сонини энг юқори ҳақ тўланадиган давлат хизматчисининг кундалик иш ҳақиға кўпайтиришга асосланган эди, лекин максимал миқдори тахминан \$ 220000 баробар қилиб белгиланган.¹⁷⁴

Филиппинда 2013 йилда қабул қилинган репарациялар ҳақидаги қонун инсон ҳуқуқлари поймол қилинишини тўрт тоифага бўлади, улар қаторига узоқ вақт ва асоссиз, ўзбошимчалик билан ҳибсда сақлаш ҳам киритилган; агар жабрланган шахс қийноқ ва жинсий зўрланиш каби ҳуқуқбузарликларни ҳам бошидан кечирган бўлса, зиёни қоплаш миқдорига ўзгартиришлар киритилади.¹⁷⁵ Албаниянинг собиқ сиёсий сабабларга кўра судланганларга зиён учун тоvon тўлаш қонунига кўра, сиёсий маҳбусларга қамокда ўтказган вақтлари билан бир қаторда, қамокхона касалхоналарида ва руҳий хасталиклар касалхоналарида ўтказган вақт учун ҳам тоvon тўланган.¹⁷⁶ Чехия Республикаси сиёсий маҳбусларнинг оилалари ва меросхўрларини ҳам мустабид режимнинг қурбонлари сифатида тенг ҳуқуқли асосда кўшган. Кўшимча ҳуқуқий реабилитация ҳақидаги қонунга (Ақтга) мувофиқ, қурбонлар, жабрланганлар ёки қатл қилинганлар ёхуд, ҳибсда сақланаётган вақтда вафот этганларнинг меросхўрларига молиявий

169. Қаранг: масалан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Америкалараро Суд, Виллагран Моралес ва бошқа. Гватемалага қарши, серияси С № 95, Репарациялар, (2001й, 26 Май), 79-банд.

170. Қаранг, мас., *Исаева Россия Федерациясига қарши*, Европа суди ўғли вафот этган она ЕИХКнинг 2-моддасини бузган ҳолда ўғлининг ўлимига сабаб ва оқибат алоқадорлиги мавжудлигини ва ўғли ҳаёт бўлганда онасига бера олиши мумкин бўлган молиявий ёрдамнинг йўқотилганлигини исбот қилганидан кейин онанинг фойдасига зарарни қоплаш зарурлиги ҳақида ҳукм чиқарди. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди, Исаева Россия Федерациясига қарши, 2005й. 24 февраль, 234-банд.

171. Қаранг: мас., *Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди, Орхан Туркияга қарши, № 25696/94, 2002 йил 18 июндаги ҳукм, 443-банд*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60509>.

172. *Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди, Орхан Туркияга қарши, № 25696/94, 2002 йил 18 июндаги ҳукм, 443-банд.*

173. Гросман, 375 б., 27-банд.

174. Багафсил тавсиф учун, қаранг: Мария Хосе Гуембе: «Инсон ҳуқуқларининг ўта қўпол бузилиши учун иктисодий репарациялар: Аргентина тажрибаси» Репарациялар маълумотномасида, ушбу ҳаволада <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0199291926.001.0001/acprof-9780199291922>

175. «Маркос режими даврида инсон ҳуқуқлари бузилиши қурбонларига репарациялар бериш ва уларни тан олишни назарда тутувчи Қонун» деб номланган Республика қонуни 10368 (2013) ва ушбу ҳаволада http://hrvclaimsboard.gov.ph/images/DOWNLOADABLES/RA_10368-BSA.pdf

176. <http://www.arct.org/index.php/historical-memory/post-communism/207-ligji-per-demshperblimin-e-ish-te-denuarve-politike>

тўлов олиш имконини берган.¹⁷⁷

Баъзи ҳолларда тўловлар миқдори ҳақиқат¹⁷⁸ ёки *репарациялар* (кўп ҳолларда “реабилитация” комиссиялари деб аталадиган) *комиссиялари*¹⁷⁹ каби халқаро ёки маҳаллий маълумотлар олиш/йиғиш қўмиталаридан тавсиялар олингандан сўнг белгиланади. Масалан, Жанубий Африканинг Ҳақиқат ва Қайта Тиклаш Қўмитаси пировард натижада тўланган \$4000 га тенг маблағ миқдори тавсия қилинган миқдордан кам бўлган бўлса ҳам, апартеид қурбонларига тўловлар тўлаш учун бундай тавсиялардан бирини киритган.¹⁸⁰

Қирғизистонда, бу мамлакат учун асос солинган Қирғизистон Халқаро Маълумотлар Йиғиш Қўмитаси ҳукумат 2010 йилда миллатлараро зиддиятларда аҳолини ҳимоя қила олмаган, деб топган ва зарарларни қоплаш ҳамда реабилитация учун тегишли моддий товон тўлашни тавсия қилган ва мамлакат ҳукумати 2011-йил май ойида зиён туфайли товон тўланиши учун махсус қарорга имзо чеккан.¹⁸¹ Ушбу қарорнинг шартларига кўра, агар суд кўрилаётган қурбонларни ҳуқуқбузарликларда айбдор деб топмаса, ўлдирилган ёки дом-дараксиз йўқолган шахсларнинг оилаларига 1 миллион Қирғиз Сомидан (\$21245),¹⁸² тўланиши лозим. Жиддий жароҳатлар, зарар кўрган шахслар 100000 Қирғиз сўмидан (\$2143), ва унча жиддий бўлмаган зарар, жароҳат олган шахсларнинг оилаларига 50000 қирғиз сомидан (\$1071) тўланган.¹⁸³ Репарациялар дастурида жуда кўп камчиликларга йўл қўйилган бўлсада,¹⁸⁴ ҳеч бўлмаса, ушбу амалиёт давлатнинг зиёни қоплаш масъулияти ва мажбуриятини тан олиши ҳукуматга ишончни тиклашга хизмат қилди.

Қуйидаги Реабилитация ва Репарациялар бўлимида, “репарациялар” ёки “реабилитация” комиссиялари, ёки қўмиталарни хусусан, кенгрок ваколатларнинг бир қисми сифатида собиқ совет давлатлари ва дунёнинг бошқа давлатларидаги собиқ сиёсий маҳбуслар масалалари билан шуғулланадиган комиссия ва қўмиталар ҳақида маълумотлар келтирилган.

Реабилитация

Асосий Тамойилларда реабилитациянинг “тиббий - маънавий ғамхўрлик, ҳамда ҳуқукий ёрдам ва ижтимоий хизматларни” ўз ичига олиши тушунтирилади холос.¹⁸⁵ Қийноқлар каби инсон ҳуқуқлари поймол қилинганлик қурбонлари бошқалардан кўра кўпроқ касалликлар ва руҳий хасталикларга дучор бўлишлари кузатилади ва шу сабабдан, бундай хизматлар уларнинг ҳаёт сифатини яхшилашнинг ва ақлий қобилиятнинг пасайишини олдини олишнинг самарали

177. Роман Дэвид ва Съюзан И Чой, «Чехияда кечиримлик ва ўтиш даври суд тизими», Можароларни ҳал қилиш журнали, 2006 йил июнь, 346.

178. 6 ва 7 тамойилларга қаранг, Жойнет тамойиллари, юқори изоҳ 158.

179. Қаранг, масалан: Rapport de la Commission de réhabilitation sur son activité pendant les années 2004 à 2008, Arrêté fédéral du 13 décembre 1996 concernant les recherches historiques et juridiques sur le sort des avoirs ayant abouti en Suisse à la suite de l'avènement du régime national-socialiste (RO 1996 3487).

180. Гросман, 375 б., 28 б.

181. Ҳукумат ушбу комиссия ҳисоботида муҳолифий мазмундаги таркибий қисмлар борлиги, унинг раисини мамлакатга киритмаслик ҳақида қарор чиқарилганлигига (персона нон грата деб эълон қилишига) қарамай, ушбу ишларни амалга оширди. Қаранг: Жим Николь, Қирғизистон: сўнгги ўзгаришлар ва АҚШ манфаатлари (2013й., 30 август): 7.

182. Наташа Ефимов, “Қирғизистон Ўш қурбонларининг оилаларига пул тўламоқчи: бунга адолатли амалга оширса бўладими?”, 2011й. 14 май <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-to-pay-osh-victims-families-can-it-be-done-fairly>, accessed 18 September 2020.

183. Ўша ерда.

184. Жараён адолат, ошкоралик ва аниқлик йўқлиги сабабли танқид қилинди. Қаранг, масалан, Наташа Ефимов, “Қирғизистон Ўш қурбонларининг оилаларига пул тўламоқчи: бунга адолатли амалга оширса бўладими?”, 2011й. 14 май, <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-to-pay-osh-victims-families-can-it-be-done-fairly>, 202й. 18-сентябрь куни кўрилган.

185. Репарациялар тамойиллари, 21- тамойил.

воситаси ҳисобланади.¹⁸⁶

БМТ Инсон Ҳуқуқлари Қўмитаси Давлатлар қийноқлар ва ноқонуний муомала қурбонларини зарур тиббий ва психологик ёрдам кўрсатиш йўли орқали реабилитация хизматлари билан таъминлаш мажбуриятлари бор деб белгилади.¹⁸⁷ Тизимли қийноқлар масаласида, ҚҚК давлатларга ўз халқаро мажбуриятларига риоя қилган ҳолда, қийноқлар туфайли жабрланганларни, жумладан, бундай жабрланганлар учун реабилитация ва ёрдам режаси белгилаш орқали “ижтимоий реабилитация” билан таъминлашлари лозим, деб тавсия берди.¹⁸⁸ Ўзининг № 3 умумий шарҳида, ҚҚК реабилитация жабрланувчининг қийноқ ёки ноқонуний муомала натижасида ўзгарган ишлай олиш (амал қила олиш) қобилиятини тиклашни ёки ўзгарган шароитда зарур бўлган кўникма-малакаларни олиш ҳаракатларини англатишини батафсил тасвирлаб берган. БМТнинг қийноқлар бўйича собиқ махсус ҳисобот тайёрловчиси Манфред Новак (Manfred Nowak) ҚҚК қийноқлардан азият чекканлар учун реабилитация марказлари ташкил этилишини ва бундай марказлар тирик қолганлар учун яхлит даволанишни таъминлаши кераклигини талаб қилишини таъкидлаган.¹⁸⁹

Давлат амалиётлари масаласида, бошқалар каторида, Чили, Перу ва Марокашда тиббий хизматлар, жумладан руҳий-маънавий муолажа қилиш репарация дастурларининг бир қисми сифатида киритилган.¹⁹⁰ Масалан, Чили ҳукумати инсон ҳуқуқлари поймол бўлиш амалиётидан жабрланганлар, жумладан, сиёсий маҳбуслар ва уларнинг оилалари учун, “Давлатнинг Пиночет режими даврида инсон ҳуқуқлари поймол бўлишидан жабрланганларга ёрдам беришга тайёрлигини” намоиш қилишнинг бир кўриниши тарзида кенг қамровли соғлиқни сақлаш дастури *Programa de Reparacion y Atencion Integral de Salud* ёки PRAIS дастурини қабул қилган.¹⁹¹ Дастурнинг энг муҳим афзаллик томонларидан бири унинг кўп босқичлилигида бўлиб, дастурда 190 000 дан ортиқ тирик қолган инсонларга уларнинг ҳуқуқлари бузилиши, қийноқлар қурбонларига, мажбурий йўқ қилинишлар ва асоссиз, қонунга ҳилоф равишда ҳибсга олишлардан жабрланганларга тиббий хизматлар кўрсатилишини таъминлаган.¹⁹² Асосий диққат-эътиборни жабрланганларга қаратиш ёндошувига устуворлик бериб, PRAIS дастури фуқаролик жамияти ташкилотлари билан ҳамкорлик ва биргаликда илгари сурилган ташаббусларни ҳам қамраб олди.¹⁹³

Руминияда қабул қилинган қонун кучига эга фармонларга мувофиқ, собиқ маҳбуслар бошқа имтиёзлар катори, жамоат транспортидан бепул фойдаланиш; давлат тасарруфидаги клиникалар ва шифохоналарда малакали тиббий даволаниш; бир йилда 12 марта поездларда бепул саёҳат қилиш; бир йилда бир марта давлат тасарруфида бўлган соғлиқни сақлаш дам олиш масканларида бепул даволаниш; телефон линияларидан бепул фойдаланиш ва қабристонда

186. *Қонун устуворлиги воситалари*, 22.

187. Қаранг: мас., Раул Сендик Антонассио Уругвай ҳукуматига қарши, билдиришнома рақами 63/1979, UN Doc. CCRP/C/14/D/63/1979 (Oct. 28, 2981), ушбу ҳаволада <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/newscans/63-1979.html>;

188. Қийноқларга қарши қўмитанинг якуний шарҳлари: Чад, CAT/C/TCD/CO/1, (June 4, 2009), paras 17 – 20.

189. *БМТ Бош Ассамблеяси, Инсон ҳуқуқлари кенгашининг қийноқлар ва бошқа шафқатсиз, гайриинсоний ёки камситувчи муомала ёки жазо бўйича махсус маърузачисининг оралиқ ҳисоботи*, UN Doc A/65/273 (10 August 2010).

190. *Ўша ерда.*, n 18, 24.

191. 205 PRAIS дастури ҳақида тез-тез сўраладиган саволлар ва жавобларни ушбу ҳаволада қаранг http://prais.redsalud.gob.cl/?page_id=36 (испан тилида)

192. *Ўша ерда.*

193. *Ўша манба.*

ўзи учун бепул қабр жойи ажратилиши ҳуқуқига эга бўлиши мумкин¹⁹⁴. Чехия Республикаси дастурига маҳкумларни ёки уларнинг ворисларини улар тўлаган ҳуқуқий хизматларга кетган харажатлар ва суд жарималарини қоплаш киритилган.¹⁹⁵

Сатисфакция

Репарациялар тамойилларига кўра, сатисфакция давлатнинг ноқонуний ҳатти-ҳаракатлар фактини омма олдида тан олиши, ҳақиқатни излаш, жавобгарликка тортиш каби рамзий ва олдини олиш (профилактик) чора-тадбирларни англатади. Улар якка шахсга қаратилган эмас, балки *умумий* характердаги зиённи қоплаш ҳисобланиб, жабрланганларнинг оғир қисматини тан олиш, ҳукуматга нисбатан ишончни қайта тиклаш ва суистеъмол қилиш ҳолатларининг олдини олиш учун хизмат қилиши мумкин.

Репарациялар тамойилларида сатисфакция чора-тадбирлари мисолларига қонунбузарликларнинг табиатини, жумладан, аниқ тарихий фактларни дарсликларга киритиш, жамоат олдида кечирим сўрашлар ва жавобгарликни тан олишнинг бошқа шакллари ошкор этиш, ҳамда қонунбузарликларни тергов қилиб, ишларни судгача олиб бориш ва жиноятчиларга жазо ҳукмларини чиқаришга олиб бориш қиради. *Ал Марси ва Собик Югославиянинг Македония Республикаси*,¹⁹⁶ орасидаги суд ишида, Европа Инсон Ҳуқуқлари Суди инсон ҳуқуқларининг кўпол бузилиши ҳақида “ҳақиқатни” билиш ёки улар ҳақида маълумотларни олишга бўлган ҳуқуқни тан олди, бу эса Репарация тамойилларига мувофиқ сатисфакциянинг бир шаклини ташкил этади.¹⁹⁷

Америкалараро Инсон Ҳуқуқлари Суди кенг кўламда сатисфакция чора-тадбирларини ўтказишга ҳукмлар чиқарган, масалан, ушбу суд давлатлардан мурдаларни қидириш, тергов ишлари олиб бориш, қарорларни жамоатчилик олдида эълон қилиш ва жавобгарликни тан олишни, ва ҳатто, битта мактабга қурбонлар номини беришни талаб қилган.¹⁹⁸ Қийноқлар содир этилган ишларда, Инсон Ҳуқуқлари Қўмитаси Ўзбекистон ҳукуматидан “муаллифнинг қийноққа солингани ҳақидаги иддаолари юзасидан тўлиқ ва самарали тергов, текширув олиб бориш, жиноятчиларни жавобгарликка тортиш ва уларни тегишли санкциялар билан жазолаш, етарли миқдорда товон тўлаш ва тегишли сатисфакция чораларини кўришни буюрган”.¹⁹⁹

Репарациялар нафақат молиявий ёки бошқа даромадларни англатади, балки “маънавий қадриятларни яратишни” ҳам англатади”.²⁰⁰ Содир этилган ёвузликларни тан олиш ва жабрланганларнинг аянчли қисматини тан олишга бўлган ҳаракатлар айти шу асосларда юзага

194. Коммунистик диктатура томонидан сиёсий сабабларга кўра таъкиб қилинган шахсларга баъзи ҳуқуқ бериш тўғрисидаги қонун кучига эга 118/1990-рақамли фармон; 1945-йил 16-мартдан 1989-йил 22-декабргача сиёсий сабабларга кўра чиқарилган суд ҳукмлари ва жазолар ҳақидаги 221/2009- рақамли қонун; шунингдек, яна қаранг: Лавиния Стан, Руминияда коммунистик ўтмишни инобатга олиш: баҳолаш картаси, 65- Европа-Осиё тадқиқотлар, № 1 (2913-й январь): 138; Лавиния Стан, коммунистик тузумдан кейин Руминияда ўтиш даври суд тизими: Хотира сиёсати (2013): 167.

195. Роман Дэвид ва Сьюзан Чои Юг-линг, Ўтиш даври Адлия тизими қурбонлари: Чехия Республикасида инсон ҳуқуқларининг бузилиши учун репарациялардан олинган дарслар, 27-инсон ҳуқуқлари бўйича ҳар чоракда чиқадиган ҳисобот 393-435 (2005): 399.

196. *Ал Марси Македаони Собик Югославия Республикасига қарши* (Ҳукм) (ЕстHR) (2012й, 13 декабрь).

197. Репарациялар тамойилларининг 22(b)- тамойили.

198. Моника Фериа Тинта, «Болалар ишларида қийноқларнинг ҳуқуқий оқибатлари: Гомес Пакияури ака-укалар Перуга қарши иши, 2009-й. январь, Қийноқ: ҳар чоракда чиқадиган қийноқ қурбонларини реабилитация қилиш ва қийноқларнинг олдини олиш журнали 19(2):118-31; Ҳеннебел Лудовик, *Америкалараро Инсон Ҳуқуқлари Суди: универсализм элчиси*, *Revue Québécoise de droit international, hors-série septembre* 2011. 70 б.

199. Инсон ҳуқуқлари қўмитаси, *Сирожиддин Аллабердиев Ўзбекистон ҳукуматига қарши*, 2017-й. 21-март шарҳлари, № 2555/2015, 10-банд.

200. Реула Луди, Урушдан кейинги Европада нацизм қурбонларига репарациялар 193 (2012) (Quoting Kurt R. Grossman, *Die Ehre schuld: Kurzgeschichte Der Wiedergutmachung* 43 (1967)).

келадиган келажакдаги фожиаларнинг олдини олиш, миллий тотувлик ва барқарорлик учун муҳим ҳисобланади. Рамзий репарациялар қонунбузарликлар, суистеъмол ҳолатларини тан олиш учун муҳим амаллар бўлиб хизмат қилиш ва бошқа воситалар қаторида, қурбонларга ёдгорликлар қўйиш, кечирим сўраб баёнотлар қилишлар, кўчалар ва шаҳарлар номини ўзгартириш, хотира ва маърифий тадбирлар ўтказишда ифодаланиши мумкин.²⁰¹ 1991-йилда, Россия совет режимининг жиноий табиатини ва “сиёсий репрессиялар” қурбонларини тан олувчи 1991-йил реабилитация ҳақидаги қонунни қабул қилди.²⁰² 2013 йилда Филиппин давлати Маркос диктатураси давридаги сиёсий маҳбусларга моддий ва рамзий тан олишни назарда тутадиган Репарациялар ҳақидаги қонунни қабул қилди.²⁰³

Халқаро судлар ва битимлар органларининг амалиётига мувофиқ равишда, реституция, зиёнларни қоплаш, реабилитация ва сатисфакция чора-тадбирлари барчани қамраб, барча жиҳатларни ҳисобга олиб қўлланилиши керак. Инсон Ҳуқуқлари Қўмитаси бунини Ўзбекистонни²⁰⁴ қийноқлар, шафқатсиз муомала қилиш ва адолатли суд иши ўташига бўлган ҳуқуқларнинг бузилишини, тақиқларни бузишда айблаб чиқарган ўнлаб қарорлари билан тасдиқлаган.²⁰⁵ Бироқ, бирор бир собиқ сиёсий маҳбус ушбу ҳуқуқий ҳимоя воситаларининг деярли ҳеч бири билан таъминланмаган.

Репарациялар учун махсус ҳуқуқий режим: Ўтиш даври суд тизими

Масалан, Холокост фожеалари, Америка Қўшма Штатлари каби жойларда қуллик, мустамлакачилик, Жанубий Африкада апартеид, ёки Сталин давридаги ГУЛАГларининг оқибатлари билан алоқаси бор йўқлигидан қатъий назар, жабрланганларнинг репарациялар ёки реабилитация борасидаги мурожаатлари, талаблари оммавий ҳуқуқбузарликлар, зўравонликдан зарар кўрган қурбонларнинг катта гуруҳларининг талаблари билан боғланадиган бўлди. Бундай шароитларда жабрланганларга репарациялар берилишини таъминлаш билан бир қаторда, жиноятчиларни жиноий жавобгарликка тортиш ва жазолаш, жабрланганларнинг қарердалиги, зиддиятлар манбалари ҳақидаги ҳақиқатни текшириш ва ошкор қилиш орқали кенг тарқалган, содир қилган жиноятлари учун жазосиз қолиш ҳоллари ва ҳуқуқбузарликларнинг тизимли сабабларини ҳал қилиш керак.²⁰⁶ Инсон ҳуқуқларини поймол қилиниш ҳолатлари узоқ давом этган мустабид тузум ёки қуролли тўқнашувлар оқибатида содир этилган бўлса, репарацияларга ўтиш даври суд тизимини таркибига кирувчи кенгрок қўламдаги механизмлар мажмуининг бир қисми сифатида қаралади.²⁰⁷

1990 йиллар бошида пайдо бўлган атама бўлмиш ўтиш даври адлия тизими давлатлар

201. Халқаро ўтиш даври адлия тизими маркази, репарациялар назарияда ва амалиётда 4 (2007), ушбу ҳаволада <http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Reparations-Practice-2007-English.pdf>

202. Россия Федерациясининг сиёсий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш тўғрисидаги федерал қонуни, №. 1761-1 (1991й. 18 окт).

203. Қаранг: 2013й. Инсон ҳуқуқлари қурбонларига репарациялар бериш ва уларни тан олиш ҳақидаги қонун, Республика қонуни. №. 10368, Н. №. 5990, S. №. 3334 http://hrvclaimsboard.gov.ph/images/DOWNLOADABLES/RA_10368-BSA.pdf

204. Жами 45 бундай иш мавжуд. Қаранг: <http://ccprcentre.org/country/uzbekistan>.

205. Қўмита Ўзбекистон ҳукуматида Мусаевни самарали ҳуқуқий ҳимоя воситаси билан таъминлашни буюрди, «шу жумладан: қийноқлар ва шавфатсиз муомала ҳақида қўйилган айбловлар бўйича ҳолис, самарали ва пухта тергов ўтказиш ва жавобгарларга қарши жиноий иш кўзғатиш ёки унинг иши Битимда назарда тутилган барча қафолатларга мувофиқ судда қайта кўриб чиқилиши ёки унинг озод қилиниши ва жабрланувчига тўлиқ репарация бериш, жумладан тегишли тоовон тўлаш. Шунингдек, давлат томонининг келажакда юзага келадиган шу каби қонунбузарликларнинг олдини олиш учун чоралар кўриш мажбурияти бор». ИХҚ, Саида Мусаева - Ўзбекистон ҳукуматида қарши, 21 март Шарҳи, №№ 1914, 1915 ва 2012 1916/2009., 11-банд.

206. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жиноятни жазосиз қолдиришга қарши кураш тамойиллари: Шарҳ А, 56.

207. Жойнет тамойиллари, юқоридаги изоҳ 185.

сиёсий ўзгаришлар даврида, масалан бирор зиддият тугатилгандан ёки тоталитар режимни кулагандан кейин жабрланганлар сони одатий шароитларда амал қиладиган адлия тизими шароитидагига қараганда ҳаддан ортиқ кўп бўлган инсон ҳуқуқларининг оммавий бузилиши меросидан кутулиш мақсадида қўлланган суд ва суд тизимида хос бўлмаган механизмлар мажмуини англатади.²⁰⁸ Репарациялардан ташқари, бу чора-тадбирлар қаторига жиноий ишларни судда кўриш ва квазисуд ишлари, ҳақиқатни аниқлаш комиссиялари ва олдинги режим билан боғлиқ масъул шахсларни лустрация қилиш каби институционал ислохотлар кириши мумкин. Шунинг учун ҳам репарация чора-тадбирлари алоҳида амалга ошириладиган амаллар эмас, балки жабрланганлар учун адолатни тиклаш доирасидан чиқиши мумкин бўлган, давлат институтларига ишончни ва қонун устуворлигини тиклаш ҳамда ҳуқуқбузарликлар, суистеъмолчиликларнинг такрорланишини олдини олиш каби кенг қўламли ўтиш даври суд тизими ишларининг мақсадларига эришиш механизмлари мажмуаси сифатида қаралиши керак.²⁰⁹

Репрессив тузум ва қуроли тўкнашувлардан кейин ўтиш даврини бошидан кечираётган кўплаб жамиятларда сиёсий тузумни ва суд тизимини ислох қилиш, жамиятни тартиб ва муросага келтириш орқали янги миллий ўзликини мустаҳкамлаш учун сиёсий маҳбусларнинг муаммоларини ҳал қилишни назарда тутадиган репарациялар ва реабилитация қонунларини қабул қилинди. Бразилияда репарацияларнинг жорий қилиниши мамлакатни бир неча ўн йиллар давом этган ҳарбийлар бошқарувидан узоқлаштириш учун сиёсий ва конституциявий ислохотларнинг кенгайтирилган жараёни бошланиши билан бир вақтда амалга оширишга тўғри келди. Марокашда, миллий инсон ҳуқуқлари кенгашига — *Conseil Consultatif des Droits de l'Homme (CCDH)* - юзлаб сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш имконини яратиш вазифаси қўйилди. Бу нафақат озодликка чиқарилган сиёсий маҳбуслар масалалари бўйича, балки ҳукуматга муҳолифда бўлган деб ҳисобланиб, ўзаро иқтисодий муносабатлар доирасидан сиқиб чиқарилган, (маргиналлаштирилган) ҳамжамятларнинг масалалари бўйича ҳам ҳақиқатни тиклаш ва репарациялар дастурини амалга ошириш жараёнига йўл очиб берди.²¹⁰

Чехия Республикасида ўтиш даври суд тизими жараёнлари репарацияларнинг озодликка чиқарилган сиёсий маҳбусларнинг ўзлигини танишига ва демократик институтларни қуришни ривожлантиришда қай даражада ижобий таъсир қилишини кўрсатди. “Антикоммунистик муҳолифат ва қаршилиқ иштирокчилари ҳақидаги” қонуннинг қабул қилиниши жамиятда ва тоталитар режимга қаршилиқ қилган собиқ сиёсий маҳбусларнинг “репрессиялар қурбонлари” мақомидан “қаҳрамонлар” мақомига ўказилиши жамиятда ва собиқ маҳбусларнинг ўзликларини англашида сезиларли ўзгариш ясади.²¹¹ Ҳукумат ўзининг сиёсий маҳбусларни интеграция қилиш ишларини ҳужжатлаштириш ва архив амалларини бирламчи вазифаси деб белгилади.²¹² Тергов ишларини архивлаштириш, маълумотларни таҳлил қилиш ва давлатнинг ноқонуний ўтказган суд ишларини ҳамда реабилитация қилиш зарур бўлган шахсларни аниқлаш, шу билан бир қаторда ҳақиқат тўлиқ қарор топишини таъминлаш учун махсус коммунистик режим жиноятларини ҳужжатлаштириш ва тергов қилиш идораси тузилди.

208. Қаранг <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>.

209. <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>.

210. Қаранг <http://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Morocco-TRC-2009-English.pdf>; Жеймс Солтер, Марокашда фуқаролик жамияти ва сиёсий ўзгаришлар (2007): 72-73.

211. Бундан ташқари, янги қонун коммунистик тузумга қарши чиққанларга бир марталик тўланадиган тўлаш билан 100 000 Чехия Кронаси (тахминан 3000 Евро) миқдорида пул тўланишини таъминлади. МакДермотт, Кевин ва Пинерова Клара (2015й.), «Чехославакияда реабилитация жараёни: Партия ва машҳур жавоб реакциялари», МакДермотт, Кевин ва Стриббе, Мэтью, (таҳрирлари) Сталинизмдан кутулаётган Шарқий Европа: 1953- йилдан кейин сталинизм қурбонларини реабилитация қилиш. Басингтоук, Палгрейв Макмиллан, 11

212. Роман Дэвид ва Съюзан И Чой, «Чехияда кечиримлилиқ ва ўтиш даври суд тизими», *Можароларни ҳал қилиш журнали*, 200-6 йил июнь, 346.

РЕАБИЛИТАЦИЯ ВА РЕПАРАЦИЯЛАР КОМИССИЯЛАРИ

Ҳақиқатни қарор топтириш комиссияларидан ташқари, реабилитация ва репарациялар комиссиялари ёки қўмиталари сиёсий маҳбусларни озодликка чиқариш, қонунбузарликлар, суистеъмолчиликларни тан олиш билан уларнинг жамиятга интеграция қилиниши ишларини ривожлантириш, озодликка чиқиш ва репарациялар олиш ҳуқуқи бўлган шахсларни аниқлаш учун восита бўлди. Баъзи ҳолларда, бундай муассасалар зиддиятлардан (урушдан) чиққан ва авторитар ҳукуматлардан қутулган жамиятларда ишончни барқарор қилиш ва тинчликни сақлашда ёрдам берди. Ҳеч бўлмаганда, улар суистеъмолчиликларни тан олиб, жабрланганларга зиёнларни қоплаш ёки бошқа шунга ўхшаш воситалар, баъзан ўта рағбатли бўлсада, ислохотларни давом эттириш учун тўртки берди. Репарациялар ва реабилитация комиссиялари, бошқа давлатлар қаторида, Беларусь, Бразилия, Чили, Грузия, Қозғоғистон, Қирғизистон, Шимолий Ирландия, Россия ва Украинада турли шаклларда ўз фаолиятини амалга оширган. Кейинги бўлимда бу ҳақда батафсилроқ маълумотлар келтирилади. Халқаро қонунчилик атамалари доирасида амал қилиш мақсадида, ушбу ҳисоботнинг муаллифлари “Репарациялар комиссиялари” атамаси “Реабилитациялар Комиссиялари” атамасини қўллашдан кўра афзал, деб билади ва ушбу бўлимда биз “Реабилитациялар Комиссиялари” ва “Репарациялар комиссиялари” атамаларини бир бирини ўрнига ишлатса бўладиган маънода қўллаймиз.

Собиқ Совет Иттифоқи

Собиқ Совет Иттифоқида “Реабилитация” дастурлари 1950-йиллардаёқ жорий қилинган. Сталиннинг вафотидан кўп ўтмай, коммунистик партиянинг Сталиндан кейинги ҳукумат бошлиғи Никита Хрушев Сталин репрессиялари ва шахсга сиғинишни ошқора танқид қилиб, чиқиш қилган 20-Съезддан кейин, бирор жиддий ҳуқуқий асосларсиз ва тизимлиликка риоя қилмасдан, комиссиялар тузиш йўли билан Хрушев ГУЛАГ маҳбусларини оммавий реабилитация қилишни бошлади.²¹³ Бундай тўсиқларга қарамасдан, 1964-йилда Хрушевнинг ҳукуматдан четлатилиши вақтигача озодликка чиқарилган ва ўз қонуний ҳуқуқлари тикланган қурбонларнинг сони турли ҳисобларга кўра 800 000 дан 2 миллионгача етган.²¹⁴

Россия

1991-йил 18-октябрь куни Россия Федерацияси 1917-йилдан кейин содир бўлган сиёсий репрессияларнинг барча қурбонларини реабилитация қилган “Сиёсий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш ҳақида” федерал қонунни қабул қилди.²¹⁵ Қонун муқаддимасидаги матнда совет тизими қораланиб, у даврда жумладан: ‘миллионлаб одамлар тоталитар режимнинг асоссиз, ўзбошимча ҳукмронлик қилгалигини сабабли қурбон бўлганлиги, ижтимоий, миллий ва бошқа асосларга кўра ўзларининг сиёсий ва диний эътиқодлари учун репрессияларга учраганликлари’ айтилган ва ушбу қонун қонун устуворлиги ва инсон ҳуқуқларининг ҳимоя қилинишининг таъминланишини кафолатлаган. Мазкур қонунга биноан оилаларга ўз жойларига қайтиб, қайта бирлашиш ҳуқуқи берилди, репрессия қилинган шахсларнинг фарзандлари қурбонлар деб тан олинди, тирик қолганларга моддий репарациялар, жумладан молиявий тарзда зиёнларни қоплаб бериш, мусодара қилинган мол-мулкнинг тикланиши, уй-жой олиш, тиббий муолажа ва бошқа

213. Обидина, *юқори изоҳ* 69, 245да.

214. *Ўша матнда*, 247да.

215. Россия Федерациясининг сиёсий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш тўғрисидаги федерал қонуни, №. 1761-1 (1991й. 18 окт.).

бепул ижтимоий хизматлар олиш ҳуқуқлари таъминланди.²¹⁶

Қонунни ишлаб чиқишда ушбу қонун номида ва матнининг кўп жойларида келтирилган «сиёсий репрессиялар» атамаси кўп мунозараларга сабаб бўлган. Бу атамага мувофик, ҳукумат амалга оширган чора-тадбирлар, хусусан ҳаёт ва озодликдан маҳрум қилиш, мажбурий меҳнат, бешафкат муомала, депортация ва миллий, ижтимоий синфдан келиб чиқишига, диний эътиқод ва бошқа сабабларга асосланиб давлат учун хавфли деб ҳисобланган шахсларга қарши ҳуқуқбузарликлар «сиёсий сабабларга кўра» деб англашилиши лозим эди. Қонуннинг 3- ва 5-моддаларида «сиёсий сабабларга кўра» амалга оширилган суд ҳукмларининг тоифалари белгиланган. Биринчидан, бу категорияларга «Сиёсий ёки бошқа жиноятлар» учун жавобгарликка тортилган шахслар киритилган. 3-моддада совет тузумига қарши ташвиқотни ҳам ўз ичига олган сиёсий жиноятлар²¹⁷ ва “билиб туриб, қасддан қалбаки, уйдирма фикрларни тарқатиш, совет давлатини ёки ижтимоий тузумни қоралаш”²¹⁸ каби жиноятлар белгиланган. Ўзбекистон ҳолатида эса бу тоифа А-иловадаги сиёсий маҳбусларнинг биринчи тоифасига тўғри келиши мумкин. «Бошқа жиноятлар» аслида асосий инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг фаолияти ёки ҳукумат хоҳламайдиган бошқа фаолият турларига барҳам бериш мақсадида ҳибсга олишлар учун баҳона сифатида ишлатилган ва албатта, айбловлари давлат томонидан сохталаштирилган оддий жиноятларни англатади (А иловадаги 3 – тоифага ўхшаш).²¹⁹

Қонуннинг 19-моддаси асосида архивларга тўлиқ кириш ва сиёсий репрессиялар қурбонлари ҳуқуқларини тиклашда ёрдам бериш имкониятига эга бўлган, бошқа муассасаларнинг репарация билан таъминлаш ишларини мувофиқлаштириш, реабилитация қилишни таъминлаш нуктаи назаридан миллий қонунчиликдаги номувофиқликларни аниқлаш, минтақавий ва федерал органларга сиёсий ҳуқуқбузарлик, зўравонлик қурбонларини хотирлаш ҳамда шахсий ёки Халқаро Мемориал (International Memorial) каби НДТлари томонидан берилган гуруҳ шикоятларини қабул қилишда ёрдам бериш учун реабилитация комиссияси ташкил этилди.²²⁰ Ҳуқуқларни тиклаш (реституция) бўйича, ушбу федерал комиссия ташкил этилгандан кейинги дастлабки йилларда жуда унумли фаолият олиб борилди: 1991-2015 йиллар орасида 3,7 миллион шахс реабилитация қилинди.²²¹ Ҳозирги кунда комиссия ўз ишини давом эттирмоқда ва 2004 йил 25 -август куни имзоланган президент фармонида биноан доимий комиссия мақомини олган.²²²

Ҳуқуқлари ва «оброўлари» (яхши номлари) қайта тикланган шахсларнинг сони кўплигига қарамадан, ушбу комиссиянинг қурбонлар учун ҳақиқатни қарор топтириш ёки умумий ўтиш даври суд тизими мақсадларига эришиш бўйича таъсири жуда чекланган. Совет давридаги репрессиялар қурбонларини тан олиш ва ҳурматини жойига қўйиш учун ҳозирги режимнинг мафкуравий илдизлари ва иккинчи жаҳон урушида совет халқининг қаҳрамонлигига тарихий

216. Ўша ерда., 16, 17-мод.

217. РСФСР жиноят кодексининг 58-моддаси, ва 1960 -дан кейин 70-моддаси.

218. Россия совет социалистик республикаси жинояти кодексининг 190.1-моддаси.

219. А. Л. Кононов, ‘«Сиёсий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш тўғрисидаги» Россия Федерацияси қонунининг ишлаб чиқиш тарихи тўғрисида’, А. Даниель, Л. Еремина, Е. Жемкова таърифида., Реабилитация ва Хотира, (Memorial – Zvenya, Москва 2016), 16 б.

220. 24.12.93 № 2288 рақамли “Россия федерацияси қонунларини конституция талаблари билан мувофиқлаштириш учун чора-тадбирлар” Президент фармони имзолангандан кейин 1993-йилда 19-модда ўз кучини йўқотди. Қаранг: <https://memorial.krsk.ru/zakon/911018.htm>

221. Сиёсий репрессия қурбонларини реабилитация қилиш комиссиясининг маажлиси, 2015-йил 28-октябрь, <http://kremlin.ru/events/administration/50615>.

222. Борис Ельцин эл. кутубхонаси, 2004й. 25 август №1113 рақамли Россия Федерацияси президенти фармони, ушбу ҳаволада <https://www.prlib.ru/en/node/354156>, 2020й. 16 -сентябрда қўрилган

урғу берилиши сабабли, том маънодаги сиёсий ирода йўқ.²²³ Шудай қилиб, қурбонлар, жабрланганларни самарали ҳуқуқий ҳимоя воситаси билан таъминлаш учун жуда кўп тўсиқлар, жумладан архивларга кириб ҳужжатлар билан танишиш учун имкониятларнинг чекланганлиги, репарациялар қоидаларини амалга оширишга ва шунчаки рамзий зиёнларни тўлаш учун тўғридан- тўғри катъий рад жавоби бериш ҳолатлари мавжуд.²²⁴ Бугунги кунда мавжуд бўлган шаклида реабилитация ҳақидаги қонуннинг 15-моддаси давлатга қамокда сақланганликнинг ҳар бир оғирлиги учун 75 рубль, бироқ жами 10000 рублдан (130 АҚШ доллари) кўп бўлмаган маблағни тўлашга ижозат (мандат) беради.²²⁵ Ушбу Реабилитация ҳақидаги Қонун Арманистон, Озарбайжон, Беларус, Молдова, Қозоғистон, Қирғизистон ва Украина каби мамлакатлар ҳукуматлари учун шунга ўхшаш қонунлар қабул қилиш учун намуна хизматини ўтади.

Грузия

2012 йилда Грузияда 2004-2012 йиллар давомида содир қилинган қийноқлар, шафқатсиз муомала ва мол-мулкни тортиб олиш амалиётига барҳам бериш ваъдасини бериб, янги ҳукумат давлат тепасига келди.²²⁶ Кўрсатилган давр мобайнида қамокхоналардаги маҳбуслар сони тахминан 300 фоизга ошган²²⁷ ва бунда баъзилар собиқ президент Михаил Саакашвили жиноий суд тизимини ҳаддан ортиқ қўллаш билан нафақат жиноятчилик ва коррупция даржаасини осмонларга чиқариб юборган, балки ҳукуматни қўлида ушлаб туриш ва бошқача фикрлайдиган одамларни йўқ қилиш учун қўллаганлигини даъво қиладилар.²²⁸

Янги ҳукумат прокуратурага келиб тушган ахлоқ тузатиш муассасаларида ва полиция бўлимларида хизмат вазифаларини суистеъмол қилиш ҳолатлари ҳақида кўрсатмалар келтирилган минглаб шикоятлар билан ишлаш учун махсус комиссия тузиш лозимлиги ёки прокуратура қошида янги бўлим очиш лозимлиги каби муаммога дуч келди.²²⁹ Етарли ресурслар/имкониятлар йўқлиги сабабидан ҳукумат иккинчи вариантни танлади ва 2015 -йилда жиноятлар бўйича тергов ишлари олиб бориш, жабрланганларнинг ҳуқуқларини тиклаш ва мол-мулкни қайтариш мақсадида бош прокурор идорасида суд ишларини олиб бориш давомида содир қилинган жиноятларни тергов қилиш бўлимига асос солинди.²³⁰

Грузия жиноят процессуал кодексига янги модда қўшилиб,²³¹ унга кўра прокуратурага, агар янги тергов ишлари тегишли шахс ҳуқуқларининг жиддий тарзда бузилганлиги ва бу билан унинг айбсизлиги исбот қилинган бўлса ёки шахс ҳукм қилинган айбловда назарда тутилгандагидан енгилроқ жиноят содир қилган бўлса, апелляция судига ҳукмларни қайта кўриб чиқиш учун ариза бериш имконияти берилган.²³² Ишни қайта кўриб чиқиш бўйича илтимосномани

223. Қаранг, мас. Ниолай Копосов, 'Жиноят қонунчилиги орқали сталинизмни ҳимоя қилиш', 1995 - 2014', 93 – 309 б, Уладислав Белявский ва Александра Глицинская-Грабас таҳририда. *Қонун ва Хотира: тарихни қонуний бошқариш томонга*, (СУР: 2017).

224. Григорий Вайпан, 'Уйга қайтиш ҳуқуқи: ГУЛАГлар қурбонлари Репарациялар учун суд курашини олиб боришмоқда', 2020-й. 1- июнь, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/right-return-home-victims-gulag-are-waging-legal-battle-reparation>

225. Қаранг: Россия Федерацияси ҳукуматининг № 160- қарор, 1992-й, 16-март. Ушбу ҳаволада <http://eao.memo27reg.org/vkpo>

226. 2015-й 13-февраль адлия вазирлиги № 62-буйруғи, ушбу ҳаволада <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/2728207?publication=0>.

227. *Жиноят ва ҳаддан ортиқ жазо: Грузия қамокхоналарида инсон ҳуқуқларининг бузилиш ҳолатлари кўп тарқалганлиги ва сабаблари* (Тбилиси: Очиқ жамият Грузия фонди, 2014), iv.

228. Александр Кападзе, *Грузия ўтмиши билан ҳаёралиди*, Демократия журналы 26, 1 (2016), 110 б.

229. Инсон ҳуқуқлари маркази, «Грузия бош прокуратурасининг жиноий ишни судда кўриб чиқиш жараёнида содир этилган жиноятларни тергов қилиш бўлимининг фаолиятини мониторинг қилиш» (2018), 4 б.

230. *Ўша ерда*.

231. Грузия жиноят процессуал кодексининг 310- моддаси, 'g' қуйи-банди.

232. *Ўша ерда*. 8 -б

суд қилинган шахснинг ўзи ва/ёки уни ҳимоя қилувчи адвокат, агар жабрланувчилар вафот этган бўлса, уларнинг ворислари, ёки прокурор бериши мумкин.²³³ Суд ҳукми унинг фойдасига чиқарилган шахсга кўрган зарарлари учун товон олиш ҳуқуқи берилади.²³⁴

Ушбу бўлим 440 дан кўпроқ ишни ўрганиб чиқди, улардан 49 таси калтаклашлар, кийноқлар ва шафқатсиз, ғайриинсоний ҳамда таҳқирловчи муомалалар ҳақидаги иддаолар келтирилган шикоятлар бўлган.²³⁵ Ушбу жараён жами 149 нафар жабрланганларга тортиб олинган мол-мулк учун товон олиб берди ва уларга тахминан 44 миллион Грузия лариси (44,3 миллион АҚШ доллари) тўланди.²³⁶ 43 нафар ҳукумат масъул шахсларига қарши айбловлар кўйилган, улардан 10 нафари айбдор деб топилган.²³⁷ Шунга қарамай, фуқаролик жамияти вакиллариининг хабар беришларига кўра, ушбу жараён кўплаб процессуал адолат қоидаларининг бузилиши ва ички зиддиятларга тўла ҳолда олиб борилди: ҳар бир иш айнан ҳуқуқбузарликлар учун масъул бўлган бир муассаса томонидан кўриб чиқилиб, унинг холислигига шубҳа уйғотар эди. Ушбу жараённинг, шунингдек, янги сиёсий ҳокимиятга яқин бўлганларнинг баъзиларига наф келтириш билан бирга, кўплаб қурбонларни эътибордан четда қолдирганлиги эҳтимоли бор.²³⁸

Қозоғистон

1988- йилдаёқ Қозоғистоннинг Қарағанда шахрида маҳаллий коммунистик партия кўмитаси Сталин даври сиёсий террорини текшириш учун комиссия тузиб, қамоқлардан бирининг собиқ маъмурияти аъзосини шу комиссияга бошлиқ қилиб тайинлаган.²³⁹ 1989-1993 йиллар даврида ушбу орган тарқалишидан олдин тахминан 75000 шахсни реабилитация қилган.²⁴⁰ 1993-йилда, парламент оммавий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш ва уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида комиссия ташкил қилди. Бундан ташқари, ҳукуматнинг ва коммунистик партиянинг инсон ҳуқуқлари поймол бўлиши билан боғлиқ ҳужжатларининг махфийлик мақомини бекор қилиш учун яна бир комиссия тузилди.²⁴¹ Реабилитация комиссияси 2009 -йилгача амал қилиб келди ва тахминан 350000 кишини реабилитация қилишга ёрдам берди. Комиссия Сталин террорлари қурбонларини реабилитация қилиш тугаганлигига ишора қилиб ёпилган.²⁴²

1993 йилда, Қозоғистон Россия қонуни прототиби асосида тузилган “Оммавий сиёсий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш ҳақидаги” қонунни қабул қилди. Бу қонунда реабилитация “бирор бир шахсни сиёсий репрессияларнинг қурбони ёки ундан зарар кўрган, деб тан олиш, унинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш, унга кўрсатилган маънавий ва моддий зарарларни суд орқали ёки қонунда белгиланган бошқа йўл билан қоплаш/компенсация қилиш” деб таъриф берилган.²⁴³ Реабилитация қилинган шахсларга уларнинг ижтимоий, сиёсий ва

233. Грузия жиноят процессуал кодексининг 312.2 -моддаси.

234. 1044-сон қарори « Давлат-юримдик шахс - Грузия иқтисодиёт ва барқарор ривожланиш вазирлиги қошидаги давлат мулки Миллий агентлиги томонидан амалга ошириладиган тадбирлар тўғрисидаги» фармон № 1044, 2014-й. 25- май.

235. Инсон ҳуқуқлари маркази, «Грузия Бош прокуратурасининг жиноий ишни судда кўриб чиқиш жараёнида содир этилган жиноятларни тергов қилиш бўлимининг фаолиятини мониторинг қилиш» (2018), 14- б.

236. Ўша ерда. 23- б.

237. Ўша ерда. 16- б.

238. ИХҚ адвокатининг фикри, Семинар.

239. Алексей Трочев, «Қозоғистон ўтиш даври суд тизимининг уринишлари», Стан ва бошқ. таҳрири., Ўтиш даври адлия тизими ва собиқ Совет Иттифоқи, 98 -б.

240. Ўша ерда., 99- б.

241. Ўша ерда.

242. Ўша ерда.

243. <http://adilet.zan.kz/eng/docs/Z930002200>, 2020-й. 15 -сентябрда кўрилган.

фуқаролик ҳуқуқларини тиклаш, мол-мулкни ва фуқаролик мақомини қайтариш, тиклаш ва пул шаклида товон олиш ҳуқуқини олади. Ногирон бўлиб қолган ёки нафақада бўлган репрессиялар қурбонларига қўшимча равишда:
уларга қулай вақтда меҳнат таҳлили олиш, шунингдек, бир йилда икки ҳафтагача муддатда ҳақ тўланмайдиган меҳнат таътилига чиқиш;
бепул уй-жой билан таъминлаш;
бепул телефон;
боғдорчилик жамиятлари ва уй-жой қуриш кооперативларидан фойдаланиш;
қариялар ва ногиронлар уйларига биринчи навбатда жойлаштириш;
протез ва ортопедик восита ва ускуналар билан имтиёзли таъминлаш;
реабилитация билан боғлиқ масалаларда ҳимоя қилиш учун бепул адвокатлар маслаҳати олиш ҳуқуқлари берилган.²⁴⁴

Бироқ, амалда эса, реабилитация қилинган шахс мақомини олиш моддий фойдаларни олишдан кўра осонроқ бўлган. Жисмоний ва маънавий зарар учун таклиф қилинадиган зиённи қоплаш тўплами (пакетлари) асосан рамзий ҳамият касб этди. Масалан, ҳисобларга кўра, 2015 йилга келиб, 35793 нафар шахс ёки жами реабилитация қилинганларнинг 10% ойига 2121 тенге (ўша даврда 11 АҚШ доллари) олиб келган.²⁴⁵ Архивларга кириш қийин бўлишда давом этганлиги, ҳуқуқий мақом ва тегишли зарарни қоплаш тўғрисидаги қарорни қабул қилиш ҳукумат ижроия тизимининг назорати остида қолганлиги эса жараёни элита томонидан бошқарилишига ва унда бефарқлик ҳукм суришига олиб келди. Нурсултон Назарбоев режимининг реабилитация сиёсати ҳақиқатни барқарор қилиш, жавобгарликни ўз зиммасига олиш ва қурбонларга ҳамда уларнинг оилаларига мазмунли репарацияларни таклиф қилишнинг ўрнига, осонгина сиёсий нуфуз, обрў олиш истикболидан рағбатланиб келди.²⁴⁶

244. Оммавий сиёсий репрессиялар қурбонларини реабилитация қилиш ҳақидаги қонуннинг 18-21 моддалари.

245. Трочев. 100- б.

246. Трочев. 103- б

Дунё мамлакатларидан танлаб олинган мисоллар

Шимолий Ирландия

Шимолий Ирландияда, 1998-Муқаддас Жума шартномасининг имзоланиши Шимолий Ирландия суд ҳукмлари ҳақидаги қонун асосида ҳукмларни қайта кўриб чиқиш комиссиясини яратиш учун йўл очди ва комиссия собиқ маҳбусларга ҳуқуқбузарликлар ва зўравонликлардан воз кечиб, жамиятга том маънода қайта қўшилишга (реинтеграция) эришишга ёрдам берди. Ушбу комиссия собиқ сиёсий маҳбусларни жамиятни ривожлантириш ва зиддиятларни ўзгартириш жараёнига жалб қилишда ёрдам берди, ўз навбатида, бу, уларнинг жамиятга қайта қўшилишига тўртки бўлди. Масалан, комиссия собиқ сиёсий маҳбусларни фуқаролик жамиятидаг ижтимоий ҳаётга фаол иштирок этиш, жамоат таркибида иш жойлари масаларида, расмий сиёсатга иштирок этиш, ўз-ўзини молиялаширадиган ташкилотларни ва собиқ маҳбуслар уюшмаларини ташкил этиш учун кенг имкониятлар билан таъминлади.

Юқорида баён этилган имкониятлардан ташқари, Шимолий Ирландиянинг Жиноят қилганларга -амхўрлик қилиш ва ишга жойлаштириш Уюшмаси ҳамда Европа Иттифоқи Тинчлик ва Тотувлик Жамғармаси сиёсий маҳбуслар учун ташкил қилган қўшимча таълим олиш, малака ошириш ва психологик саломатликни ривожлантириш дастурларида иштирок этиш имкониятига эга бўлди. Бу сайи-ҳаракатлар собиқ маҳбусларнинг ўзига ишончини ва кадр-қиммати ҳиссини оширишда, шунингдек, ижтимоий алоқалар, ришталарни мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнади. Собиқ сиёсий маҳбуслар ёшлар билан ҳамкорлик қилиб, маҳаллийчиликка асосланган тартибсизликлар даражасини пасайтирдилар, Бу билан улар ўз ишларига садоқат билан ёндошадиган етакчи ўлароқ, жамият ривожига салмоқли ҳиссаларини қўшдилар. Озодликка чиқарилгач, ўз жамиятлари учун муаммо келтириб чиқаришдан кўра, улар жамиятни ривожлантиришга ва фуқаролик жамиятини мустаҳкамлашга ҳисса қўшадиган асосий восита бўлдилар.

2011 йил май ойидан 2013 йил декабрь ойигача Мьянмада, Президент Тхейн Сейин фаоллар томонидан “сиёсий маҳбуслар” деб белгиланган тахминан 1200 нафар шахсни муддатидан олдин озодликка чиқариш ҳақида фармон берди. Бошқа сиёсий маҳбуслар суд ҳукмларидан белгиланган қамок муддатини тўла ўтагандан кейин озодликка чиққанлар ва уларнинг номаълум қисми қамокларда вафот этган. Ушбу озодликка чиқариш ҳолларининг қўпчилиги 2013-йил февраль ойида мамлакат президенти қолган сиёсий маҳбуслар ишларини ўрганиб чиқиш қўмитасини ташил қилганининг натижаси ўлароқ амалга оширилди. Қўмитага «сиёсий маҳбусларнинг» таърифини ишлаб чиқиш ва маҳбусларни озод қилиш учун тавсиялар бериш вазифаси топширилди. Таркибида ўн олти (кейинчалик ўн тўққиз кишигача кенгайтирилган) шахсдан иборат қўмитага давлат вазирлари, собиқ сиёсий маҳбуслар ва муҳолиф партиялар гуруҳлари вакиллари киритилди, бироқ 2015-йил 5-январь куни президент ушбу орган аъзоларини 28 кишигача оширгандан кейин қўмитанинг таркиби янаўзгарди.

2013-йил давомида, маҳбусларнинг ишини ўрганиш қўмитаси 12 марта ўз мажлисларини ўтказди ва сиёсий маҳбуслар сифатида озод қилиниши лозим бўлган шахслар рўйхатларини тузди. Тавсия қилинган рўйхатлар ҳукумат томонидан текшириб, тасдиқланганидан сўнг 2013 йил етита гуруҳ билан озодликка чиқариш тартиби тўғрисида буйруқ чиқарилди.

Бироқ, 2014 йилда қўмита ўз фаолиятини тўхтатди ва аниқроғи, 2015 йилда қайта тузилишидан олдин тарқатилган бўлиши ҳам мумкин. Шу вақтдан бери унинг ваколати, ишлаш тартиби (процедуралари) ёки фаолияти ҳақида ҳеч қандай очиқ маълумот мавжуд эмас. Ахборот ва ҳаракатларнинг йўқлиги, қўмита қолган сиёсий маҳбуслар масалаларини ҳал қилиш ўрнига, тобора ошиб бораётган ички ва халқаро танқидларни бартараф этиш учун қайта тузилганлиги ҳақидаги ташвишларнинг тўғрилигига ишора қилади.

МАҲАЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК ВА РЕПАРАЦИЯЛАРИ АМАЛИЁТИ

Ўзбекистон ҳали БМТ ҚҚКнинг факультатив протоколини, халқаро жиноят судининг Рим Статусини (Низомини) ёки барча шахсларни мажбурий ўғирлаб кетишлардан ҳимоя қилиш конвенциясини ратификация қилмаган. Шундай бўлса-да, унинг ФСХХП ва БМТнинг ҚҚКга аъзо томон бир давлат сифатидаги мақоми Ўзбекистонни Репарация тамойилларида белгиланган репарация ҳуқуқини тўла амалга ошириш имконини берувчи қонунчилик тизимини қабул қилиш ва амалга ошириш масъулиятини юклайди.

Аввалги режим ҳукмронлиги даври ижроия тизимида мустақилликнинг йўқлиги ва суд тизимидаги бошқа жиддий камчиликлар туфайли, судлар деярли ҳеч қачон оқлов ҳукмлари чиқармаган ёки ноқонуний маҳкум қилинган шахсларга репарациялар белгиламаган. 2017-йилдан бери бу ҳолат бироз яхшиланди.²⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2019-йил октябрь ойида берган баёнотида кўра,²⁴⁸ ўша йили 26859 нафар айбланган шахслардан 567 нафари

247. 2020 йил январь ойида янги сайланган парламент олдида сўзлаган нуткида, Президент Мирзиёев сўнгги уч йил ичида Ўзбекистон судлари умуман оқлов чиқармаслик амалиётидан 2000га яқин оқлов ҳукмлари чиқарганликларини ва жазо ҳукмлари чиқарилиши қўламини суд ва адлия соҳасидаги энг катта ютуқлар қаторида эканлигини таъкидлаб ўтди. Президентнинг 2020- йил 24 -январь куни нутқи ушбу ҳаволада: https://www.norma.uz/nashi_obzori/poslanie-2020_glavnye_tezisy_iz_rechi_prezidenta

248. Ўзбекистон Олий судининг 2019 йил апрель ойи баёноти ушбу ҳаволада: <https://www.sud.uz/ru/informatsionnoe-soobsheniye-o-deyatelnosti-sudov/>

айбсиз деб топилган ва “реабилитация” қилинган.²⁴⁹ Бироқ, бу рақамни мустақил томонлар тасдиқламаган ва бу ерда «реабилитация» атамаси ҳибсга олинганликни ва судланганлик тарихини бекор қилишни, ушбу шахснинг яхши номини тиклашни ёки бошқа бирор нарсани англатиши ҳам аниқ эмас. Маҳаллий қонунчиликда ноқонуний судланиб ҳукм чиқарилганлик, айниқса, шахс қамок, ҳибс даврида қийноқлар каби жиддий адолатсизликлардан азият чекканлик учун зарарларни қоплаш имкониятлари назарда тутилмаган.

Репарация учун қонунчиликда назарда тутилган ҳуқуқий ҳимоя воситалари

Ўзбекистон Республикаси конституцияси бошқа фундаментал ҳуқуқлар қаторида, қийноқлардан, зўравонликдан, ёки ҳар қандай шафқатсиз ва камситувчи муомаладан ҳимояни,²⁵⁰ қонун олдида ҳамманинг тенглигини,²⁵¹ асоссиз, қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш ва ҳибсда сақлашдан ҳимояни²⁵² ҳамда суд ишларини адолатли олиб боришни кафолатлайди.²⁵³ Конституцияда аниқ ифодаланмаган бўлсада, Ўзбекистоннинг асосий қонунидаги икки моддасида самарали ҳуқуқий ҳимоя қилиш белгиланган.²⁵⁴ Хужжат ҳар бир шахснинг ҳукумат органларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари борасида шикоят қилиш ҳуқуқини кафолатлайди.²⁵⁵ Бундан ташқари, ҳар қандай фуқарога ўз ҳуқуқлари ва манфаатларига алоқадор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материалларни олиш, фойдаланиш имконияти берилиши лозим.²⁵⁶

Ўзбекистон Жиноят Процессуал Кодексида (ЖПК) тўлақонли “Реабилитация” бўлими мавжуд бўлиб, унда давлат номидан амал қиладиган шахслар томонидан зўравонликлардан, ҳуқуқбузарликлардан жабрланганлар учун бир қатор процессуал ва моддий ҳуқуқлар берилган.²⁵⁷ ЖПКнинг 301- моддасида реабилитация учун умумий асослар, 302-моддасида эса унинг оқибатлари келтирилган. ЖПКнинг 303-моддасида “қисман реабилитация” қилиш учун асослар ва унинг оқибатлари келтирилган. 301- моддага кўра, реабилитация қилиш учун асосларга ЖПКнинг 83-моддасига ишора қилиниб таъриф берилган. ЖПКнинг 83- моддасига кўра гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи қуйидаги ҳолларда айбсиз, деб топилади ва реабилитация этилиши лозим:

1. иш қўзғатилган ва тергов ҳаракатлари ёки суд муҳокамаси ўтказилган иш бўйича жиноий ҳодиса юз бермаган бўлса;
2. унинг қилмишида жиноят таркиби бўлмаса;
3. унинг содир этилган жиноятга дахли бўлмаса.²⁵⁸

Демак, 83-моддада «реабилитация» учун асослар сифатида жиноий ҳодисанинг юз бермаганлиги, жиноят таркибининг йўқлиги, яъни. *corpus delicti* ва инсоннинг унга юкланаётган жиноятда иштирок этмаганлиги каби уч имконият назарда тутилади. ЖПКнинг 302-моддасига кўра, ушбу

249. Ўзбекистон Олий судининг 2019 йил октябрь ойи баёоти ушбу ҳаволада: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/10/15/criminal-court/>.

250. Ўзбекистон Конституцияси 26- модда 3- қисми.

251. Ўзбекистон Конституцияси 18- модда 1- қисми.

252. Ўзбекистон Конституцияси 25- модда 2 -қисми.

253. Ўзбекистон Конституцияси 26- модда 2- қисми.

254. Конституциянинг муқаддимасида халқаро ҳуқуқнинг устуворлиги эътироф этилади, бироқ, экспертларнинг фикрича, амалда маҳаллий судлар ёки маъмурий органлар халқаро ҳуқуқни деярли ҳеч қачон қўллашмайди.

255. Ўзбекистон Конституциясининг 44 -моддаси. Ўзбекистон Конституцияси 1992- йил декабрь ойида қабул қилинган

256. Ўзбекистон Конституциясининг 30 -моддаси.

257. ЖПК 7 -бўлим, реабилитация

258. Расмий таржима ушбу ҳаволада http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=41811.

тоифалардан бирига мос келган шахслар ноқонуний ҳибсда сақланганлик²⁵⁹ туфайли етказилган моддий ва маънавий зарар учун тўлиқ товон олишга, шунингдек, иш жойида тиклаш, нафақа олиш, уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқлари тикланиши ҳуқуқига эга.²⁶⁰

Бундан ташқари, Ўзбекистон фуқаролик ҳуқуқида, давлат тергов идоралари, прокурорлар ва судларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида шахснинг қонунга ҳилоф равишда ҳибсда сақланиб турилиши, қонунга ҳилоф равишда жавобгарликка тортилиши, судланиши ва бунда айбдор томон мансабдор шахслар ёки идоралар бўлишидан қатъий назар, етказилган ҳар қандай зарар давлат томонидан қопланиши курсатилган.²⁶¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига кўра бундай шахслар ҳам моддий зарар, ҳам маънавий зарар²⁶² учун товон олиш ҳуқуқига эга. Ҳуқуқлари бузилган шахс зарарларни тўлиқ қоплашни талаб қилиши мумкин.²⁶³ Фуқаролик ҳуқуқи, шунингдек, мол-мулкнинг йўқотилиши ёки зарар кўриши, шу жумладан, йўқотилган даромад ва фойдалар масалаларини ҳам ҳимоя қилади²⁶⁴

Реституция

301-модда реабилитация қилинган шахснинг реституция ҳуқуқини, шу жумладан, у йўқотган ёки тенг мақомга эга бўлган иш жойида тикланиш, таълим олиш жойида қайта тикланиш ва мол-мулкнинг қайтарилиши ёки бир хил (жойда) жойлашган ва тенг қийматли уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқини белгилайди. Агар бирор шахс томонидан иш жойида тиклаш, нафақа ва уй-жой ҳуқуқларини тиклаш ёки мол-мулкни қайтариш учун берилган даъво қаноатлантирилмаса, улар фуқаролик шикояти шаклида алоҳида даъво қилишлари мумкинлигини таъкидлаш лозим.²⁶⁵

Ўзбекистон Конституциясининг 117-моддасига биноан, оғир жиноятлар содир этганлиги учун суднинг ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар сайловда иштирок этмайди.²⁶⁶ Шунга қарамай, Ўзбекистоннинг янгидан қабул қилинган сайлов кодексига кўра, озодликдан маҳрум қилинган даврда сайлов ҳуқуқи чекланган шахснинг сайлов ҳуқуқлари у қамоқ муддатини ўтаб тугатган заҳоти тикланади.²⁶⁷

Ҳарбий хизматчилар учун репарация масалалари бўйича ўзига хос меъёрлар мавжуд. Уларнинг иш жойлари, нафақа, уй-жой, моддий ва шахсий ҳуқуқларини тиклаш бош прокурор, муҳофаа вазири, ички ишлар вазири ва Ўзбекистон Республикаси миллий хавфсизлик хизмати раиси белгилайдиган тартибда белгиланади.²⁶⁸

Зарарни қоплаш

Реабилитация қилинган шахслар учун зиённи қоплаш ЖПКнинг 304-моддасига мувофиқ белгиланади. Ушбу моддада қонунга ҳилоф ҳаракатлар натижасида етказилган моддий зарарлар, жумладан: 1. *махрум бўлган иш ҳаққи*; 2. *пенсия ва нафақалар*, башарти уларни тўлаш тўхтатиб қўйилган бўлса; 3. *пул жамғармалари ва уларга тўланадиган фоизлар, жумладан, қимматбаҳо қозғозлар ва давлат заёми облигациялари учун йўқотилган фоизлар*; 4. *ҳибсга олишда ёки*

259. ЖПК 309- моддаси.

260. ЖПК 310 -моддаси.

261. Ўзбекистон фуқаролик кодексининг 991- моддаси 1- қисми.

262. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 11; 14; 15; 99; 100; 163; 990; 991; 1020; 1021- моддалари.

263. Ўзбекистон Фуқаролик кодексининг 14- моддаси 2- қисми.

264. Ўша ерда.

265. ЖПК 309 -моддаси.

266. Ўзбекистон Конституцияси 117- моддаси 5 -қисми, ушбу талаб 2019- йил сентябрь ойида қабул қилинган.

267. Ўзбекистон Сайлов кодексининг 5- моддаси, 2019- йил сентябрь ойида қабул қилинган.

268. Ушбу қонуннинг жорий қилиниши «Реабилитация қилинган ҳарбий шахсий таркибни иш жойида тиклаш, пенсия, уй-жойи, бошқа шахсий ва моддий ҳуқуқларини тиклаш, моддий ва маънавий зарар учун товон тўлаш ҳақидаги» #2355664 рақамли низом билан тартибга солинади; 2014- й. 11- мартда Адлия вазирлиги қабул қилган.

суд томонидан олинган мол-мулк қиймати; 5. суд ҳукмини ижро қилиш чоғида ундирилган жарималар ва суд чиқимлари; 6. юридик ёрдам кўрсатилиши ва бошқа хизматлар учун қонунга ҳилоф ҳаракатлар натижасида шахс томонидан *сарф қилинган харажатлар*. Реабилитация этилган шахс вафот этган тақдирда, 304-моддада унинг ворисларига худди шу зарарларни ундириш ҳуқуқи берилади.

Моддий зарар учун тўлов миқдорини ва тартибини белгилаш 306-модда талабларида белгиланган бўлиб, у реабилитация этилган шахснинг моддий зарарни талаб қилиш ҳуқуқини назарда тутадиган 83-моддасида кўрсатилган асослардан бири бўйича оқлов ҳукми ёки жиноий ишнинг бекор қилиниши ҳақидаги ҳукмнинг чиқарилганлигини талаб қилади. Бундай ҳукмнинг бир нусхаси реабилитация этилган шахсга берилиши ёки почта орқали жўнатилиши керак.²⁶⁹ Реабилитация этилган шахсдан шикоят келиб тушгандан кейин бир ой ичида суд, прокурор ёки терговчи зарар миқдорини аниқлаши зарур. Моддий зарар миқдори ҳисоблангандан кейин суд пул зарарларини ундириш учун тўлов олиш ҳақида ажрим чиқариши шарт, терговчи ёки прокурор эса бу тўловни олиш тартиби тўғрисида қарор чиқариши шарт.²⁷⁰ Репарацияларни тўлаш манбаи молия вазирлиги ва ижтимоий таъминот агентлигидан олинади.²⁷¹

Жиноят қонунчилигидан ташқари, Ўзбекистон фуқаролик ҳуқуқида ҳам қонунга ҳилоф равишда судланганлик учун ҳам моддий, ҳам маънавий зарар бўйича репарация олиш ҳуқуқи тан олинади. «Маънавий зарар» тушунчасининг қонунчиликда таърифи мавжуд бўлмаса ҳам, Ўзбекистон Олий судининг 2000-йилдаги пленуми қарорида бу тушунчага, бошқалар қаторида, унга нисбатан жиноий ҳаракат натижасида, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) оқибатида, жабрланувчи бошидан кечирган (чеккан) «руҳий ва жисмоний азоблар». жумладан, камситиш, жисмоний оғриқлар, бўйсундириш, ғам-ғуссага ботириш шароитлари, каби тушунтириш берилади.²⁷² 2000-йилдаги Пленум қарорида шунингдек қуйидагиларни белгилаган:

Маънавий зарар, жумладан яқин қариндошини йўқотиш (ўлими) сабабли маънавий қайғуриш, ижтимоий ҳаётдаги фаолиятини давом эттира олмаслик, ишини йўқотиш, оилавий, тиббий сирларни ошкор қилиш, фуқароларнинг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсига путур етказувчи ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тарқатиш, ҳар қандай бошқа ҳуқуқларини вақтинча чеклаш ёки улардан маҳрум қилиш, етказилган зарар ёки соғлиққа бошқача зиён етказиш туфайли, жисмоний оғриқ, соғлиққа етказилган жисмоний ёхуд маънавий азоблар натижасида бошидан ўтказилган бошқа касалликларда намоён бўлиши мумкин.²⁷³

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1021-моддасига кўра, маънавий зарар айбдорнинг айбидан қатъи назар, бошқа ҳолатлар қаторида, қонунга ҳилоф равишда ҳибсга олиш, жиноий жавобгарликка тортиш, суд ҳукми чиқариш ва эҳтиёт чораси сифатида ҳибсда сақлаш, шунингдек, унинг шаъни, кадр-қиммати ва ишбилармонлик обрўсига путур етказувчи ахборотни тарқатиш натижасида фуқарога зарар етказилганда қопланиши шарт.²⁷⁴ Фуқаролик кодексининг 1022-моддаси одатда пул шаклида бўлиши лозим бўлган маънавий зарарни қоплаш

269. ЖПК 306- моддаси.

270. Ўзбекистон ЖПК 307- моддаси 1- қисми

271. Адлия вазирлиги “Давлат бюджетидан фуқарога давлат органлари ва уларнинг масъул ходимларининг ҳаракатлари ёки ҳаракатсизликлари натижасида етказилган зарар учун товон тўлаш ҳақидаги” # 1095 ракамли низоми., 12.01.2002 қабул қилинган.

272. Олий суд пленумининг маънавий зарарни қоплаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини қўллаш тўғрисидаги қарорининг 2(1) - қисми, 2000- йил апрел ойида қабул қилган; ушбу ҳаволада: <https://www.lex.uz/acts/1449507>.

273. Ўша ерда

274. Ўзбекистон фуқаролик кодексининг 1021- моддаси.

шакли ва миқдорини тартибга солади.²⁷⁵ Маънавий зарарни қоплаш миқдори жабрланувчига етказилган жисмоний ва маънавий азобларнинг хусусиятига, шунингдек, товон тўлашга асос бўлган ҳолларда зарар етказувчининг айби даражасига қараб айб суд томонидан аниқланади.²⁷⁶

Реабилитация қилинган шахсга етказилган маънавий зарар учун репарация олиш-нинг кўп йўллари мавжуд бўлса-да, шахс оқланмасдан ёки судланганлик мақоми бекор қилинмасдан олдин, фуқаролик ҳуқуқи орқали маънавий зарар учун товон тўлашни талаб қилишнинг мустақил усули йўқ. Ўзбекистон Олий Суди ялпи мажлисининг қарорида шундай кўрсатма берилган: «маънавий зарарни қоплаш ҳуқуқи Ўзбекистон Жиноят Процессуал Кодексининг 302; 306; 309; ва 310-моддаларига мувофиқ оқлов ҳукми чиқарилганидан ёки жиноят иши тугатилганидан кейин пайдо бўлади.»²⁷⁷

Реабилитация ва сатисфакция

Руҳий ва тиббий реабилитация чора-тадбирлари ҳеч бир қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган бўлиб чиқмоқда. Ижроия органларининг сўнгги учта ҳужжати бу сиёсатни ўзгартиришга қаратилган.

Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг 2018-йил 17-июль куни қабул қилинган № 543 рақамли «Озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий-маиший таъминлаш ва ишга жойлаштириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича амалий чора-тадбирлар тўғрисида» қарори: собиқ маҳбусларни реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш; кийим-кечак, озиқ-овқат ва ижара тўловларини таъминлаш мақсадида субсидиялар йўли билан асосий эҳтиёжлари учун бошланғич ёрдам билан таъминлаш; руҳий-маънавий ёки тиббий даволаш, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ва зарур бўлса, ногиронлар ва қариялар уйларига жойлаштириш каби кенг қамровли сиёсатни белгилайди.²⁷⁸ Ушбу қарор қабул қилинганидан кейин, ҳукумат 2018-2022 йиллар мобайнида озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий-маиший таъминлаш ва ишга жойлаштириш тизими йўл харитасини ишлаб чиқди.²⁷⁹ Ушбу низомнинг иловасида тегишли давлат ташкилотларига нодавлат ташкилотлар билан ҳамжиҳатликда бундай инсонларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилиш бўйича биргаликда иш олиб бориш борасида кўрсатмалар берилган.²⁸⁰ Ушбу ташаббусга мувофиқ, президентнинг «Тергов фаолияти ва эҳтиёт чоралари сифатида вақтинча ҳибсда сақлаб туриш пайтида қийноқларнинг олдини олиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги» фармони тергов, ҳибсга олиш, суд жараёни ва эҳтиёт чораси сифатида вақтинча ҳибсда сақлаш босқичларида қийноққа учраган шахсларга моддий ва маънавий зарарни қоплаш механизмларини ислоҳ қилишни, шунингдек, ижтимоий, ҳуқуқий ва маънавий ёрдам кўрсатилишини назарда тутди.²⁸¹

Яна бир ижроия орган ҳужжати, президентнинг 2018-йил 2-июлдаги фармони ҳам ижтимоий реабилитация ва реинтеграция тизимини, жумладан, гендер (жинс) нуқтаи назаридан, авваламбор, оилаларда зўравонликнинг олдини олиш ва ислоҳ қилиш мақсадида

275. Ўзбекистон фуқаролик кодексининг 1022- моддаси 1- қисми.

276. Ўзбекистон фуқаролик кодексининг 1022- моддаси 3 -қисми.

277. Олий суд пленумининг маънавий зарарни қоплаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини қўллаш тўғрисидаги қарорининг 9(3) - қисми, 2000- йил апрел ойида қабул қилинган; ушбу ҳаволада: <https://www.lex.uz/acts/1449507>

278. Ўзбекистон Вазирлар маҳкамасининг 2018-йил 17-июль № 543-қарори; ушбу ҳаволада: https://lex.uz/docs/3827084?lact_id=3827084&version=print.

279. ССРР/С/УЗБ/5, 2018 й. 1 август, 218 банд

280. Ўзбекистон вазирлар маҳкамасининг 2018-йил июль ойидаги № 543-қарорига илова; ушбу ҳаволада: https://lex.uz/docs/3827084?lact_id=3827084&version=print

281. <https://kun.uz/ru/news/2020/05/29/litsam-podvergnutym-pytkam-budet-vozmeshchyon-prichinyonnyy-ushcherb-svetlana-artykova>.

минтақавий ижтимоий реабилитация ва реинтеграция қилиш марказларини ташкил этиш орқали реинтеграция қилиш.²⁸² Бунда асосий эътибор, биринчи навбатда, тиббий реабилитацияга ҳам қаратилади.

Парламент Омбудсменига, масалан, конституцион судга ёки парламентга алоҳида шикоятлар, жумладан реабилитация қилиш, парламентнинг эътиборига ҳавола қилиш ва нодавлат ташкилотлар вакиллари билан бирга қамоқхоналарни бориб кўриш масалалари бўйича мурожаат қилиш имконияти каби кўпроқ ҳуқуқ берувчи «Омбудсмен плюс» моделининг қабул қилиниши яна бир муҳим ривожланиш бўлди.²⁸³ Масалан, 2019 йилда, Германия Халқаро Ҳамкорлик Ташкилоти билан бирга Омбудсмен 26 та қамоқхонани бориб кўрди ва конституцион судга 7 та тавсия берди,²⁸⁴ бироқ, сўнгги икки йил давомида алоҳида шикоятлар бўйича судга ҳеч қандай мурожаат қилинмаганлиги сабабли, Омбудсменга кўпроқ мустақиллик, ҳолислик бериш нуқтаи назаридан ушбу намуна янада мустаҳкамланиши керак.²⁸⁵

Сатисфакция чора-тадбирлари масаласи бўйича ЖПКнинг реабилитацияга бағишланган бўлимида «реабилитация қилинган шахсга етказилган маънавий зарар оқибатларини бартараф этиш» билан боғлиқ талаб мавжуд.²⁸⁶ Шундай бўлсада, бу қонун фақат шахснинг қонунга ҳилоф равишда ҳибсда сақланганлиги ҳақида оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган ҳоллардагина шахснинг реабилитация қилинганлиги ҳақида жамиятга маълум қилишни назарда тутди. Жабрланувчи учун ЖПКнинг 56-моддасига мувофиқ фуқаролик даъвогар сифатида тан олинисига уриниш, ва ЖПКнинг 57-моддаси талабларига мувофиқ тергов органи ходими, терговчи, прокурор, судья, ёки судга қарши маънавий зарарлар борасида шикоят ёзиш ва бу билан фуқаролик ишини қўзғаш²⁸⁷ янада истиқболли ёндашув бўлиши мумкин. Ўзбекистон Олий Судининг пленуми қарорига кўра, агар реабилитация қилинган шахснинг маънавий зарарга нисбатан даъвоси қўзғатилмаган ёки жиноят иши давомида ҳал қилинмаган бўлса, даъво фуқаролик суд ишида алоҳида кўриб чиқилиши лозим.²⁸⁸

Маҳаллий реабилитациялар амалиёти

Озодликка чиқарилган шахслар сони ёки қонунга ҳилоф тарзда қамоққа олинган шахсларга репарацияларнинг бирор шакли берилганлиги ҳақида ишончли ёки аниқ маълумотлар деярли йўқ. 2007-йилда, Ўзбекистон БМТ ҚҚКга қийноқ қурбонлари ҳақидаги қисман маълумот берди ва бу масалада қуйидагиларни эълон қилди:

2004-йилдан 2007-йилнинг биринчи ярми якунигача бўлган давр давомида, қийноқлар ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки камситувчи муомала ёхуд жазо қўлланганлиги билан ўтказилганда жиноий ишлардан кейин (жиноят кодексининг 235-модда) 26 нафар шахс (9 киши 2004-йилда, 5 киши 2005-йилда, 10 киши 2006-йил ва 2 киши 2007-йилнинг биринчи ярми давомида) бундай амалиётлардан жабрланган, деб ҳисобланади. Бундай шахсларнинг жисмоний ва маънавий

282. <https://www.lex.uz/ru/docs/3804813>.

283. Инсон ҳуқуқлари кенгашининг Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари вазияти ҳақида якуний шарҳлари, 2020-й. 3-март, ушбу ҳаволада: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25650&LangID=E>, last accessed: May 1, 2020.

284. Ўша ерда.

285. Ўша ерда.

286. ЖПК 309 -модда.

287. Олий суд пленумининг маънавий зарарни қоплаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини қўллаш тўғрисидаги қарорининг 9(1) - қисми, 2000-йил апрел ойида қабул қилган; ушбу ҳаволада: <https://www.lex.uz/acts/1449507>

288. Олий суд пленумининг маънавий зарарни қоплаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини қўллаш тўғрисидаги қарорининг 9(2) - қисми, 2000-йил апрел ойида қабул қилган; ушбу ҳаволада: <https://www.lex.uz/acts/1449507>

зарарни қоплаш учун судга аризалар топширганлиги ҳақида ёзувлар, хабарлар мавжуд эмас.²⁸⁹

Ўзбекистон давлат органлари ҳисоботларида ҚҚКга 2002 ва 2003-йиллар давомида фақат бир марта зарарни қоплаш миқдорлари ҳақида ахборот берилган. Унда 2002-йилда қийноқлар қурбонларига 490 млн. сўмдан зиёд зарар учун товон пули тўланганлиги иддао қилинган; 2003-йилда амалга оширилган тўловлар 850 млн. сўм ва 450000 АҚШ долларига етган.²⁹⁰ Бироқ, бу маълумот ҳукуматдан олинган кейинги хабарларда ўз тасдиғини топмаган, 2007-йилнинг сентябр ойида, ҚҚК олдинги баёнотда кўрсатилган муайян зарарни қоплаш тўловлари ҳолатлари ҳақида аниқ савол берган ва 2003-2006-йиллар даври учун рақамларни тақдим этишни сўраган.²⁹¹ Давлат органлари куйидаги жавобни берган:

2003-2006-йиллар даврида, қийноқлардан жабрланган шахсларга жисмоний ва маънавий зарар учун тўланган товон пуллари бўйича рақамларни тақдим этишнинг имкони йўқ, чунки зарарларни қоплаш учун товон тўлашни талаб қилиб, оширилган аризалар бўйича фуқаролик судида кўрилган ишлар ҳақида ёки бундай товон тўлашнинг амалга оширилган тўловлари бўйича қайд ёзувлари мавжуд эмас.²⁹²

Жисмоний, ва ҳатто, маънавий зарар учун товон тўлаш одатий фуқаролик суд ишларида кўриб чиқилиши мумкин, чунки бундай ишлар фуқаролик судларида мунтазам амалга ошириладиган амалиётдир.²⁹³ Автомашина ҳалокатида қариндоши ҳалок бўлганлиги, жумладан, оғриқлар ва ғам-қайғудан маънавий зарар чекканлиги сабабли зарар кўрсатилганлик ҳақида берилган аризагабиноан яқинда ўтказилган суд ишида чиқарилган суд ҳукмига биноан даъвогарга 42 532 600 сўм (тахминан 4100 АҚШ доллари) миқдорида жарима тўланиши белгиланди.²⁹⁴

Лекин қонунга ҳилоф равишда қамоқ жазосига ҳукм қилинган шахслар Ўзбекистондаги мавжуд зарарларни қоплаш чораларининг ҳеч биридан фойда кўрмайдилар. Қонунчиликда амалга ошириладиган ижобий ўзгаришларига қарамасдан²⁹⁵, улар мавжуд маъмурий ва суд механизмларининг ҳар қайсиси орқали реабилитацияга эришишга уринишларига қарамай, ҳуқуқий ва амалий тўсиқларга дуч келадилар. Қонунда белгиланган мурожаат қилиш имкониятларининг барчасини қўллаб кўрган ҳамда ҳозирги кунда қонунга ҳилоф равишда қамоқ жазосига ҳукм қилинган ва ҳибсда сақланаётган шахсларнинг аҳволи янада даҳшатлироқ. Ишчи гуруҳ аъзолари инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитанинг Ўзбекистонга²⁹⁶ нисбатан қарорида кўрсатилган сиёсий маҳбус Санжар Исмоиловнинг ўз жиноий ишини қайта кўриб чиқишни талаб қилиб 200га яқин мактуб ёзгани ва бунинг бирор фойда бермаганлиги ҳақида хабар беради.

Собиқ сиёсий маҳбусларнинг кўпчилигида ўзларининг жиноий суд материалларини

289. БМТнинг Қийноқларга Қарши Қўмитаси (ҚҚК), Ўзбекистон ҳукуматининг берилган масалалар рўйхатига берган ёзма жавоблари (CAT/C/UZB/Q/3), 2007- й. 17 -сентябрь, 717- банд, Ўзбекистоннинг учинчи даврий ҳисоботига боғлиқ равишда кўтариш лозим Uzbekistan (CAT/C/UZB/3).

290. ҚҚК, Ўзбекистон бўйича учинчи даврий ҳисоботи (CAT/C/UZB/3), 28-July 2006-й, 162-банд, ушбу ҳаволада: <https://www.refworld.org/docid/45c30b9a0.html>

291. Ўзбекистон ҳукуматининг берилган масалалар рўйхатига жавобан ҚҚК қўмитасига берган ёзма жавобларининг 720 -банди (CAT/C/UZB/Q/3) шуни ҳисобга олган ҳолда бу масалани кўтариш лозим

292. Ўша ерда.

293. Автомашина авариялари, ишни йўқотиш, моддий зарарлар ва бошқа ҳолатлар билан боғлиқ ишлар.

294. Бу миқдор тахминан 5000 АҚШ долларига тўғри келади. 2018-йил март ойида Тошкент шаҳри Миробод тумани Фуқаролик суди чиқарган қорорнинг бир нусхаси ИХХФ маслаҳатчисига бор.

295. Масалан, 2016-йилдан бери жиноят кодексига суд иши материалларини, жумладан, улар йўқолган ҳолларда ҳам, қайта тиклаш имкони назарда тутилган.

296. Инсон ҳуқуқлари қўмитаси, *Санжар Исмоилов Ўзбекистон ҳукуматида қарши*, 2011-йил 25-март шарҳи, № 1769/2008

олиб танишишнинг имконияти йўқ.²⁹⁷ Собик сиёсий маҳбуслар ҳукумат органлари уларнинг жиноий ишлари материалларини олиб танишиш учун чекловлар мавжудлигига қуйидаги важларни келтиришларини хабар берадилар: а) агар жиноий иш давлат сири билан боғлиқ бўлса; б) жиноий иш сиёсий жиноятларга тааллуқли бўлса, (с) жиноий иш коррупция ёки одам савдоси билан боғлиқ бўлса ёки (д) жиноий иш материаллари йўқолган ёки йўқ қилинган.²⁹⁸ Масалан: Самандар Қўқонов 2016-йил 24-ноябрь куни озодликка чиқарилди²⁹⁹ ва кейинчалик Тошкент судига реабилитация қилиш борасида мурожаат қилган. 2018-йилнинг сентябр ойида у Олий суддан хат олди. Бу хатда унга Тошкент вилояти давлат архиви унинг жиноий иши материалларини белгиланган тартибда йўқ қилгани ва шу сабабдан унинг тўлиқ реабилитация қилиш ҳақидаги илтимосини кўриб чиқишнинг имкони йўқлиги маълум қилинган.³⁰⁰

Уларнинг шикоятни кўриб чиқилган тақдирда ҳам, жавоб деярли ҳар доим салбий бўлади. Кўп ҳолларда, масалан, Эркин Мусаевнинг иши бўйича бўлгани каби, суд озодликка чиққан шахс қўлга кирита олмаган айблов ҳулосасининг нусхаси йўқлигига таяниб шикоят аризасини (апелляцияни) кўриб чиқишдан бош тартади. Қонун масаласи нуқтаи назаридан, суд ҳукми нусхасининг йўқлиги реабилитацияга тўсиқ қўяди. Аъзам Турғунов Қорақалпоғистон Олий суди ва Қорақалпоғистон прокуратурасидан бошлаб, Ўзбекистон Олий суди ва бош прокуратурасига бориб тушган 20-дан ортиқ шикоят ёзган. У, Ўзбекистон Олий Мажлиси Омбудсменининг инсон ҳуқуқлари бўйича Республика маркази директори ва Ўзбекистон президентида ёрдам сўраб мурожаат қилган, аммо бундан бирор фойда келмаган.³⁰¹ Солижон Абдурахмонов ҳам репарация талаб қилиб судларга мурожаат қилган. 2019-йилнинг сентябрь ойида Абдурахмонов Ўзбекистон Олий судига репарация қилишга уринишларини бошлаб юборди. Бироқ, Инсон Ҳуқуқлари бўйича Қўмитанинг қарорига зид равишда, Олий суд уни адолатсиз судланган деб тан олмади.³⁰²

Бугунга келиб, оқлов ҳукми ва ҳуқуқларини тиклаш бўйича реабилитация қилинганларнинг уч нафар муваффақиятли ҳолати мавжуд. Яқиндаги ишлардан бирида, 2017-йилда, 157-модда асосида хоинликда айбланиб, қамоқ ҳукми жазоси белгиланган ва қамоқда қийноқларга дучор қилинган олим Андрей Кубатиннинг ишини қайта кўриб чиққан Тошкент Вилояти Жиноий Ишлар Бўйича Суди 2019-йил 26-сентябрь куни ҳукми билан унга чиқарилган ҳукмни тўла ўзгартириб, озодликка чиқарилди.³⁰³ Ундан айбловлар олиб ташлангандан кейин, унга ЖПКнинг 83-моддасига кўра реабилитация қилиш талабларини қўллаш мумкин бўлди.³⁰⁴ У шу судга реабилитация қилиш учун мурожаат қилди ва суд унинг ҳуқуқларини расман қайта тиклади, аммо ҳеч қандай товон тўлаш ва қамоқхонада орттириб олган қон босими ошиши хасталиги учун тиббий ёрдам белгиланмади. Кубатин жамиятга қайта қўшилиб кетаётганлиги ва озод қилинганлиги учун миннатдор эканлигидан хабар берди. Бироқ, фожиали томони шуки,

297. ИХХФ сўровномасига жавоб берган шахсларнинг фақат биттасидан ташқари ҳаммаси улар суд материаллари папкасини олиб танишишга имкон топа олмаганликларини айтишган.

298. ХРВ, Озодликка чиқариш ва реабилитация қилиш, юқоридаги изох. 17.

299. Ўша ерда.

300. Хюман Райтс Воч, Самарқанддан ташқарида, ушбу ҳаволада: <https://www.hrw.org/news/2019/03/08/beyond-samarkand>

301. ИХХФ интервьюсида, 2020- йил 15 -сентябрь

302. Марказ 1, Мен бу ҳаётда ёки кейинги реабилитация қилинам, ушбу ҳаволада: <https://centre1.com/uzbekistan/salidzhon-abdurahmanov-pri-zhizni-ili-posle-ya-budu-reabilitirovan/>

303. <https://eurasianet.org/uzbekistan-scholar-imprisoned-for-espionage-absolved-and-released>

304. Таъкидлаш лозимки, унинг озодликка чиқарилиши ва айбловлари олиб ташланиши БМТнинг судьялар ва адвокатлар мустақиллиги бўйича махсус маърузачиси, Диего Гарсия-Саяннинг Ўзбекистонга қилган ташрифидан кейин ва унинг сингисининг ўта фаол ҳаракатлари туфайли амалга оширилганини таъкидлаб ўтиш лозим. *Ўша ерда.*

у Ковид-19 юкумли касаллиги асоратлари кучайганлиги туфайли, озодликка чиққандан бир йил кейин, 36 ёшида вафот этди.

Жаслик қамоқхонасида жазо муддатини ўтаган икки собиқ сиёсий маҳбус окланди ва қонунга хилоф тарзда чиқарилган қамоқ жазоси ҳақидаги ҳукмлар учун товон тўловини талаб қилиш жараёнида.³⁰⁵

Бугунги кунга келиб, энг муваффақиятли тугаган жиноий иш Чўян Маматқуловнинг иши бўлди. У Ислон Каримовни ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқларини бузгани учун судга берган ягона шахс бўлгани билан танилди. У 2012-йилда бошқа айбловлар қаторида, одам ўғирлашда (137-модда), конституцион тартибни бузишда (159-модда), фирибгарликда (168-модда) ва экстремистик материаллар тайёрлашда (Жиноят кодексининг 244-1 моддаси) айбланиб, 10 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди ва Жаслик қамоқхонасида жазо муддатини ўтади. Қамоқхонада эса бошқалар қатори қийноқларга солишга қўшимча тарзда, уни хлор билан тўлдирилган камерада сақлашган.³⁰⁶ 2015-йилда, 221-модда талабларига мувофиқ, Навоий жиноят ишлари бўйича суди унга чиқарилган суд ҳукмини уч ярим йилга узайтирган.³⁰⁷ Унга чиқарилган қамоқ жазоси муддатини бир неча марта қисқартиришдан кейин, у 2018- йил март ойида озодликка чиқарилди.³⁰⁸

2018-йил декабрь ойида, Олий суд ўзининг навбатдан ташқари мажлисида Чўян Маматқуловга нисбатан қайта суд ишини ўтказишни белгилади.³⁰⁹ 2020-йил март ойида, Қашқадарё Вилоят Жиноят ишлари суди уни барча айбловлардан оклаш қарорини чиқарди ва унга номинал пул товони белгилади.³¹⁰ Бироқ, адолат учун кураш тугаган эмас. Унга товон тўлаш ҳақидаги ҳукм унга молия вазирлиги жавобгар бўлиб қатнашадиган алоҳида суд ишида маънавий ва бошқа зарарларни қоплаш ҳуқуқини берди холос.³¹¹ Маматқулов Қарши шаҳридаги Қашқадарё вилоятлараро судига ариза бериб, 221-модда асосида қамоқ жазосига ҳукм қилинишидан олдин қонунга хилоф равишда 878 кун ҳибсда сақланганлиги учун 500 000 000 сўм (тахминан 49000 АҚШ доллари) товон тўловини олиш талабини қўйган.³¹² Бу ариза алоҳида суд иши бўлиб, унга суд қарори бўйича қамоқ жазоси берилганлик учун товон талаб қилиш ҳуқуқини бермайди. 2020-йил 9-октябрь куни, Қарши шаҳри вилоятлараро суди унга 60 000 000 сўм (тахминан 5800 АҚШ доллари) товон тўланиши ҳақидаги қарор чиқарди.³¹³ Маматқулов бу қарорга қарши ариза берди. Бир вақтнинг ўзида амалга оширилаётган суд ишида у ҳозир Ўзбекистон Олий судига ўзининг Навоий шаҳри жиноий ишлар бўйича суд ҳукмини бекор қилиш ва бундан ташқари вилоят даражасида айбловлардан оқланиш масаласи судда кўриб чиқирилиши учун шикоят аризалари берган. Агар у Навоий судининг 2015-йилдаги ҳукмига асос бўлган айбловлардан ўзини оқлашга муваффақ бўлса, у зарарни қоплаш учун алоҳида даъво қилишни режалаштирмоқда.³¹⁴

305. Мисли кўрилмаган суд ишлари, собиқ Ўзбекистон сиёсий маҳбуслари Тошкентдан товон тўлашни талаб қилиб мурожаат қилишмоқда, <https://www.rferl.org/a/uzbek-scholar-andrei-kubatin-dies-of-covid-19-one-year-after-release-from-prison/30919404.html>.

306. ХРВ, Самарканддан ташқарида, <https://www.hrw.org/news/2019/03/08/beyond-samarkand>.

307. <https://www.gazeta.uz/ru/2020/03/20/mamatkulov/>.

308. <https://www.gazeta.uz/ru/2020/03/20/mamatkulov/>.

309. Свердлов, Реабилитация шу ерда ва ҳозир.

310. “Жаслик қамоқхонасининг собиқ маҳбуси чеккан азоблари учун товон тўланишини талаб қилиб мурожаат, <https://www.gazeta.uz/ru/2020/03/20/mamatkulov/>, 2020 йил 19 август.

311. Ишчи гуруҳи экспертнинг сўзларига кўра

312. <https://rus.ozodlik.org/a/30790712.html>.

313. Ўзбекистонлик инсон ҳуқуқлари фаоли ҳукуматга қарши қонунга хилоф равишда қамоқ жазо берилганлиги иши бўйича судда ғолиб чиқди, бироқ апелляция, <https://www.rferl.org/a/uzbek-rights-activist-wins-lawsuit-against-state-over-illegal-imprisonment-but-will-appeal/30889329.html>.

314. ИХХФ олган интервью, 2020- йил 20-сентябрь.

Яқинда Жиноят кодексининг 155 ва 159-моддалари билан судланган яна бир собиқ сиёсий маҳбус Элёр Турсунов Қорақалпоғистон минтақавий суди томонидан оқланди. Турсунов ҳам Жаслиқ қамоқхонасида қийноққа солинган. 2020-йил март ойида, у 20000 АҚШ доллари миқдорида зарарларни қоплаш тоғови учун судга даъво аризаси топширган.³¹⁵

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Давлатнинг шу кунгача олиб бораётган амалиёти сиёсий маҳбусларнинг оммавий озодликка чиқарилиш ҳолатлари кўпинча давлат номидан содир этилган репрессиялар ёки мамлакат ичида ҳуқуқбузарликларга барҳам берилганлиги ва режимнинг ўзгараётганлигига ишора қилади. Бу бошқа мамлакатлар катори диктаторликка барҳам берилгандан кейин Бразилия, Чили, собиқ коммунистик Чехия Республикаси, Руминия ва Россияда, динлараро тўқнашувлар тугагандан кейин Ирландияда, апартеиднинг тугатилиши билан Жанубий Африкада ва ҳарбий режимнинг давлат бошидан кетиши билан Мянмада содир бўлди.

Озодликка чиқариш қонунга ҳилоф равишда қамалган шахсларнинг ҳуқуқларини тиклашга ва ҳусусан, энг муҳими эса бегуноҳ инсонларнинг ғайриинсоний тарзда азобларга солинишига ҳамда минглаб оилаларнинг репрессиялар дастидан бир-биридан ажралиб қолган аъзоларини қайта бирлаштиришга қўйилган биринчи қадам ҳисобланади, бироқ ҳар бир алоҳида олинган шахснинг шикоятларини кўриб чиқиб, ҳал қилиш ва ўтиш даври суд тизимининг иш фаолиятига янада кенг ҳисса қўшиш мақсадида кўп ишлар амалга оширилиши лозим. Ўтиш даври суд тизими кўпам муваффақиятли бўлмаган Мьянма мисолида намоёни қилинганидек, инсон ҳуқуқлари масалаларига янгича эътибор берилмаса, ислохотлар, тинчлик, хавфсизлик ва тараққиёт узоққа бормайди. Амалиёт коммунистик даврнинг зўравонликларига кўпроқ эътибор берган собиқ коммунистик мамлакатлар, ўтмишга баҳо беришни четлаб ўтган давлатлардан кўра кўпроқ фаровонлик ва барқарорликка эришишган³¹⁶. Шу сабабли Ўзбекистонда алоҳида маҳбусларнинг озод қилинишига совет даврида илдиз отган ҳуқуқбузарлик, суистеъмол қилиш амалиётларини ошкор қилувчи ва тан олувчи кенгроқ қўламдаги ислохотлар жараёнининг бир қисми сифатида қараш керак.

Шу маънода, Президент Мирзиёевнинг совет давридаги қатағонлар қурбонларини хотирлаш³¹⁷ ҳақидаги яқинда имзолаган қарори ҳокимият органларининг совет даврига оид бошқа турли жиҳатларига нисбатан ижобий муносабатларидан умид қилиш қийин бўлса-да, ижобий қадамдир³¹⁸. Мирзиёев хотирлаш ташаббусини эълон қилганида, қатағон қилинганларнинг ҳурмат-эҳтиромини (яхши номини) тиклаш, кўرғазмалар ва музейларни очиш учун олдинги сайи-ҳаракатлар ҳақида ижобий фикр билдирди. “Буларнинг ҳаммаси - одамларга тарихий адолатни, ҳақиқатни етказиш учун, халқимиз у кунларни билиши ва ҳеч қачон

315. “Қорақалпоғистонда Жаслиқ қамоқхонасининг собиқ маҳбуси қийноқлар учун тоғов тўланишини талаб қилиб мурожаат қилди”, ушбу ҳаволада <https://mediazona.ca/news/2020/09/29/jaslyk>.

316. Марк Крамер, ‘Польша ва Россияда халқ хотираси ва коммунист тузумдан қолган мерослар’, *Собиқ совет иттифоқида ўтиш даври суд тизимида*, 80 -б.

317. 2020-йил 31-август, совет режимида репрессия қилинганларни хотирлаш куни, президент Мирзиёев 100 мингга яқин репрессиялар қурбонларининг ҳар бирининг ишини текшириб чиқишни, хотира китоблари нашр қилишни, маҳаллалар ва мактабларнинг уларнинг хотирасига ўзгартиришни буюрди. https://fergana.agency/news/120925/?fbclid=IwAR17cBjUvaH54dZEcbhJK64ikzkPs_OmqDts00kz-WEUWWnSKwzQ3kmqE_c.

318. Масалан, 2017-й. Июнь ойида, Ўзбекистон МДХнинг Улуғ Ватан Уруши қатнашчиларининг хотирасини абадийлаштириш шартномасини имзолади, ва 2018-й май ойида, кўп йиллардан кейин, Халқлар Дўстлиги ва Собир Рахимов ҳайкаллари ўз ўрнига қайтарилди. *Фаргона, Генерал Собир Рахимов ҳайкали ўз ўрнига қайтарилди*, 2018-й 3-май, <https://www.fergananews.com/news/29785>.

унутмаслиги, бугунги кунларнинг қадрига етиши учун қилинмоқда.³¹⁹ Хотирлаш маросимида тоталитар тузум даврида қатағон қилинган минглаб кишилар ҳақида гапирар экан, президент уларни: «Бу инсонлар ҳақиқий етакчилар, илғор зиёлилар, адабиёт, маданият намояндалари, бошқача айтганда, миллатимизнинг, халқимизнинг энг сара вакиллари эди. Тасаввур қилинг, агар улар қатағон қилинмаганида эди, Ватанимиз ривожини учун, илм-фан, иқтисодиёт, маданият ва адабиётимиз учун қандай буюк ишлар қилган бўлар эди!»³²⁰

Худди шу мантиқ Каримов режими даврида репрессия қилинганларга ҳам қўлланилиши керак. Тарихий ҳақиқат, адолат, ўз миллатини ўзгартириш ва ривожлантириш учун мазмунли имкониятларнинг барчаси давом этаётган ислохотлар жараёнининг бир қисми бўлиши керак. Бу тамойиллар нафақат президентнинг баёнотларига, балки халқаро ҳуқуқ ва ўтиш даври суд тизими амалиётига ҳам мос келади. 2016-йилдан бери озод қилинган маҳбуслар учун узоқ муддатда ҳибсда сақланганлик, қарцерда қамаш, зўравонлик, касалликлар ва овқат етишмаслигининг салбий руҳий ва жисмоний асоратлари таъсир қилишда давом этади ва уларни шунчаки озод қилиш билан бартараф қилиб бўлмайди. Бундай зарарлар учун ихтисослашган ёрдам ва доимий қўллаб-қувватлаш талаб қилинади. Ҳозирги кунда ҳукуматнинг кўмагисиз, жумладан, кўплаб оилалар эриша олмайдиган молиявий кўмагисиз озодликка чиқарилганларга бундай ёрдамни ўзлари бера олишмайди. Ҳукумат ёрдамсиз ва ресурсларсиз, ушбу репарациялар чора-тадбирларни барқарор таъминлаб бўлмайди ёки кўп сонли сиёсий маҳбусларнинг муаммоларини ҳал қилиб бўлмайди. Бу- репарацияларни нодавлат ташкилотларнинг ўзларига ташлаб қўймасдан, бу масалани ҳукуматнинг мажбурияти, деб тушуниш лозимлигининг амалий сабабидир.

Сиёсий маҳбусларни тўла тиклаш ва ўтиш даври суд тизимини янада ривожлантириш учун, репарация чоралари билан бирга хотирлаш тадбирлари, жиноятчиларни жавобгарликка тортиш, архивларга киришга рухсат бериш ва ҳуқуқбузарликларни, зўравонликларни расман эътироф қилиш, яъни бир сўз билан айтганда, яхлит, барча таркибий қисмларини инобатга олиб амалга оширилиши керак.³²¹ Қонунга хилоф тарзда қамоққа ташланган шахсларни “сиёсий маҳбуслар”³²² ёки репрессиялар қурбонлари, деб тан олиниши керак ва ҳукумат органлари ходимлари қўлида ҳалок бўлган шахсларнинг хотирасини ёдга олиш учун чора-тадбирлар кўрилиши ҳамда ҳуқуқбузарликларни содир этган шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш лозим. «Сиёсий» атамасини қўллаш мунозарали бўлса-да, тўғри терминни ишлаб чиқиш масаласи плюрализмни келтириб чиқарадиган муҳокамани кучайтиришда муҳим омил бўлиши мумкин.³²³ Ушбу ҳужжатда биз бундай таъриф бериш учун кўплаб муқобилларни келтирдик. Грузия ва Мьянмадаги каби бу масалани ҳал қилишдан четга чиқиб кетишларнинг олдини олиш мақсадида уриниб кўриш керак.

Шундай қилиб, Ўзбекистондаги вазият учун тегишли репарациялар: (1) зарур тиббий ва

319. <https://president.uz/ru/lists/view/3821>.

320. Ушбу ҳаволада <https://president.uz/ru/lists/view/3821>.

321. Ҳақиқатни ва адолатни қарор топтириш, репарациялар ва жиноятларнинг тақрорланмаслигини кафолатлашни тарғиб қилиш бўйича махсус маърузачи Пабло де Граафнинг ҳисоботи, UN doc. A/HRC/21/46, 2012 йил 9- август. 50-банд.

322. Семинар давомида бундай таърифлардан бири берилди: “Репарациялар берилиши зарур бўлган шахслар”: Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар, тинчлик ва инсониятга қарши жиноятлар ёки сиёсий ёки ижтимоий фаолиятлари ёки қарашларига асосланиб оддий жиноятлар учун жиноий жавобгарликка тортилган, жумладан халқаро органларнинг шарҳлари, фикрлари, қарорлари ёки ҳукмларида кўриб чиқилган шахслардир.

323. Жанубий Африкада сиёсий жиноятлар бўйича ишчи гуруҳи аъзолари оддий жиноятни сиёсий жиноят деб ҳисоблаш мумкинлиги масаласини ҳал қилиш мезонларини илгари сурди. Луиза Маллиндер, «Жанубий Африкада Жавобгарликдан ҳимоя қилиш, амнистия, авф ва суд ишини олиб бориш бўйича кўрсатмалар», *Қонунчилик доирасидан ташқарида: Амнистия, Ўтиш даври ва Можароларни ўзгартиришнинг* «№ 2 Иш ҳужжати (2009й феврал)

руҳий хизматларни ўз ичига олиши; (2) қийноқлардан омон қолганлар каби жабрланганларнинг ўзига хос эҳтиёжларини ҳал қилиш мақсадида маъмурий ҳукумат дастурининг қабул қилиниши орқали амалга оширилиши лозим; (3) яхлит, барча таркибий қисмларини ўз ичига олувчи, эҳтимол даражасида уй-жой, ривожланиш ва молиявий ёрдам бериш каби асосий ижтимоий қўллаб-қувватлашни назарда тутувчи ёндашув танланиши; ва (4) жабрланганлар, қурбонларнинг тан олиншини ва рамзий чора-тадбирларнинг амалга оширилишини таъминлаш.

Маҳаллий ҳуқуқий тизимда асосан юзлаб озодликка чиқарилган сиёсий маҳбусларнинг қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум қилинганлиги, қийноқларга дучор қилинганлиги ва шафқатсиз муомала қилинганлиги учун репарациялар беришга жуда кўп асослар назарда тутилган. Бунда қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум қилинган шахсларнинг моддий ва маънавий зарар учун тоvon олиш, иш жойига тикланиш, нафакани, уй-жой ҳуқуқини тиклаш ва бошқа ҳуқуқлари қониқарли бажарилиши белгиланган. Умуман олиб қараганда, халқаро қонунчилик талабларига мувофиқ келсада, маҳаллий ҳуқуқий тизим тарқоқ қисмлардан иборат бўлиб тўлақонли эмас; тўлақонлилик айниқса тиббий ва маънавий реабилитация соҳасида етишмайди. Ҳозирги кунда реабилитациянинг халқаро қонунчилик доирасида мавжуд бўлган тор маънодаги тиббий ва маънавий-руҳий ёрдам кўрсатишни, шунингдек, ҳуқуқий ва ижтимоий хизмат кўрсатишни белгилайдиган маҳаллий қонун мавжуд эмас. Зарарни қоплаш нуқтани назаридан эса, амалдаги ҳуқуқий тизим уни фақат жиноий иш бўйича чиқарилган оқлов ҳукми орқали фуқаролик судида кўриб чиқишни ҳал қилса бўлишини шарт қилиб қўйган. Бундан ташқари, эришса бўладиган фойдалар сони чекланган бўлиб, уларни белгилаш фақат судьянинг мутлақ ихтиёрига қолдирилган. Амалдаги тизимнинг етарлича қўлланилмаслиги унинг энг катта камчилигидир.

Амалий тўсиқлардан ташқари, реабилитация учун ариза бериб мурожаат қилиш учун таъқиб таҳдидининг мавжудлиги, ҳуқуқий маслаҳатнинг берилмаслиги, суд материалларини олиб танишишга тўсиқ қўйилганлиги ёки судларнинг шиоқоятларни тан олмаслигидан ташқари, биз ўтказган таҳлил ишни олиб боришдаги камчиликларни ҳам кўрсатди. Масалан, амалдаги репарациялар механизми шиоқоят берувчи битта суд ёки маъмурий органга мурожаат қилганда, худди Чўян Маматкуловнинг ишида бўлгани каби, бундай орган бир неча суд ҳудудларида содир бўлаётган бир ёки бир неча қонунга хилоф суд ҳукмлари чиқариш ҳолатларига қарши иш кўзғатилишини бошлаш имкониятини бермайди. Ҳозирги кунда, 83-моддада назарда тутилган талаб бўйича ҳукм чиқарилгач, зарарни қоплаш миқдорини белгилаш ҳар бир сиёсий маҳбус учун алоҳида суд иши чиқарилиши зарур, буни эса, юзлаб, ёки минглаб озодликка чиқарилган шахсларни ҳисобга олганда амалга ошириб бўлмаслиги мумкин.

Бундан ташқари, ҳозирги кунда жиноий иши «сиёсий» мақомга эга бўлиши мумкинлиги учун ҳозир қамоқда ўтирган маҳбус озодликка чиқиш ва репарациялар олиш учун ўзларига нисбатан чиқарилган суд ҳукмига қарши шиоқоят аризаси беришдан бошқа қандай мурожаат қилиши мумкинлиги ҳам аниқ эмас. Инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари қонунда белгиланган барча шиоқоят аризаларини бергандан, қамоқда ўтирган вақтда маҳбус ўз жиноий ишини қайта кўриб чиқишларига эришишининг амалда имкони йўқлиги ҳақида хабар берадилар.

Бу жараёнларнинг ҳаммасини қонундаги камчиликларни ва тегишли давлат идоралари, архивлар ва молия вазирлиги каби бошқа муассасаларни аниқлаш йўли билан алоҳида ташкил қилинган муассаса тартибга солиши мумкин. Масалан, собиқ-совет Россиясида бўлгани каби, алоҳида реабилитация комиссияси озодликка чиқарилган шахснинг манфаатлари учун барча тегишли материалларни олиш, улар билан танишиш ва тегишли идоралар билан ишлаш имконини бериши мумкин. Худди шу орган ижтимоий ва тиббий реабилитация ҳамда қайта

қўшилишни (реинтеграцияни), балки бу жараёнларни рамзий ва қилмиши учун жавобгарликка тортиш чоралари билан боғлаш йўли билан таъминловчи дастурларни ишлаб чиқиши мумкин.

Биз, Репарациялар масалалари комиссияси сиёсий сабабларга қўра чиқарилган суд ҳукмларини кенг қўламли қайта кўриб чиқишга, давлат томонидан молиялаштириладиган реабилитация ишларини ва собиқ ҳибсда сақланганларни жисмонан реабилитация қилишга мўлжалланган дастурлар ишини, ҳамда уларни жамиятга мағрур ва ҳурматли одамлар сифатида қайта интеграция қилиш тадбирларини мувофиқлаштириш учун энг самарали восита бўлади деб ўйлаймиз. Репарациялар ёки реабилитация комиссияси, шунингдек, ҳақиқатни қарор топтириш ва содир қилинган ишларни тан олиш масалаларини тезлаштириш билан ҳам шуғулланиши мумкин. Россия ва Қозоғистондаги қонунлар каби Ўзбекистонда ҳам маълум бир вақт мобайнида маҳбуслардан баъзиларининг ишлари сиёсий хусусиятини ҳисобга олиш билан, уларнинг репарация олиш ҳуқуқларини тан олган ҳолда, қонун қабул қилиб, шундай ташкилот тузилса яхши бўлар эди. Масаланинг муҳим томони, бундай механизм кенг қўламли маслаҳатлашувлардан сўнг ишлаб чиқиши ва давлат муассасаларидан мустақил бўлиши, уларнинг шахсий вазифалари сиёсий таъсир ёки аралашувга дучор бўлмаслиги лозим бўлади.

Ҳақиқатни қарор топтириш комиссияси репрессиялар даврининг шароитларини ҳисобга оладиган ва суд ишларини олиб бориш ёки репарация дастурларини амалга ошириш учун тавсиялар берадиган яна бир чора бўлиши мумкин. Ҳақиқатни қарор топтириш комиссиялари ва репарациялар комиссиялари ўртасидаги асосий фарқ шуки, ҳақиқатни қарор топтириш комиссиялари инсон ҳуқуқлари бузилиш ҳолатлари ҳақида фактларни, келиб чиқиш сабабларини аниқловчи ва ижтимоий оқибатларини белгиловчи ҳар бир вазият асосида текширувчи, далилларни тўпловчи муассаса ҳисобланса, иккинчи тур комиссия эса, жиноий ишлар бўйича суд ҳукмларини фавқулодда қайта кўриб чиқишга ва зарарларни қоплаш ишларини бошқаришга йўналтирилган бўлади. Ҳақиқатни қарор топтириш комиссияси совет мероси билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш билан шуғулланишга қаратилган сайи-ҳаракатлар билан параллел равишда ҳуқуқбузарликларнинг, қонунга ҳилоф амалларнинг тарихий сабаблари билан шуғулланса яхши бўлар эди. Бироқ, Каримов давридаги қонунга ҳилоф ишларни, хусусан Андижон воқеалари билан боғлиқ тўла ҳақиқатни ошкор қилиш муҳим бўлса-да, ҳақиқатни қарор топтириш комиссияси репарацияларни амалга оширишнинг энг самарали механизми эмас. Агар Ҳақиқатни қарор топтириш комиссиясига устуворлик мақоми бериладиган бўлса, ҳақиқат адолат ўрнини боса олмайди, репарациялар эса қонунга ҳилоф амалларни такрорланмаслигига кафолат бўла олмайди ҳам.³²⁴ Яхшиси, кетма-кетлик ва барча элементларни яхлитлигича ҳисобга олиш ёндашуви нуқтаи назаридан ушбу механизмлар амалга оширилиши лозим.

324. Бош котиб ҳисоботи (2004) БМТ “Қонун устуворлиги ва ўтиш даври суд тизими зиддиятда ва можаролардан кейинги жамиятлар” 9.

ЎЗБЕКИСТОН ҲУКУМАТИГА УМУМИЙ МАЗМУНДАГИ ТАВСИЯЛАР

Биз қуйидаги умумий мазмундаги чора-тадбирларни амалга оширишни тавсия қиламиз:

Конституцияга инсон ҳуқуқлари бузилишидан жабрланганларнинг “самарали ҳуқуқий воситалар” олиш ҳуқуқини аниқ таъминлайдиган талабларни ўз ичига олган ўзгартиришлар киритиш;

Жиноят кодексига 157, 159, 216, 216.1, 216.2, 221 ва 244.1 моддаларни бекор қилиш учун ўзгартиришлар киритиш, ёки тегишли ўзгартириш билан уларнинг қўлланилишини дарҳол тўхтатиш;

Адвокатларнинг жазони ўташ муассасаларида сақланаётган маҳкумлар билан учрашишига ҳалақит берганлик учун жиноий жавобгарликни назарда тутиш, ҳуқуқий ёрдам олишни таъминлаш ва бундай ёрдам олишга ҳалақит берадиган ҳар қандай ҳукумат органи ходими ёки шахс учун жазо чораларини белгилаш;³²⁵

Қийноқларга қарши конвенциянинг факультатив баённомасини (ҚҚКФП), Барча Шахсларни Мажбурий Ўғирлаб Кетишлардан Ҳимоя қилиш Конвенциясини ратификация қилиш;

Маҳаллий фуқаролик ижтимоий ва халқаро ташкилотларга, жумладан ҚХХҚга Ўзбекистон камоқхоналарини мустақил мониторинг қилишга имкон бериш;

Мустақил инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи НДТни давлат қайдидан ўтказиш ва қонуний ҳамда хавфсиз иш муҳитида фаолият олиб боришига имкон бериш;

Мустақил журналистлар, фуқаролик жамияти, ИХХлари ва бошқа фуқаролик жамияти фаолларини кузатиш, сиқувга олиш, уларга босим ўтказиш ва таъқибнинг бошқа ҳар қандай шакллари тўхтатиш;

Халқаро ва минтақавий халқаро муассасалар билан яқиндан ҳаморлик ришталарини ўрнатиш;

Жазони ўташ муассасаларида қийноқлар ўтказилиши ва шафқатсиз муомала қилинишининг олдини олиш, қийноқ ва шафқатсиз муомала қилинганлик ҳақида барча шикоятларни зудлик билан, ҳолисона ва самарали равишда бу ишларни амалга оширган деб даъво қилинаётган шахслардан мустақил ҳукумат органлари томонидан тергов қилинишини таъминлаш, прокуратура тизимида фақат ҳукумат ходимлари томонидан ноқонуний ҳатти-ҳаракат қилишлар, жумладан қийноқ ва шафқатсиз муомала қилганлик ҳақидаги шикоятлар бўйича синчков, айти дамда мустақил тергов ишлари олиб бориш вазифаси юклатилган махсус бўлимни ташкил этиш масаласини кўриб чиқиш.

325. <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25056&LangID=E>

ЎЗБЕКИСТОН ҲУКУМАТИГА МАВЗУ БЎЙИЧА МАХСУС ТАВСИЯЛАР

Умумий мазмундаги тавсияларга қўшимча равишда қуйидаги кетма-кет амалга ошириладиган мавзу бўйича махсус тавсияларни тақдим этамиз:

- А. Сиёсий сабаблар бўйича жавобгарликка тортилган бўлиши мумкин бўлган ва сиёсий сабаблар асосида айбланиб, маҳкум қилинганга қарамай, ҳануз қамоқда сақланаётган шахсларни, шу жумладан, «диний маҳбуслар» деб номланадиган шахсларнинг озодликка чиқарилиши ва репарациялар олиш ҳуқуқига эга шахсларни кўрсатиш билан кенг қамровли хариталаш ишини ўтказиш;
- Б. Жабрланганларнинг вакиллари ва собиқ маҳбуслар билан маслаҳат қилган ҳолда, яқин ўтмишда озодликка чиқарилган ҳамда қонуний жихатдан оқланган, шунингдек, озодликка чиқарилган, бироқ ҳали оқланмаган сиёсий маҳбуслар, хусусан қийноқлар ва шафқатсиз муомаладан жабрланганларнинг эҳтиёжларини дастлабки босқич баҳолашини амалга ошириш;
- В. 2017-2021-йилларга мўлжалланган стратегик режага, Республика Инсон Ҳуқуқлари Стратегияси, Президентнинг 2018-йил 2-июлдаги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2018-йил 17-июлдаги № 543-рақамли қарорига мувофиқ Ўзбекистонда ўтиш даври суд тизимидан мустақил равишда ёки унинг бир қисми сифатида “сиёсий маҳбусларга” ёки “қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум қилинган шахсларга” “Репарациялар бериш” ва уларни “Реабилитация қилишнинг” кенг қамровли сиёсатини қабул қилиш, бунда муассасалараро ёки ўз ваколатлари ва мақсад-вазифаларини жорий қилишда бутунлай мустақил комиссия ташкил қилишни назарда тутиш. Ушбу сиёсатнинг мақсадларига қуйидагилар кириши лозим;
- (1) амалдаги маҳаллий ҳуқуқий тизимни репарациялар учун, жумладан, жиноий ва фуқаролик қонунчилигида талаб қилинган қоидаларнинг назарда тутилишини таъминлаш йўли билан;
- (2) ушбу сиёсатда ифодаланган таърифга мувофиқ “сиёсий” жиноятларда айбланиб қамоқ жазоси берилган шахсларга ёки А иловасида белгиланган тоифаларнинг ҳар қайсисига мос келувчи шахсларга қисқа ёки узоқроқ даврлар оралиғида чиқарилган суд ҳукмларини қайта кўриб чиқилишига ва уларга репарациялар олиш ҳуқуқларининг берилишига имкон бериш;
- (3) “қонунга хилоф равишда қамоқ жазоси берилган шахслар”, ёки “сиёсий маҳбуслар” ва уларнинг тегишли халқаро ҳужжатлар воситасида ворислари ва оилаларига репарациялар берилишини, жумладан, ҳар қандай халқаро суд ёки трибунал, маҳаллий судлар ёки маъмурий органлар қарорининг тўла амалга оширилишини ва назорат қилилишини таъминлаш;
- (4) сиёсий маҳбусларнинг оилалари ва ворисларини репарациялар жараёнига тенг ҳуқуқли жабрланувчи сифатида қўшиш;
- (5) Инсон Ҳуқуқлари бўйича қўмитанинг шарҳлари, фикрлари ва бошқа давлатлараро органлар томонидан ҳукуматга нисбатан чиқарилган қарорларининг ижросини таъминлаш;³²⁶
- (6) Юқорида баён қилинган мақсадларнинг барчасига эришиш учун Марказий Репарациялар Комиссиясини минтақавий бўлимлари билан бирга ташкил қилиш. Ушбу Комиссиянинг роли, ваколатлари ва вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

326. Ҳозирги кунда камида 47 бундай шарҳлар, қарашлар мавжуд. Қаранг, <http://ccprcentre.org/country/uzbekistan>

Қўмита камоқхоналарда ва жазони ўташ ёпиқ муассасаларида инсон ҳуқуқларининг бузилишини олдини олиш мақсадида давлат тизимидан ҳоли тарзда шакллантирилган ва алоҳида ҳар бир вазиятни кўриб чиқадиган ёки доимий амал қилувчи муассаса бўлиши лозим.

Бундай орган давлат ижроия органларидан бутунлай мустақил бўлиши ва мукаммал ҳолда унинг ваколатлари парламент чиқарган қонуний ҳужжат асосида берилиши лозим.

Қўмита таркибида архивлардан маълумот олиш ишларини амалга оширувчи, сиёсий асосларда қўйилган айбловларни текшириш ва қурбонларни хотирлаш ташаббусларини ишлаб чиқишда ёрдам берадиган ҳужжатлар билан ишлаш бўлими бўлиши лозим;

Ушбу қўмитанинг шакллантирилиши ва унинг аъзолигини белгилаш жараёнида фуқаролик жамияти, халқаро экспертлар, Омбудсмен ва сиёсий маҳбусларнинг вакилларига ўз фикрлари ва таклифларини бериш учун мазмунли ҳуқуқий маслаҳатлар орқали тегишлича имконият бериш шарт;

Қўмита фуқаролик жамияти ва халқаро экспертлар билан мунтазам равишда маслаҳатлар ўтказиб туриши лозим;

Ушбу Қўмитада озодликка чиқариш ва репарация олиш учун бериладиган аризалар бўйича томонлар учун бажарилиши шарт бўлган қарорлар чиқариш ва ваколатли тавсиялар каби арбитраж ваколатлари бўлиши лозим;

Ушбу Қўмита жабрланганларнинг руҳий ва жисмоний саломатликларини яхшилашга қаратилган руҳий-ижтимоий ва тиббий ёрдам сиёсатларини тузиш, жорий қилиши ва бундай дастурларни ишлаб чиқишга масъул бўлиши лозим;

Собиқ маҳбусларга фуқаролик жамияти, маҳаллий жамоатчилик ҳаётида ва бошқа ишга жойлашиш, сиёсий фаолият каби бошқа соҳаларда қатнашиш, ўз-ўзини молиялаштирувчи ташкилотлар ва собиқ маҳбуслар уюшмаларини тузиш имкониятларини бериш.

Г. Андижон шаҳрида 2005 йил май ойида содир бўлган воқеалар бўйича, жумладан, шу вазият учун махсус тузиладиган Ҳақиқатни Қарор Топтириш Қўмитаси каби алоҳида тергов қўмитаси доирасида ёки юқоридаги В банддаги махсус тавсияномага мувофиқ ташкил этилган сиёсатнинг бир қисми сифатида ҳолис, батафсил ва самарали терговлар ўтказиш учун чоралар кўриш. Тергов ишида ушбу воқеалар бўйича барча ҳақиқатни қарор топтириш, маҳаллий ва халқаро қонунчиликни бузганлик учун ишни жавобгарликка тортишгача олиб бориш ва ушбу қонубузарликларнинг қурбонларига тўла репарациялар берилишини таъминлаш имкониятига эга бўлиши лозим.

Аиловаси: Сиёсий сабабларга биноан судланган шахсларга қўйилган айблар тавсифлари

Сиёсий маҳбусларга қарши қўйилган айбловлар тоифалари	Судланган жиноятлар тури (Жиноят Кодекси)	2016 йилга келиб сиёсий маҳбуслар сони	Мисоллар
1. Диний ёки сиёсий	156-модда – Миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатиш; 157-модда – Давлатга хоинлик қилиш; 158-модда – Ўзбекистон Республикаси президенти тажовуз қилиш; 159-модда – Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш; 160 – Жосуслик; 161 – Қўпуровчилик; 162-модда – Давлат сирларини ошор қилиш; 216-модда – Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш; 216-1 – Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш;	Бир неча минг нафар	Қодиржон Юсупов Файзулла Аъзамов Равшан Қосимов Неъматулло Ибрагимов Муҳаммад Рашидов Жаҳонгир Камолов Алишер Очилдиев Виктор Шин Рафик Сайфуллин Қутбиддин Норалиев
2. Терроизм жиноятлари	155-модда – Терроризм; 242-модда – Жиноий уюшма ташкил этиш; 244-1-модда – Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоёниш этиш; 244-2-модда – Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш;	Юзлаб шахслар	Хайрулло Турсунов Тоҳир Жуманов Аваз Тўхтаўжаев Убайдулла Муртазоев Алишер Қосимов Шаҳзоджон Зокиров Азимжон Абдусаматов Ҳабибуллоҳ Мадумаров Владимир Калошин
3. Оддий жиноятлар	165 – Товламачилик; 167-модда – Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш; 168-модда – Фирибгарлик; 205-модда – Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш; 211 – Пора бериш; 248-модда – Қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф равишда эгалик қилиш; 270-276-моддалар – Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар; 301-модда – Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ҳокимият ваколатидан ташқарига чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги.	25 – 30 орасида	Санжар Исмоилов Баҳромжон Сувонов

КЎЗ ЮММАНГЛАР!

fidh

Далилларни тиклаш - суд кузатуви тадқиқот ишлари

Фуқаролик жамиятини қўллаб-қувватлаш - ўқув ва тажриба алмашиш

Дунё ҳажамиятини жалб қилиш - ҳокимиятлараро ташкилотларни олқишлаш

Маълумотларни ҳавола қилиш ва ҳисобот - жамоатчиликни сафарбар қилиш

FIDH жамиятни ислоҳ қилишда маҳаллий фаолларга таянади.

Инсон ҳуқуқлари халқаро ҳаракати(FIDH) ўзининг аъзо ва ҳамкор ташкилотларини уларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги масалаларни ечишларида миллий, минтақавий ва халқаро даражада қўллаб-қувватлаш учун ҳаракат қилади. Унинг иш-фаолияти давлат ва бошқа ҳукумат аъзоларига, масалан, қуролли муҳолиф гуруҳлар ва халқаро корпорацияларга йўналтирилган. Ҳаракатнинг асосий бенефициарлари: унинг аъзолари бўлмиш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ташкилотлари ва инсон ҳуқуқлари бузилиши жабрланувчиларидир. FIDH, шунингдек, маҳаллий ҳамкор ташкилотлар ва ислохотларга мойил инсонлар билан ҳам ҳамкорлик қилади.

Нашр директори:

Алис Могве

Муҳаррир Бош

муҳаррир:

Сирил Блан

Муаллифлар:

Илья Нузов

Мувофиқлаштирувчи:

Илья Нузов

Дизайн:

FIDH/CBT

fidh

БИЗ БИЛАН БОҒЛАНИНГ

FIDH

Майн д'ор га ўтиш жойи 17-уй

75011 Париж-Франция

(33-1) 43 55 25 18

www.fidh.org

Twitter: @fidh_en / fidh_fr / fidh_es

Facebook:

<https://www.facebook.com/FIDH.HumanRights/>

FIDH **бешта қитъадаги 192** **ташк килотни** **ўз ичига олган**

fidh

КЎЗ ЮММАНГЛАР!

FIDH ўз олдига қўйган мақсади-инсон ҳуқуқларининг бузилиши оқибатида жабрланганларни ҳимоя қилиш, бундан огоҳ қилиш ва бу ҳуқуқбузарликни содир қилувчиларни таъқиб қилиш.

Универсаллик

FIDH Умумжаҳон инсон ҳуқуқлари Декларациясига тўла риоя қилиниши учун фаолият олиб боради.

Дунё миқёсидаги қамрови

1922-йилда ташкил топган FIDH бугунги кунда юздан ортиқ мамлакатлардан 184 нафар миллий ташкилотларни ўз ичига олган бўлиб, уларнинг фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди ва мувофиқлаштиради, шу билан бирга халқаро майдонда воситачилик вазифасини бажаради.

Мустақиллик

FIDH ва унга кирувчи ташкилотлар ҳеч қанақа сиёсий партия ёки диний йўналишдаги оқимга кирмайди ва бирор ҳукумат вакилига бўйсунмайди.